

8 05
3-2

მოსახლე

თუიუნი ჟუნიხლი

წლიწილი გეგრა

№ X

ოქტომბერი, 1902

ტფილისი

საქართველოს მთავრობის დასახელებით

1902

შინაარსი

I— სოკო, სოკო! — ბაწანოვისა	ბმ. 1
II— ხენთი. — რუს-ოსმალის (1877—1878 წ.) უკანასკნელ ომის დრამის ისტორიული რომანი. ლაფევისა (თარგმანი სომხურიდან) ბ. ევანგულოვისა (გაგრძელება)	15
III— ტარას ბულბა. — (ძოთხრობა) ნ. ვ. გოგოლისა, თარ- გმანი იხ-ანისა (გაგრძელება)	82
IV— სამენი. — მ. გორკისა, თარგმანი პოლუკოვნიკო- ვისა. (გაგრძელება)	100
V— არხეოლოგიური მოგზაურობანი და უენიუზნა- ნი. — ე. თაყაიშვილისა	1
VI— მაკბეტი. — გერვინიუსისა (გაგრძელება)	19
VII— უცხოეთის მიმოხილვა. — 1 სერბია, — 2 რუმინია. — 3. Laissez faire, laisser passer. — 4. მაკედონია. — 5. კლე- რიკალისში	31
ღ ა მ ა ტ ე ბ ა. — საბერძნეთის ძველი ისტორია დასაწყისი- სიდან დამოუკიდებლობის დაკარგვამდე. — ფრან- გულიდან ნათარგმნი ვ. ლ.—სა	241—272

ქ. მანუაშვილი

8(05)

მ მ ა მ ბ ე

280

თ ვ ი უ რ ი ჟ უ რ ნ ა ლ ი

წელიწადი მეცხრე

№ X

ო კ ტ ო მ ბ ე რ ი, 1902

ტფილისი

საქართველოს ეროვნული ბიბლიოთეკის გამომცემი

1902

Доволено цензурою, Тифлисъ, 27 Октябрия 1902 г.

შინაარსი

	ბმ
I—სოკო, სოკო!—ბარნოვისა	1
II—ხენთი.—რუს-ოსმალის (1877—1878 წ.) უკანასკნელ ომის დროის ისტორიული რომანი. რაფუფისა (თარგმანი სომხურიდან) ბ. ევანგულაფისა (გაგრძელება)	15
III—ტარას ბულბა.—(მოთხრობა) ნ. გ. გოგოლისა, თარ- გმანი ინ-ანისა (გაგრძელება)	82
IV—სამნი.—მ. გორკისა, თარგმანი ზოლუქოვდგინო- ვისა. (გაგრძელება)	107
V—არხეოლოგიური მოგზაურობანი და უენიუჰნა- ნი.—ე. თაფაიშვილისა	1
VI—მაკბეტი.—გერგინიუსისა (გაგრძელება)	19
VII—უცხოეთის მიმოხილვა.—1. სერბია,—2. რუმინია.— 3. Laissaz faire, laisser passer.—4. მაკედონია.—5. კლე- რიკალისმი	31
და მ ა თ ბ ა.—საგვირგვინის ძველი ისტორია დასაწყი- სიდან დამოუკიდებლობის დაპყრობამდე.—ფრან- გულიდან ნათარგმნი ვ. ღ—სა	241—272

სოკო, სოკო!

ხომ იცნობთ ცალხელ ჯამბრულას, აი სოკოს რომ ჰყი-
დის? არც კი გაგიგონიათ?! ან კი რა გასაკვირველია, როცა
იმიხსიანა ქიების დანახვა ღურბინდითაც ძნელია.

ჯამბრულა სოფელ ფლატიანიდან არის. ამ სოფელს ცხვირ
წინ რომ ქალაქი უდევს, ზურგზე ტყე აკრავს, რომელიც
უზარმაზარ მთას ასდევს ქოჩრამდინ. მეტათ სასარგებლო არის
სოფლისათვის ეს პატარა ქალაქი: ყველა ნაწარმოებს ფასი
აქვს იქ; ქათამი, კვერცხი, ბოსტნეულობა, მხალი, ხილი ტყისა
თუ ბაღისა, რძე-მაწონი, — ყველაფერი ფასათ იყიდება იქ და
ანახდათ თუ კაცს არაფერი მოეძებნება სახლში და ვერაფერს
მოიმხობს ბაზარში გასატანათ, მაშინ თითონა შრომობს ქალაქში
დღიურათ და ყოველთვის შოულობს საქმეს, რადგან, რაც უნდა
იყოს, ეს ქალაქიც ქალაქია და ათასგვარი მოთხოვნილება აქვს.
ფლატიანელი ერთი ძმა რომ სოფლათ ირჯება და შინაურის
საქმეს უძღვის, მეორე ქალაქში ადგა რომელსამე ხელობას
და ამ ორმაგი შრომით წალმა ატრიალებენ ოჯახს, პირნათლათ
იხდიან მოვალეობას.

ჯამბრულას ძმა სოფელში ცხოვრობდა, თითონ კი ქალაქ-
ში იყო გასული საშოგარზე. მაშინ ცალხელი არ იყო ის,
არც ქალარა; მარჯვენა ზედვე ჰქონდა ახალგაზდა ვაჟკაცს.
ხელი კი არ იყო დალოცვილი, მანქანა იყო საქებური. იცით
რა მარჯვე იყო და ხეავიანი ის მკლავი! მაგრამ მოსწყდა,
დაიშრება, დაიკარგა: უბედურმა შემთხვევამ უცბად მოამხვრია
ჯამბრულას ხელი. ცეცხლმა გაუარა მაშინ მკლავში. ტკივი-

ლი კი არ იყო ის, დადაგვა იყო, ნაკვერჩხლის გატარება ხორცში. გონს რომ მოვიდა ჯამბრულა, სახლში იწვა მაზარის ქვეშ. მისგან წვა-დაგვით შეგროვილი ფული, მისი ვერცხლის ქმარ-ხანჯალი, მისი საათი, სადღესასწაულო ტანისამოსი,—სულ იმსხვერპლა იმ უბედურებამ. როდესაც ფეხზე წამოდგა ავათმყოფი, ის მაზარა-ლა შერჩა, რომელიც ზედ ეხურა.

II

ხეიბარი აღდა ჯამბრულა ლოგინიდან. ღონე მოსდევდა, გული ერჯოდა, გარჯა კი აღარ შეეძლო: იარაღი აღარა ჰქონდა ზედ. იტანჯებოდა. მარცხენა შერჩა, მაგრამ რა უნდა ექნა მარტო იმას, როდესაც მხოლოდ წახმარებას იყო ნაჩვევი და თავისთავათ საქმის გაკეთების შნო არა ჰქონდა. დარღში ჩავარდა ვაჟკაცი. თავმომწონე ბიჭი, რომელიც აქამდინ არავის ხელში შემაცქერელი ირა ყოფილა, რომელსაც თავიც უცხოვრებია და ყველასათვის შემწეობაც მიუცია, ეხლა გლახაკი შეიქმნა, სხვის ხელში შემყურებელი საპყარი.

მაღეც გამოსცადა, რა ძნელი ყოფილა სხვის ულუფაზე ყოფნა: ძმა, რძალი, პატარები აქამდინ რომ უალერსებდნენ და მის მზესა ფიცულობდნენ, ეხლა განზე გადგნენ, რადგან აღარას გამოელოდნენ მისგან; უბღვეროდნენ, ზურგს უქცევდნენ.

წყეული მარიკოც რომ შორს გაუხტა! გული კი არა, ქვა სდებია მკერდში ი გულმკვდარს. ახლა ჯაშიაანთ სოლომანას ეარშიყება. ჯიბის ბარაქა კი ჰქონდა მისგან გამგქრალი. ჰაი მუზიკა, ჰაი დაირა, ჰაი კალმის დანა და ათასი წვრიმალი. ისე როგორ ამოვიდოდა მარიკო ბაზარში, რომ არ ენახა ჯამბრულა და არ გაჰნაზებიყო, ახალი რამ სურვილი არ გაეცხადებინა. მემრე რა სწრაფათ უსრულებდა ბიჭი ყველა ნდომას! — აღარაფერი ახსოვს! მაინც ყველაფერი ალალი იყოს იმაზე: ბღღვრიალა თვალებში რომ დავკოცნიდი ხოლმე, ცხა-

დათ სამოთხეში შევდიოდი. რას გიკვირთ? სიტყვა გვქონდა მიცემული, დანიშნულებივით ვიყავით, მხოლოდ მარჯვე დროს ველოდდი. ვაჟკაცი ვიყავ მაშინ საიმედო, ეხლა კი ჩენჩო ვარ გამოფიტული, ყიქო რამ გულგამოცლილი ვეს. რათ უნდევარ!

საპყარი იყო ჯამბრულა და ყველაფერი უნდა აეტანა, მოეთმინა; ყველას ფეხქვეშ უნდა დაჭებოდა, ყველასთვის თვალწარბში უნდა ეყურებინა. მემრე რა ძნელი იყო ეს! და მით უფრო, რომ მაინც ცივად ეპყრობოდნენ. ბევრჯელ დაჭემო ბიჭმა განგება, რომ იმ უბედურ დღეს მთლათ არ მოუსპო მას სიცოცხლე.

გულდამწვარი კაცი რამდენჯერმე ამოვიდა ქალაქში, მაგრამ აქ უფრო სტკიოდა, ემღვრეოდა გული, რადგან საქმეს ხედავდა, სათავისო საქმეს, მისი გაკეთება კი აღარ შეეძლო. იქაურმა ამხანაგებმაც მალე მიანებეს მას თავი: ნახეს დასახიჩრებული და გაშორდნენ: ის მთლათ უხმარი შექმნილიყო. ქალაქიდან ყოველთვის გულდასერილი ბრუნდებოდა ბიჭი და ბოდმის ცრემლი სდიოდა.

ჯალაბისაგან მოძულეებულს, ტოლს-წორისაგან გულაყრილს, სატრფოსაგან მივიწყებულს, ცხოვრების მორვეიდან გარიყულ უხმარ ვაჟკაცს ორი გზა-ლა ედო წინ: სამარისაკენ და მთხოვრობისკენ; ხოლო პირველ გზას უარ ჰყოფდა მისი ძალღონით სავსე სიტაბუკე და მეორეს მისი თავმოყვარეობა. მაგრამ ღმერთი არ გასწირავს კაცს ბედისგან განაწირსა: ადამიანი რომ გულქვავით დახვდა საპყარს, ბუნებამ შეიწყნარა ის, მოწყალეებისა ხელი აღუღო მას და მიუპყრა პური არსობისა სავსებისაგან თვისისა.

III

ჯამბრულას შემოდგომაზე დაატყდა უბედურება და ზამთრის დამლევამდინ ისე აითვალწუნეს სახლში ეს ხორცმეტი, რომ სისხლი გაუშრეს. გაზაფხულის პირს ხომ მთლათ გაუ-

ბოროტდნენ: ყველა შრომობდა, მუშა ხელი ოქროს ფასათა ჰღირდა, ის კი ეგდო კოლოტივით, უსაქმოთ აღამებდა დღეს, ჭამის მეტს ვერას ახერხებდა.

ერთ დილას გაბოროტებულმა რძალმა ისეთი სიტყვები მიართყა საპყარს, რომ მათი ატანა შეუძლებელი შეიქმნა. გამწარებული ვაჟკაცი გამოვიდა გარეთ და დიდხანს ეგდო გომურთან ჩაფიქრებული. დააპირა მდინარისაკენ დაშვება და მის ზვირთებში მოსპობა თავის აწ უხმარ და უაზრო ყოფნისა, მაგრამ ვერ გაბედა: მის ძალღონით საესე არსებას ცხოვრება სწყუროდა და მრსპობის წარმოდგენამ თავზარი დასცა; დააპირა ქალაქში წასვლა და მთხოვრობის დაწყება, მაგრამ როცა წარმოიდგინა, რომ ხელი უნდა გაეწოდა ნაცნობ ქუჩებში ნაცნობი ხალხისათვის, — იმათთვის, ვისგანც მხოლოთ კუთვნილი სასყიდლის მიღებას იყო ჩვეული, სირცხვილმა დაწო, აღმური აედინა. ადგა, გასწია უაზროთ ტყისაკენ.

თოვლი მთლათ გამდნარიყო, მიწა კი ჯერ არ გამშრალიყო, ნიადაგს ისევ ეტყობოდა ღვარის ნადენი. ენძელა მოპურებულოყო, აღარ ხასხასებდა, წითელ იას მოეფინა მინდორი; აქა-იქ ყუდროზე ნამდვილი იაც გაშლილიყო და მორცხვათ იღიმებოდა. მიწა ყველგან აფუებული დახვდა, ნაყოფის გამოსაღებათ გამზადებული. ახლათ გამოდვიძებული ბუნება ჯერ ისევ იშმუშნებოდა, ტკბილ ოცნებას ვერ გამორკვეოდა, იმედებით საესე იღიმებოდა.

ჯამბრულამ გაიარა ბუწნარი, შევიდა აყრილ ტყეში, შეჭყვა ხეხევე. ხევეში აქა-იქ ისევ იდო ნამქერი; გაყინული ნაპირი აჰხლეჩოდა მას და იქიდან ჟონავდა ნადნობი. გაედენთილი მიწიდან ბალახ-ყვავილს ამოეყო თავი: ტყის პირში რომ ხეებს ფოთლებიც გამოტანილი ჰქონდათ, აქ მხოლოთ ეხლა დახლეჩილიყვნენ დატენილი კოკრები და ოდნავ ჰმოსავდნენ შემწვანებულ ყლორტებს, ირგვლივ გაზაფხულის სუნი იდგა, — სუნნელება, რომელსაც გამოსცემს ნაყოფის გამოსაღებად გამზადებული ბუნება და რომელიც ისე აღუღებს ძარღვებში სისხლს.

გაფურჩქვნის ხანს ყველა სულდგმული გამოსცემს, როგორც ყვაილი რამ, ახალ სიცოცხლის მომასწავებელ სუნნელებას და იგი სუნნელება ეშხზე მოიყვანს სხვას. თქვენ არ გიგრძენიათ ეს?

ჯამბრულას მოეწონა ანკარა ნაკადი და ჩამოჯდა ჯირკზე. ეხლა-ლა იგრძნო დაღალვა; მუხლებმა ჟული დაუწყეს. მოჰშივნოდა კიდევ, მაგრამ ლუკმა არა ჰქონდა თან: ისეც ეხათრებოდა ძმის ოჯახში პურის აღება და დღეს ზომ რა ქამისა სცხელოდა, როცა ისე გამწარებული გამოვარდა შინიდან. აქა-იქ ტყის ჩიტები ხმაურობდნენ. ცის სივრციდან წეროცების ყრიტინი მოისმოდა.

— ნეტაი თქვენ, რომ უზრუნველათა ცხოვრობთ! — შეჰნატრა ჯამბრულამ: — გამჩენელს უხვად განუზნევია თქვენთვის სარჩო, ყველა ხე ან კლდის ნაპრალი ბინათ მოუცია თქვენთვის.

— ცოტა სჭირიათ იმათ: მარცვალი და წყალი. მაგრამ განა ადამიანს არ შეუძლიან მცირეთი დაკმაყოფილდეს. თუნდა მე! ნეტა ლუკმა პურის შოვნა შემეძლოს, თორემ ღმერთს როგორ დავგმობდი ან კაცს რათ შევაწუხებდი. ვიცხოვრებდი ჩემთვის ტკბილად. ვაი, რომ მომესპო ცხოვრების ყველა სახსარი! ფრთა მოტეხილ მფრინველსა ვგევარ. აბა მოფშენიტეთ მხარი რომელსამე იმ წეროთაგანს, თუ ლაჟვარდ ციდან ქვასავით არ დაეშოს ტალახში და შიმშილით არ ამოხდეს სული.

ვაჟკაცს უფრო აერია დარდები, გული ამოუჯდა, თვალით ცრემლი მოედინა.

— რა ვარ ეხლა მე, რა? მოტეხილი ხე დასალობათ გადებული. ვის რათ უნდივარ, ვის რით ვარგივარ, ან ჩემ თავს ან სხვას? არავის! არაფრით! როგორც ეს გადაჩეხილი წიფელი, რომელიც დახავსებულა, ლობა შეჰპარვია. ჩაღებთა კიდევ უსარგებლოთ. ტყუილად-ლა უჭირავს ადგილი, ტყუილად!

უყურებდა ჯამბრულა დაყანდებულ წიფელას, ცნობის-
მოყვარეობით ათვლიერებდა, თითქო პირველათა ხედავს აბრუ-
ნებულ ხესაო. ამ თვლიერების დროს ხის ქვედა მხარეზე ახლათ
ამოფუჩფუჩებულ სოკოს მოჰკრა თვალი. ამავე დროს ჯამბ-
რულას გაუელვა სასიკეთო აზრმა და იმედის შუქი გაუკვესა
უნუგეშოდ ჩაბნელებულ გულში. მივიდა, ხელი შეახო ნახ
სოკოს უსუნა, გემოთ ნახა. ისე ნახად ეხებოდა სოკოს ბუნჯ-
გალს, თითქო შუშის სიფრიფანა რამ უჭირავსო ძვირფასი.
მოიხადა ქუდი და მადლობა შესწირა ზეცას.

— დაილოცოს, უფალო, შენი სამართალი, რომ არ გას-
წირავ კაცს და შენ გაჩენილს შენვე დააჩრჩენ!

ჯამბრულამ ფრთხილად დაკრიფა სოკო; სულ ქორფები
დაარჩია; ჩაიწყო მაზარის კალთაში და სიყვარულით შეხედა
დახვესებულ წიფელს.

— ხომ მოჩეხილხარ და მიწაზე გდებით დამპალხარ, მაგრამ
მანც გამოსადეგი ყოფილხარ, სიკეთის მოტანა შეგძლებია;
მე კი მთლათ უხმარი რამ მეგონე, ქვეყანაზე მეტ ბარგათ
დადებული.

ჯამბრულამ გასწია ქალაქისაკენ. ეხლა ჩქარის ნაბიჯით
მიდიოდა ის. სიმაგრე და სისწორე აჩნდა მის ნაბიჯს, განსა-
ზღვრულ საქმეზე მიმავალი კაცის ნაბიჯი იყო ის. ქალაქში
პირდაპირ იმ ოჯახს მიატანა, სადაც კიდევ ახსოვდათ ჯამბრუ-
ლა და მისი მარჯვე სამსახური. ბატონმა გასინჯა სოკო, გა-
ხედ-გამოხედა მას, ასუნ-დასუნა თავისი მოქნილი საყნოსელით
და ორ აბაზათ დააფასა მინატანი; თანაც შეაქო ჯამბრულას
მხნეობა, მოუწონა იმას, რომ მთხოვრობას არ მიჰყო ხელი.

ჯამბრულა ხალისიანათ დაბრუნდა შინ და რძალს გაუ-
წოდა ფული. ეფენამ ჯერ გაკვირვებით დახედა თეთრს, მე-
მრე ზაზლი დაეტყო სახეზე და ტუჩები დაებრიცა; ორბ თი-

თით აიღო ფული ისე ფრთხილათ, თითქო ეშინოდა რამე მწიკვლი არ ამყევსო.

— გიწყალობებს? მოითხოვე? ახლა უნდა თქვან ალუდაანთ სახლიდან არის ეს გლახაო; შენისთანა ბედშავისაგან უნდა გატყდეს ჩემი ოჯახის სახელი.

— არ უწყალობებიათ, არც მითხოვნია მოწყალება.

— მაშ ალბათ მოიპარე სადმე.

— რას მაწუხებ, ადამიანო, და ცდილობ უფრო დამჩაგრო?! როდის გინახამ ჩემ ხელში ნაარმევი, რომ ეხლა ექვი მოგაქვს? ღმერთმა შემადლებინა შრომით ვიცხოვრო: სოკო გავყიდე და იმისი ფასია.

— მართლა, ბიჭო?! ყოჩაღ! გაუღიმა რძალმა და ჩაიღო ფული ჯიბეში.

იმ დღიდან შეეჩვია ჯამბრულა ტყეს, დაუახლოვდა მას, გაიცნო, შეისწავლა. აქამდინ ხომ ხეების გროვა ეგონა ის უბრალო, ეხლა ნახა, რომ იქ თავისებური ცხოვრება ყოფილა გაშლილი, ჰაზრით სავსე ცხოვრება, ადამიანთა ბრბოსათვის საგულისხმიერო. აქ განიცადა ჯამბრულამ ხელშეუხებელი ბუნება, შეურყეველ-შეუმწიკვლელი, — ისეთი, როგორიც გამოვიდა დამბადებელის ხელიდან. იქ აეხილა ჯამბრულას გონების თვალი, ჩამოეცალა მის მხედველობას ამაო ზრუნვათა მტვერი და მიჰხვდა, რასა ჰნიშნამს ის, როდესაც ქმნილება გრძნობს მისადმი მინიჭებულ არსებობის სიკეთეს, როდესაც იგი ნეტარებს ამ მისადმი მინიჭებული არსებობით: შეჰსტრფის და შეჰხარისმცენარე ცხოველმყოფელ მზეს, მისკენ იწვდის ტოტებს, მისკენ მიილტვის მთელი ძვისი არსებით; იგი დაჰხარისჩაჩახა ნაკადს და მადლობითა სვამს მაცოცხლებელ ნამს; იგი სურვილით გადუშლის გულ მკერდს უცხოთ შეზავებულ ჰაერს და ხუჩხუჩებს მის სიწმიდეში.

სხვა არა უნდა-რა ამ ახოვან წიფელს, ოღონდ ნუ მოაკლებთ მიწას, სინოტიეს, ჰაერსა და მზეს. და რათ უნდა მოაკლოთ, როდესაც ეს ყველაფერი მრავალი მოუმაღლებია გამჩენელს და ყველასათვის საკმაო? რათ გინდათ დაიშუროთ ვისთვისმე ესე უხვათ მონიჭებული კეთილი? ნურც შეუმღვრევთ ამ სიმდიდრეს, ნუ შეუბლალავთ! მიეცით მაგ ტყის მშვენებას ნება ცამდინ აღიპყროს ტოტები, ჩაეკონოს დედამიწას ფესვებით და ინეტაროს! მიეცით ამის ნება ახოვანს და იმსახურეთ: ინებეთ მისი ნაყოფი, მოიჩრდილეთ მის ქვეშ. იცით რამოდენა სულდგმულს აძლევს ბინას და საზრდოს ის ბუმბერაზი? არა კმარა ყველა ეს?! მაშ შეეხეთ იმასაც: დააქვრიოთ შტოები, მთლათ დაახიპეთ, ოღონდ თითონ მას კი ნუ მოუსპობთ სანეტარო არსებობას!

აგერ მწყაზარი ირემი, მშვენიერი ქმნილება ღვთისა! ნეკერ-ბალახი, ნამი და ჰაერი; სხვა არაფერი უნდა იმას, რომ იხაროს და დაამშვენოს ტყე. რათ გინდათ დაუშალოთ მას ყოფნა, როდესაც ეს ყველა ღვთისწყალობა მრავალია მოფენილი ქვეყანაზე? ნუ მოუსპობთ მას სიცოცხლეს, ნუ აატირებთ! იცით, როგორ შეჰხარის ის თავის არსებობას?!

ამათ მიჰბადეთ! ნუ ინებებთ მიჰბადოთ სისხლის მსმელ მხეცებს და ელტოდეთ სხვის ვნებას. მაგრამ თქვენ მტაცებლებსაც გადააქარბეთ: აღარ გეკიდებათ ძლომა; ჰფლეთ დაუცხრომლად და ჰსრუტავთ სისხლს, ისე ჰბღღვნით და ხვეჭავთ გარშემო, თითქო ათასი წლის სიცოცხლე მოგელოდდეთ; ისე არ ინდობთ არავის, თითქო დედამიწა მხოლოდ თქვენთვის იყოს დაარსებული; არ გინდათ სხვამაც ვინმე იბოგინოს ზედ. გსურთ ყველა სურვილი დაიკმაყოფილოთ, თითქო შეიძლებოდეს ნდომის დაოკება, თითქო სურვილები უფრო-და-უფრო არ იზრდებოდნენ და არ ძლიერდებოდნენ, როცა უთმობთ მათ. ნდომა ხომ ჭიაკოკონაა, რომელიც უფრო ძლიერდება, რაც შეტს აყრით ჩალა-კაჭაქს.

სამარის კარამდინ ბრძოლა-დრტვინვაში ატარებთ სიცოცხლეს და აღარა გცალიანთ დასტკბეთ ან თქვენდამი მონიჭე-

ბულ არსებობით, ან ქვეყნის სიმშვენივრით. ვაი, თუ უკანასკნელ ჟამს აგეხილოთ გონების თვალი და ჰნახოთ, რომ მთელი სიცოცხლე მხოლოდ მზადებაში, ცხოვრებისთვის მზადებაში დაჰლიეთ. მაშინ ინატრებთ კიდევ ერთ წუთს, მხოლოდ ერთ წამს, რომ იხილოთ და იგემოთ სიტკბოება არსებობისა და არსთა მშვენიერება, მაგრამ ველარ მიხვდებით ამას და გამოუთქმელი სევდა მოიცვავს თქვენ გულს, განუსაზღვრელათ დაგნანდებათ ფუჟად ჩავლილი ცხოვრება და სინანულის ცრემლები აგითრთოლდებიან წამწამზე. მომისმინე, საყვარელო, მერწმუნე! პირისპირ ვიხილე სიკვდილი და არარაობა იმ უბედურ ჟამს და ვიგრძენ ყველა ეს.

— აღარა მინდა-რა, ჩემთვის აღარაფერი მინდა! მაზარა და ლუკმა პური მასულდგმულებენ მე და კმარა! მსურს მხოლოდ დავტკბე იმით, რომ ვარ, დავდივარ ამ მშვენიერ ქვეყანაზე და შემოძლიან მისი მზერა. თქვენა გგონიათ ცოტაა ეს? განუწყვეტელი ზრუნვა ამაოებაზე გიბამთ თქვენ თვალებს და გიშლით დაინახოთ, რა დიდი ზღვაა ეს ნეტარებისა. გული მეღება სიხარულით, როცა ვხედავ, რომ მეც არსებათა ნაწილს შევადგენ, რომ მეც ურევივარ ქმნილებათა ფერხულში. ღმერთს რომ ჩემთვის ყოფნა მოუნიჭებია, მე ვტკბები ამ ყოფნით და გული მიღიმის. მსურს სხვებიც ტკბებოდნენ თავიანთ არსებობით და უმღერდეთ გული.

v1

შეცვალა ჯამბრულამ ცხოვრება: წინათ რომ თვალი რჩებოდა ჩაცმა-დახურვაზე და ცხენ-იარაღზე, ეხლა მაზარას და შვინდის ჯოხს ანაცვალა თავის მისწრაფებები; აღრე რომ საქმელს იყო შეჩვეული და არ მოსწონდა, საცა ნაირნაირი არა მზადდებოდა, ეხლა ხმელ ყუასაც ქადასავით შეექცეოდა. მეტადრე ანკარა წყალში დამბალს; უწინ რომ მტკაველ მიწისაჟვის ძეზობლებს ეტანებოდა და გულზე სკდებოდა, როცა სხვის წარმატება ესმოდა, ეხლა ყველა ამას ზურგი შეაქცია:

დაინახა, რომ მის სამკვიდრებელად ქვეყანაზე სამი ადლი მიწა კმაროდა. ცდილობდა რაც შეიძლებოდა ცოტა ადგილი დაეჭირა საძმო სახლში, რომ უფრო მცირედ შეენიშნათ ის, რომ ფეხქვეშ არავის მოსდებოდა ძმის ოჯახში, რომ არავინ შეეწუხებინა იქ.

მაინც იშვიათათ არის ჯამბრულა შინ, მთელ დღეს ტყეში აღამებს. ბევრჯერ ღამესაც იქვე ათევს: თავშესაფარი ადგილები იცის. როცა ბუწქნარს ასცდება და საირმე ტყეში ავა, მაშინ ღა ამოისუნთქებს თავისუფლათ. წინდაწინ ნადირისა ეშინოდა და ეს უმღვრევდა სიამოვნებას, ეხლა ეს შიშიც გადიყარა გულიდან.

— უვნებელ ცხოველებს მე არას ვერჩი და ისინიც შემეჩვივნენ, აღარ მიფრთხიან; საშიში მხეცების ხასიათი კი შევისწავლე და ადვილათ ვახერხებ ავცდე მათ, ან გავაქციო ხმაურობით, თუ მეტი გზა არ არის.

მოეწონება ცალხელს რომელიმე ლალად აზდილი, ცამდინ აწვდილი ხე და წამოწვება მის ძირას. ხშირ ფოთლებ შუა მაინც მოჩანს ლაყვარდი ცა. მზის სხივები მხოლოთ სასიამოვნოთ ანათებენ და ათბობენ აქ, მათ სიმწვავეს კი ვერაგრძნობს კაცი: ტყის ჩრდილი და სინოტიე აქარწყლებს მათ სიცხეს.

— რა გრილა, სასურველო! იქ, ტყის იქით კი, სიცხით იწვის ხალხი, ვახურებულ ჰაერთან მტვრათ ნაქცევ მიწა-ნაგავს ჰყლაპავს და იშხამება. ბული დგა იქ სიმყარლისა და ადამიანს სუნთქვას უხუთავს. ხვირთქლში ცურავს იქ ადამიანთა ბრბო, ღელავს გაღეჭებული, იბრძვის. ბრბო მისდევს შესაძენს, რომ გული იჯეროს და იხაროს, კმაყოფილება კი გაურბის მას, გულის სისრულე კი ვერ შეუპყრია, როგორც აჩრდილი რამ. რა იცის ბრბომ, რა ახლოა მასზე ნეტარება, ან ვინ დააჯერებს მას, რომ იგი მისდევს მხოლოთ მოჩვენებას, რომელიც ქაქანით მიიყვანს მას სამარემდინ და იქ შემზარავ ხარხარს დაყრის თავს.

ჯამბრულა ხედავს ფოთლებ შუა თეთრ ღრუბლებს და მათთან ნავარდობს ცის სივრცეში; ის ყურს უგდებს ფოთლების შრიალს და ესმის, რაზე საუბრობენ ისინი: ისინი დაჰნატრიან თავს, რომ არსებობენ, რომ თბებიან მზის სხივებზე, რომ სუნთქავენ ტურფათ შეზავებულ ჰაერით, რომ ჰსვამენ ზეციურ ნამს, — მადლობენ შემოქმედს, რომელმაც მიანიჭა მათ ყოფნა. სიყვარულით უმზერს ჯამბრულა ხის ბუმბერაზ ღეროს და ამაყობას მის ძლიერებით, უხარია, რომ წინააღმდეგნი ძალნი ვერ შეჰმართვენ მას, ვერ შემუსრავენ; ესმის მასაზრდოებელი ნამის ჟუჟუნნი ამაყ ღეროში და სურვილით ჰკოცნის დედამიწას, რომელიც აძლევს საზრდოს ყოველ არსებას, — როგორც ამ ტყის მშვენიებას, ისე იმ პაწაწინა ჭიას, რომელიც აფერადებულია სიხარულით და აგერ მალხაზათ მიგოგავს: ბალახზე.

— ახ! ნეტავ განუწყვეტლივ მამყოფო ამ ღვთის წყალობაში, ნეტა გამრია ამ არსებებში, შემაერთო მათთან განუყრელათ, ისე კი, რომ არ დამეხშოს გონების თვალი, რომ ვხედავდე, ვგრძნობდე ჩემ ნეტარებას.

მაგრამ ჯამბრულას არ შეეძლო სამუდამოთ ტყეში დარჩენილიყო: ღამდებოდა და უნდა დაბრუნებულიყო შინ. ბინდბანდირს რომ შინ მიდიოდა, მისი გონება ისევ იქ იყო, უდაბურ ტყეში, და ბაგეზე ღიმი უქროდა, სახეს ნათელი ეფინებოდა.

მეტათ ძნელი იყო ჯამბრულასათვის ზამთარი. კიდევ კარგი, რომ დიდხანს არა გრძელდებოდა ის. ზამთრობით ის გამშიბუნაგდებოდა, რომ კერასთან აღგილი არ დაეჭირა და ვისმე თვალის ეკლათ არ მოსჩვენებოდა. მაინც ვერა სძლებდა ისე, რომ რამდენჯერმე არ დაეხედნა ტყისათვის; ვერ გაეძლო უიმისოთ, როგორც შეკვეთილს გაიკვლევდა ნამქერში გზას: თავის ნაცნობ ახოვნებისკენ და მიესალმებოდა მათ, ანუ გეშებდა ახალი ცხოვრების მოლოდინით, როდესაც ცხოველს-ყოფელი მზე ისევ დაუბრუნდებოდა ტურფებს და აამწვან-აყვავებდა მათ.

VII

დატრიალდება თუ არა ჰაერში გაზაფხულის სუნი, ჯამბრულას გული გაელდება, სევდა გაულხვება, გულს მოეშვება, კაეშანი დაუდნება და იმედთა მიმშრალ-მიმქრალი ნაკადი ნუგეშით აევსება, აუპირთავდება, აულელდება. ხედავს ცალხელი კეთილის მოახლებას და სიხარულით გული უძგერ-უმღერის; მთელი თავისი არსებითა გრძნობს ბუნების განახლებას და თითონაც ახლდება, ხალისდება.

დაბლობში რომ თებერვალშივე იწყება გაზაფხული, მწვერვალებს თიბათვეში ძლივს მიახწევს, ისე რომ როცა თხილიანში ზაფხულია, აყრილ ტყეში, იალაღებთან, მაშინ იშლება გაზაფხულის ყვავილი და იფურჩქნება ტყე, ფოთლით იმოსება; თვალჩაუწვდენელ ღრანტეებში ჯერ ისევ დნება თოვლის ნამქერი და არც კი გადაშლილა ღანძილი. ჯამბრულა სარგებლობდა ამით და როგორც დიდმარხვის პირველ კვირაში, ისეც კალოობას, სიცხე-პაპანაქებაში, ჩამოჰქონდა ტყიდან ახალ-ახალი სოკო. ქალაქში რომ სიცხით გულშემოყრილი ხალხი ყინულსა და სარდაფებს ეტანებოდა, იქ რომ ბული და მტვერი ხეს ფოთოლს უხრუშტავდა, ჯამბრულა საღამ-საღამობით გაიძახოდა: სოკო, სოკო! და იცით, რა სოკო მოჰქონდა, იცით, რა სოკოს ამოალაგებდით, ფთხილათ რომ გადასწევდით ბუერის ფოთლებს? გრილს, როგორც წყაროს წყალს, სუფთას, როგორც ცის ნამს, ფაფუკს, როგორც, დუმას, კარაქივით გემრიელ სოკოს! მე ვიცი ჭია ეყოლებოდა! ჯამბრულა ერთი შეხედვით იცნობდა სხვა რამ სულდგმულისაგან შელახულ სოკოს და ხელს არ ახლებდა იმას; მხოლოდ შეურყეველ რასმე ჰკრეფდა.

— სოკო ჭიის ლუკმაც არის და თუ იმან მიმასწრო, ხელს აღარ ვახლებ: რათ მინდა სიცოცხლე მოუსპო სულდგმულს, ან გუნება აურიო ჩემ მუშტარს?!

ჯამბრულამ კარგა იცის, რომელი ხის სოკო უფრო გემრიელია და ნიშანდობრ ახსოვს დაყანდებული ხეები; იცის რომელი ხისაგან როდის უნდა მოისთვლოს ეს ნაყოფი და როგორც გაზაფხული იწევს თანდითან ზევით, ისეც ჯამბრულა აღმა მისდევს მთას საშოვრისათვის.

სოკოს შესაგროვებლათ ორი კალათა აქვს ხურჯინში ჩამაგრებული, გასასყიდათ კიდევ ხოკერი უჭირავს ხელში. ეს ხოკერი საწყაოა და იმის ფასიც განიხრულია: უხვობის დროს ორშაურათ ჰყიდის, სიმცირის დროს კი აბაზამდინ აღის იმისი ფასი. კალათებს ძირში ჩადუნას უფენს. ხომ გახსოვთ, რა დიდხანს ინახავს ჩადუნა ტყის სუნნელებას? ზევით ბუერას აფარებს, ცივი წყლით ნაპკურებ ბუერის ფოთლებს, და იმისთვის არის, რომ მისი ჩამოტანილი სოკო პაპანაქებაშიაც ისევ საღია და სუნნელი.

მიდის ჯამბრულა მძიმე ნაბიჯით ქალაქისაკენ და თან მუშტარზე ფიქრობს, საზრამს ვის უნდა მიჰყიდოს დღეს სავაჭრო; ვარაუდსა სწევს, ვინ რამდენს აიღებს.

— ზევით ქუჩაზე წავალ, ქვეით ხომ იმდღეს გავატარე, ნისლიშვილის მეუღლე გადმოძახებს ბალკონიდან; ერთ კიბეზედაც არ ჩამოსდგამს ფეხს. მთელ კალათას დამათფასებინებს, მეჩინება, არ კი იყიდის; მარტო ერთ საწყაოს აიღებს. ან რათ უნდა მეტი? სუმათ არიან, ერთი ყმიწვილი-ლა დაცანცალებს ოჯახში. ბუერის ფოთოლსაც თან გააყოლებს, ესეთი ჩვეულება აქვს. ეჰ, სიბერე შეეპარა, ლაბაბი გულა ლედვივით ჩამოეკიდა.

— მემრე ეკალაანთ ნენე მომეგებება წინ. გასტეხს სოკოს, გემოთ ნახავს, დაიწუნებს; მაინც იყიდის. რამდენსამე გროშს დამიკლებს. ყველას ისე უშვრება, ვისგანაც რას იყიდის. რათ უნდა?! ისეც დოვლათზე ზის.

— ოსანა გაიგონებს ჩემ ძახილს და გამოვარდება. ნეტა ავცდებოდე! რა შავია, რა წვეტია, რა შამფურაა! — აფსუსი არ არის ი ბეგვივით ქმარი ადგა თავს ყურთმაჯშეყრილი.

— გაუმარჯოს ბატონ თენგიზს!

— აა ჯამბრულ, შენა? ხმა დაგხრინწიანებია, მგელი ხომ არ დაგინახამს? აბა მიჩვენე სოკო. კარგია, კარგი! რა მოგცე ხოკერში?

— აბაზი, ჩემო ბატონო!

— როგორ შეიძლება! ამ შუა ზაფხულში რა დროს სოკოა, რომ ძვირათაც აფასებ.

— ტყუილათ შევაჭრება ბატონი თენგიზ. ეს თითონაც იცის ბატონმა; იმის სახლში მისი ცოლია პატრონი და ვე უიმისოდ ბლითსაც ვერ უყიდის თავის ბაღს.

— უთუოთ გაუვლი დარიკოს. რა თეთრია; გამჭვირვალე! რა ფაშფაშაა! გული მიდარის მის დანახვაზე. რა კეთილია! უთუოთ მომიკითხამს; სიკეთეს მისურვებს. ნეტა გრძობს ლა მისი ქმარი, რომ სამოთხისთვის მოუხვევია ი ჩხიმალა მკლავები?

— სოკო, სოკო!

ვ. ბაწნაგი.

ს ე ნ თ ი

რუს-ოსმალის (1877—1878 წ.) უკანასკნელ ომის
დროის ისტორიული რომანი

რ ა ვ ვ ი ს ა

(თარგმანი სომხურიდან)

IXV

თომას-ეფენდი მოხუცის სახლში კიდევ რამდენიმე დღე უნდა დარჩენილიყო, რადგან სოფ, ო... ში ჯერ საქმეები არ დაებოლოვებინა.

მოხუცის ოჯახში წელიწადში რამდენჯერმე ერთი სხვა სტუმარიც გაჩნდებოდა ხოლმე. იგი არარატის მაზრელი ერთი ახალგაზდა კაცი იყო; მოდიოდა მოხუცთან, ცხვარს, ხარებს, მატყლსა, ყველსა და ერბოს ყიდულობდა და გასასყიდათ აღექსანდროპოლსა ანუ ერევნის მხარეს მიჰქონდა. სამაგიეროთ სოფ. ო... ში ისეთი საქონელი შეჰქონდა, რომელიც იმ მხარეს არ მოიპოვებოდა, მაგალითათ, ტანისამოსის სხვა და სხვა ქსოვილები, ჩითი, ტილო, მაუდი, ჩაი-შაქარი, ყავა და სხვა მრავალი წვრილმანი. ქალაქებს დაშორებულ სოფლებითვის, როგორც მაგ. სოფელ ო... იყო, ამ გვარი წვრილი ვაჭრები ძლიერ საჭირონი არიან. იგინი გლეხს საჭირო საგნებს აწვდიან და სანაცვლოთ მისგან ისეთს საგნებს ყიდულობენ, რომლის შორს წაღება, გასასყიდათ სხვაგან გატანა, გლეხს

ძალიან უძნელდება, მეტადრე იმ გვარ ქვეყანაში, სადაც არც რიგიანი გზებია და რაც არის, იმაზედაც ქუთების ყაჩაღების შიშით მისვლა-მოსვლა თითქმის მთლათ შეჩერებულია.

ყოველთვის, როცა-კი ეს ქაბუკი გაჩნდებოდა, მოხუცის ოჯახში დიდი მხიარულობა ჩამოვარდებოდა ხოლმე. იგი ძლიერ დაშინაურებული იყო და ყველა ისე ექცეოდა, როგორც თავის ოჯახის წევრს. როდესაც-კი სოფ. ო... ში შევიდოდა თავის პატარა ქარავნით, რომელიც რამდენიმე დასაპალნებული ჯორისგან შესდგებოდა,—მაშინვე მოხუცის სახლისკენ გასწევდა, ცალებს ჩამოხდიდა და მთელი კვირაობით იქა რჩებოდა; მაგრამ როდესაც თავის სავაჭრო საქმეებს მორჩებოდა, ისევ თავის გზას გაუდგებოდა ხოლმე.

ეს ქაბუკი ამ ხელათ სწორეთ თომას-ეფენდის მოსვლის მეორე დღეს გაჩნდა და ის იყო ჯორებისგან ცალებსა ხდიდა, რომ ხარჯის ამკრებს შეეხებია.

— ოჰოს! აქა ხარ?—უთხრა მან და პირჯვრის წერით მიუახლოვდა:—ოჰ, შენ დანახვას, ეშმაკის დანახვა მერჩივნა: ამ ხელათ ჩემი საქმე ცუდათ წავა... სახელითა მამისათა და ძისათა...

ეფენდიმ გულიანათ გადიხარხარა, ხელი მოსჭიდა და სახეზე დააცქერდა, თან უთხრა:

— ხენთი ხარ, ხენთი (სულელი)! ათასჯერ მითქვამს, რომ ხენთი ხარ-მეთქი.—კარგი, ეს დარჩეს: შენ ის მითხარი, რომი მოგიტანია თუ არა?

— ცოტა ზახრუმალი (არაყი) მოგიტანე. დალიე, რომ ეს საბრალო გლეხები შენი კლანჭებიდან განთავისუფლდენ, სიცილითვე უპასუხა ქაბუკმა.

ამ ლაპარაკის დროს იქვე მახლობლათ იყვნენ გლეხები, რომლებიც ახალგაზდა კაცს შველოდნენ ჯორებიდან ცალების ჩამოხსნასა და შინ შელაგებას. ეფენდის არაფრათ ექაშნიკა, რომ ქაბუკის ხუმრობას იქ მდგომი გლეხებიც ისმენდნენ; ამიტომ ჩქარა გაშორდა, ვითომდა სოფელში ბევრი საქმე მაქვსო და თან ქაბუკს მიმართა: „დღეს სადილი ერთათა ვკამოთო.“

— შენთან პურის ჭამა სწორეთ ცოდვაა, მიუგო ჭაბუკმა.

— აბა რა, „ვირის კუდი არც დაგძელდება, არც დამოკლდებაო“, შენი ჭკუაც ასეა, — წარმოსთქვა ეფენდიმ: — „ვირი გინდა იერუსალიმში წაიყვანო, მინც ვირობას არ მოიშლის და თავის ღღეში, მულდუსი“ არ გახდებოა.“

— ოჰ, შენ რომ ვირების არაკებს მოხსნა პირი, ხომ ბოლო აღარ ექნება, მიუგო ჭაბუკმა და პირი შეუბრუნა.

ეფენდი გაშორდა.

მოხუცის ოჯახში ყველას შეეტყო ვარდანის მოსვლა (ჭაბუკის სახელი ვარდანი იყო) და ცალების გახსნას მოუთმენლათ მოელოდდა, რადგან ვის გინდა, რომ დავალებული რამ არ ჰქონოდა? ვარდანმა ცალები დარბაზში დააწყო; მთელი ოჯახი შემოეხვია. ერთი ეკითხებოდა: „წულები რომ დაგაბარე, არ მოგიტანეო?“ მეორე — „ჩემი დაბარებული ქუდი არ მოიტანეო?“ ერთი სიტყვით, ყოველი მხრიდან ერთი და იგივე გაისმოდა, ყველა რაღაც ნივთსა სთხოვდა; არც თუ ბავშვები აძლევდნენ მოსვენებას, კალთებზე ებლაუჭებოდნენ და ათას რამესა სთხოვდნენ.

— მოგიტანეთ, მოგიტანეთ! — უპასუხებდა ჭაბუკი: — ყველას მოგიტანეთ.

— მაშ მომე, მაშ მომე! გაისმოდა აქეთ-იქიდან.

— ჯერ ერთი დამასვენეთ, თქვე ეშმაკის ბლარტებო, და შემდეგ, როცა გავხსნი, ყველაფერს დაგირიგებთ, ეუბნებოდა იგი.

— ეხლა, ეხლა! მერე არ გვინდა! მინც არ ასვენებდნენ.

მთელი ოჯახი ისე დაახლოვებული ჰყავდა ვარდანს, რომ მის ლაპარაკისთვის ყურადღება აღარც-კი მიუქცევიათ, მისცვივდნენ და ცალებს თითონ დაუწყეს ხსნა. თოკები და ჭილობები რომ შემოხსნეს, ზედ დაეცნენ და დაბარებულ საგნებს ტაციობა დაუწყეს. ყმაწვილი კაცი-კი შორი-ახლო გამდგარიყო, მათს ჟღივ-ჟღივსა და მხიარულებას გულ-კეთილი ღიმილით შესცქეროდა და თან სიცილით ამბობდა:

— თქვენი ჭირი არ მენახოს, ემაგრე ქურთებიც-კი არ იკლებენ ვაჭრებს.

ცალებს ახლოს მარტო ერთი სტეფანიკა ანუ ახლანდელი ლალა არ მიჰკარებია, შორი-ახლო. იდგა და მათს მხიარულებას დაღონებული შეჰყურებდა, ხან-კი კიდევ იღიმებოდა.

ჭაბუკი მიუახლოვდა და ჰკითხა:

— რატომ შენ-კი არაფერს იღებ?

— რა ავიღო?... მიუგო წამოწითლებულმა ლალამ.

მართლაც და რა უნდა აეღო? ფარული და ყალბი ვაჟობა დიდხანსა მობეზრებოდა, ქალის შესაფერი საგნის აღება-კი არ შეეძლო. ვარდანი მიუხვდა ამ ფიქრს და ნელი ხმით უთხრა:

— შენთვის ერთი კარგი რამა მაქვს მოტანილი.

— რა არის? ჰკითხა ლალამ ჩუმათვე.

— მერე მოგცემ, მაგრამ იცოდე, არავის-კი აჩვენო... ლალამ კვლავ გაიღიმა და გაშორდა.

ვარდანი ასე ოცდა ხუთი წლის, მალალი და მოხდენილი ტანის ჭაბუკი იყო, თუმცა სახე ისე ღრმათა ჰქონდა დაღარული, რომ შეუძლებელი იყო გეთქვათ—ლამაზიაო. დიდი, შავი მოელვარე თვალები მის სახეს უფრო ავაზაკურ ელფერსა ზღებდა, თუმცა მომსხო ტუჩებზე მუდამ რაღაც მწარე ნალველი ეხატებოდა. საქმეში ისეთი მოხერხებული და თავისუფალი მიხვრა-მოხვრა ჰქონდა, რომ ერთი ნახვითვე იტყოდით წრეს გადასული ღონიერი უნდა იყოსო. იმ მიდამოში დანამდვილებით არავინ იცოდა- ვინ იყო, სადაური, ან რა წარსულის მექონე? ოგრე-კი მის ყოფაქცევის შესახებ ბევრს რამეს ლაპარაკობდნენ, უფრო კი ცუდს. ერთნი ამბობდნენ: „თოკიდან გაქცეული და ათას ბნელ ხვრელში ნაძრომი ვინმეაო: ერთხანათ ერთი მონასტრის ძმობის წევრი ყოფილიყო, შემდეგ მასწავლებლობისთვის მოეკიდნა ხელი, მაგრამ რა მიზეზით დასტოვა ან ერთი, ან მეორე—სწორეთ არავინ იცოდა. მხოლოდ ეს არის, მისი მონასტერში ყოფნისა და მასწავლებლის ცხოვრებიდან ბევრ სახუმარო ამბებს

ლაპარაკობდნენ, რაც მის დაუდგრომელსა და წრეს გადასულ ხასიათს ამტკიცებდა.

მაგრამ ყველაზე მართალი კი უფრო ის იყო, რომ იმ მხარეს განთქმული იყო, როგორც შესანიშნავი კონდრაბატისტი. რაც კი ამ ხელობისთვის საჭირო იყო ვაჟკაცობა, მოხერხება და ეშმაკივით გაქნილი ჰკუა — ყველა ეს საკმაოთა ჰქონდა. მუდამ განსაცდელისა და საშიშარ შემთხვევებთან ბრძოლის წყალობით ხასიათი რკინასავით გამაგრებოდა, მოურიდებელი და ლომის გამბედაობის მქონე შექმნილიყო.

ვარდანს ერთი სხვა თვისებაც ჰქონდა. თომას-ფეფენდის გარდა, მთელი სოფელი და მისი მიდამო სულ „ხენტს“ (სულელს) ეძახდნენ. რაში მდგომარეობდა მისი „ხენტობა“? ვარდანი სულელი კაცი არ იყო: ძალიან ნაკითხი და მრავალ მხრივ განვითარებული იყო. ცხოვრებას კარგათ იცნობდა და ადამიანთა არსებობის ვითარებაც კარგად ჰქონდა შესწავლილი. მიუხედავად იმისა, რომ ჯერ სულ ახალგაზდა იყო, გამოცდილება დიდი ჰქონდა და ადამიანთა ვერაგობის გამო ბევრი ტანჯვა-ვაება გამოეწვია. მაშ რაღაში მდგომარეობდა მისი ხენტობა? მართო იმაში, რომ პირფერობა ჰქონდა და დაუძინებელი მტერი იყო კაცთა ყოველ-გვარ ცრუმორწმუნეობისა და შემცდარი შეხედულობისა; ძალიან გულახდილი, მოურიდებელი იყო და რასაც კი ადამიანს ცუდ რამეს უწინაშეა, ყველაფერს ჰპირში ეუბნებოდა. არც თავის საკუთარ ნაკლულევანებას ჰფარავდა, ყველაფერს აშკარათ აღიარებდა; ამგვარ ადამიანებს კი ხალხი ყოველთვის სულელს ეძახის! ხალხი სულ იმას თხოულობს, რომ ადამიანი გარედან სხვა იყო და შიგნიდან სხვა; ამიტომაც არის, რომ სიმართლის მთქმელი ჰქონდა კუთვრება.

მეტი წილი ძველ ბრძენთა და წინასწარმეტყველთა, თვით ცნობილი პაჭლული და მოლლა ნასრედინიც სულელებათ ითვლებოდნენ, თუმცა მათი „სისულელე“ ერთგვარ სიბრძნესაც შეიცავდა. ვარდანი არც ბრძენი იყო, არც წინასწარმეტყველი, მაგრამ განვითარება, მსჯელობა, ლაპარაკის კილო და ყოფა-

ქცევა ასეთი ჰქონდა, რომ მდაბიო ხალხს რაღაც სულელათა და უხამსათ მიაჩნდა.

ლალას რომ უთხრა, „შენთვის ერთი კარგი რამ მომიტანიაო“ და თან საიდუმლოთ გარდაცემას დაჰპირდა, — ეს გარემოება მის აშკარა და გულ-ახდილ ხასიათს ეწინააღმდეგებოდა. თითქო რაღაც განსაკუთრებული გრძნობა ატანდა ძალას ასე მოქცეულიყო. თითქო გულში აღთქმული რამ აქვს დაფარული და უნდა, რომ სხვებისათვის მიუწვდომელი იყოსო. ეხლა იმის შემთხვევას ეძებდა, რომ სტეფანიკას როგორმე შეხვედროდა და რაც შეიძლებოდა ისეთს ადგილზე, რომ ვერავის შეენიშნა. შემთხვევაც მალე მიეცა.

სრულიათ გადამავიწყდა ოდნავ მაინც თვალი გადამეგლო მოხუცი ხაჩოს ეზოს მდგომარეობისათვის. ეზოს მეტი წილი ხეებით და სხვა-და-სხვა გვარის ბუჩქებით იყო სავსე. ბალახეული ხომ ისე ატეხილიყო, რომ რამდენიმე ნაბიჯის სიშორეზე კაცს ველარ გაარჩევდით.

ვარდანი რომ თავი საქონლის დაბინავებას მორჩა, გარეთ გამოვიდა და ბალისკენ გაიარა. იქ, ხეების ჩრდილში უნდოდა სულის მშვიდობა, განსვენება ეპოვნა. გულზე მძიმედ რაღაც დასწოლოდა, სული რაღაც ტკბილი, ნეტარი გრძნობებით უღელავდა... ამ გვარი შემთხვევის დროს შეყვარებულის გულს ხე, ყვავილი და ხის ფოთოლთა შრიალი უფრო მეტათ ანუ გეშებს ხოლმე, ვიდრე ვისიმე მჭევრმეტყველური საუბარით. რბილ ბალახზე იყო წამოწოლილი, დაბურული ხეების ტოტებ შუამოლოურჯო ცის კამარას დიდხანს რაღასაც უაზროთ შეჰყურებდა, თან თვალ-ყურს ადევნებდა მოთეთრო ნაწყვეტ ღრუბლებს, რომელებიც ცის სივრცეში გაჩქარებული დასრიალებდნენ, ბოლოს ერთათ იკრიბებოდნენ და შავ წვიმის ღრუბლებათ იქცეოდნენ; რაღაც ქარიშხლის სუნი დიოდა... ასეთსავე მდგომარეობაში იყო ვარდანის გულიც. შიგ დაფარული რაღაც გამოურკვეველი ლტოლვილება-მისწრფებანი ერთმანეთში არეულიყო და იმ წმინდა გრძნობად გადაქცეულიყო, რომელსაც ფსიხოლოგები სიყვარულს უწოდებენ...

ვარდანმა დიდი ხანია იცოდა, რომ სტეფანიკა ქალი იყო; იცოდა აგრეთვე ის მიზეზიც, რამაც აიძულა მისი მშობლები თავიანთი ერთად ერთი ქალი ვაჟის ტანისამოსითა და სახელით აღეზარდნათ. უბედური ქალის ამ გვარმა მდგომარეობამ უფრო მეტად მიიზიდა ახალგაზდა კაცის ყურადღება და იმავე გარემოებამ გააფსო მისი გული იმ გმირული გრძნობით, რომ საბრალო ქალი ამ გვარ უკანონო და ბუნების წინააღმდეგ მდგომარეობისაგან გამოეხსნა. სიბრალოლის გრძნობამ სიყვარულის გრძნობას დაუთმო გზა. გარნა ვარდანის გულში ეს გრძნობა იმდრომდე სდუმდა, დაფარული იყო. იმ დღემდინ ერთხელაც არ გამოუაშკარავებია სიყვარული და გაკვრითაც კი არ შეუტყობინებია, რომ მისი ქალობა იცოდა, თუმცა მეტად დაახლოვებული იყო და ხშირათ ბუნებაც თავისას თხოულობდა... თვით ვაჟურათ მორთული ქალიშვილიც-კი, თუმცა ბევრს ცდილობდა დაემალნა, უნებურათ ამჟღავნებდა იმ განსაკუთრებულ თვისებებს, რაც ქალთა ბუნების ხვედრია და რასაც ჰასაკ-მოსული ქალი ველარ დაჰფარავს...

ვარდანი დიდ ხანს იყო ბაღში წამოწოლილი და მოუსვენრად ხან ერთ გვერდზე გადაბრუნდებოდა და ხან მეორეზე. უცებ რაღაც შრიალი შემოესმა, მოიხედა და ნახა, რომ სტეფანიკა მისკენ მიემართებოდა. საბრალო ქაბუკს გულმა ძგარაძგური დაუწყო, მისი რკინის გული არას დროს ასე არ აძგერებულა...

სტეფანიკა მიუახლოვდა, რამდენიმე ნაბიჯის სიშორეზე გაუბედავთ გაჩერდა და უთხრა:

— სადილი მზათ არის, მამა გეძახის.

— ეფენდიც იქ არის? ჰკითხა ვარდანმა და ერთ მომალლო აღგილას ჩამოჯდა, რომელიც ხვეული ბალახით ისე იყო გარშემორტყმული, რომ ნამდვილ საგრილებელ ქონს წარმოადგენდა.

ეფენდის ხსენების უმაღლ სტეფანიკას სახეზე რაღაც ზიზღმა გადაჰკრა და უპასუხა:

— ეშმაკმა-კი წაილოს მისი ზავი და ტანი, — იქ არის.

— ეფენდი არც შენ გიყვარს, სტეფანიკო?

— სხვა ვის უყვარს, რომ მე მიყვარდეს?

ვარდანმა იფიქრა: საჩუქრის ჩასაბარებლათ ამაზე უკეთესს დროს ველარ ვიხელთებო და სთხოვა, რომ პატარა ხანს ბაღში მოეცადნა, ვიდრე თითონ წავიდოდა და მოიტანდა. მაშინვე დარბაზისკენ გაეშურა და რამდენიმე წუთის შემდეგ პატარა შეკრული ბოხჩა მოარბენინა. კვლავ ქოხის მსგავს ადგილისკენ გასწია და სტეფანიკაც იქ მიიწვია.

— მამა მელის, უთხრა სტეფანიკამ.

— ნუ გეშინია, ძალიან არ დავგვიანდებით. დაჯე ჩემთან, სტეფანიკ, ჯერ სადილის დრო არ არის. ახლავ გადმოგცემ, რაც შენთვის მომიტანია.

გახარებული სტეფანიკა გვერდით მოუჯდა, ვარდანმა-კი ბოხჩას დაუწყო ხსნა. შიგ ლამაზი ნახატებიღ მორთული პატარა შავი ყუთი იდო. ვარდანმა ჯიბიდან პატარა გასაღები ამოიღო და ყუთი გააღო. შიგ ქალის სხვა-და-სხვა სახელ-საქმო იარაღი ეწყო: მაკრატელი, სათითე, სანემსე და სხვა-სხვა ეს ვერცხლისა იყო და ლამაზათ მოვარაყებული. ყუთის ერთს მხარეს სარკე ჰქონდა ჩასმული, ძირში-კი დატანებული ჰქონდა რაღაც საკრავი, რომელმაც მომართვის უმაღლეს ლამაზათ წკან-წკარი დაიწყო. სტეფანიკას თავის დღეში ამგვარი მშვენიერი რამ არ ენახა და ამიტომ გაოცებული შეპყურებდა.

— კარგია? ჰკითხა ვარდანმა და თან თვალებში შეაშტერდა, — აიღე, შენთვის მომიტანა.

თუმცა პირველში სტეფანიკა საჩუქარმა ძალიან გაახარა, მაგრამ უცებ დადონდა, თითქო რაღაც გაახსენდა და საჩუქარის აღება უმძიმსო. ამიტომ საჩუქარზე უარი განაცხადა და წუთიერი აღშფოთების შემდეგ უპასუხა:

— მე რათ მინდა მაკრატელი, სათითე, სანემსე?... ეფენდი ხომ ქალისებია? ჩემთვის სხვა რამ უნდა მოგეტანა... ვაჟის შესაფერი რამ უნდა მოგეტანა... მე ხომ ქალი, არა ვარ?..

ეს სიტყვები ისეთი აკანკალებულის ხმივ წარმოსთქვა, თითქო ნახი აღის ფერი ტუჩები ეწვისო.

ვარდანი ამ გვარ გულჩახვეულებას არ მოელოდდა; სრულიად გაშტერდა, სულიერი აღშფოთება ველარ შეიმაგრა და უთხრა:

— შენც ქალი ხარ, ლალა....

— ოჰ, ჩემი სახელიც-კი გცოდნია?... წამოიძახა საბრალო ქალმა და ვარდანს გულზე მიესვენა..

ქაბუკმა გულში ჩაიკრა, რომ არ დავარდნილიყო. ლალამ საშინელი გულის თანცქალითა და ცრემლის ყლაპვით რამდენჯერმე გაიშეორა: „მე ქალი ვარ... დიად ქალი ვარო“. ყმაწვილი ქალის კლიტე-დადებულ ბაგეთაგან ეს აღსარება პირველათ წარმოითქვა წინაშე იმ ყმაწვილი კაცისა, რომელიც უყვარდა, მაგრამ ამ გრძნობის გამოძეღვენებას-კი იმ დღემდინ ვერა ჰბეღავდა.

ვარნა ამ ტკბილ დაფიწყებაში შეყვარებულებმა სრულეზბით ვერაფერი შენიშნეს-რა, რომ შორი-ახლოდან წყვილი თვალი შეჰყურებდა მათ და მათი სენხარულით თითონაც ხარობდა. ეს წყვილი თვალი გახლდათ სარა, საკრავის ხმას მიეზიდნა ბალში.

— „ეხლა-კი ლალა დახსნილი:ო“... თქვა მან გუნებაში და გამობრუნდა.

XV

ოღაში სუფრა გაშლილი იყო, მასპინძელი და თომას-ეფენდი მარტო ვარდანს-ლა ელოდნენ. იქვე იყო მთავრობის მიერ მიჩენილი ორი პოლიციელი, ორი საძაგელი პოლიციელი, რომელნიც ეფენდის ყოველ სისაძაგლესა და ბორბტ-მოქმედებაში ერთგულათ ეხმარებოდნენ. სასტუმროში სხვა აღარავინ იყო, რადგან მოხუცის შეილები სუფრაზე დახდომას თავის დღეში ვერ შეჰბეღავდნენ, როდესაც ეფენდისთან საპატიო სტუმარი ჰყავდათ ხოლმე.

— ეხლა მოვა და იმდენს იყბედებს, იმდენს იყეფებს, რომ სადილოს ჩაგვაშხამებს, თქვა ეფენდიმ ვარდანის შესახებ.

— თუმცა ხშირათ გესლიანი ხუმრობა იცის ხოლმე, მაგრამ გულით ძალიან კეთილი ბიჭია, შენიშნა მამასახლისმა.

— ეგ მეც კარგათ ვიცი, მამასახლისო, რომ ცუდი გული არა აქვს, მაგრამ პირში-კი გველის. შხამი უდგას. ხუმრობა ყველასთან ხომ არ იქნება! მე რომ ჩავახველებ ხოლმე, მსმენელნი შიშით კანკალებენ. უნდა იცოდეს, ვინ არის თომას-ეფენდი. სულთანის ფირმანი ხომ ნახე? ახლა ისიც უნდა იცოდე, რომ არზრუმის ვალი გვერდიდან არ მიშორებს ხოლმე. აი თუ არა გჯერა, ამათა ჰკითხე, — უთხრა ესა და ხელი პოლიციელებზე მიუშვირა.

„მელამ თავის კული მოწმათ მოიყვანაო,“ რომ იტყვიან, სწორედ ეფენდიზე იყო გამოქრილი. როგორი ტყუილიც უნდა ეთქვა, ის ორი ავაზაკი მუდამ მზათ იყვენ ეფენდის სიტყვა დაედასტურებინათ, თითქო ნაფიცი მოწმენი არიანო.

— განა ისე-კი არა მჯერა? უპასუხა მამასახლისმა.

თომას-ეფენდი ვარდანზე მარტო დილანდელი შეურაცხებისათვის-კი არ იყო გაჯავრებული, არამედ ვარდანს ჩვეულებათ ჰქონდა, როდესაც-კი ეფენდის შეხვდებოდა, რაიმე სირცხვილი ექმევენა.

— მე რომ მოვინდომო, — თქვა მედიდურად ხარჯის ამკრებმა: — ერთ წუთში ქვეყანას პირქვე დავამხობ და მაგ უმსგავსს-კი დავუმტკიცებ, ვინც არის თომას-ეფენდი.

— ყმაწვილია, ეფენდი, — უთხრა გულკეთილმა ხაჩომ: — ყმაწვილის სიტყვას-კი სასწორზე არა სდებენ. მაგრამ მაინც უნდა ვთქვა, რომ ვარდანი ისეთი ცუდი ბიჭი არ არის, როგორც თქვენა ჭგონიათ.

ამ დროს ვარდანიც შევიდა: ძალზე გაფითრებულიყო. რაღაც ფიქრში იყო გართული და სრულიად ხმას არ იღებდა. ეფენდი რომ ვარდანს წუთის წინ გაჯავრებითა და ყოყონობით ახსენებდა, როგორც იტყვიან ხოლმე „კული ამოიძუა“ და ჩვეულებრივი პირფერობით უთხრა:

— დალოცვილის შვილო, რამდენს მალოდინებ? არ იცი, რომ თომას-ეფენდი უშენოთ პირში ერთ ლუკმა პურსაც არ ჩაიდებს?

— ვიცი... მიუგო ქაბუკმა, პირზე არც-კი შეუხედნია, გადავიდა და თავის ადგილას დაჯდა.

ვარდანს სადილზე თითქმის ხმა სულ არ ამოუღია. ისე გულჩათხრობილი და დალონებული იყო, რომ უნებურათ იფიქრებდით, ან ავით არის, ანუ სტკივა რამეო. ყოველთვის მხიარული ვარდანი ღრუბლით მოცულ ცასავით მოქუშულიყო. სიყვარული ზოგს ნეტარებასა და სიხარულსა ჰგვირის, ზოგს კკუიდან შლის, ზოგის გულს წმინდა გრძობით ავსებს და ზოგის მწარე სიცოცხლეს სიტკობებათ გარდაჰქმნის ხოლმე, — მაგრამ ამავე სიყვარულს ვარდანის გული ნალველისა და სევდის ბუდეთ გარდაექცია. ძლიერ ცოტას სჭამდა, უგემურათ იკიკნებოდა, მაგრამ სმას-კი ძალას ატანდა, თითქო გულში ანთებული გენია ღვინით უნდა ჩააქროსო.

თომას-ეფენდი-კი ჩვეულებრივ ბევრსა ლაპარაკობდა. თავის აწმყო-წარსულიდან უთვალავი ამბები მოჰყავდა იმის დასამტკიცებლათ, რომ ნახეთ, რა დიდი კაცი ვარო. ნერსეს*) პატრიარქის სულ „შვილო“-ს მეძახისო. ხრიმიანი (სომხების ახლანდელი კათალიკოსი) არ მოსწონდა, ძალიან თავდაბალი კაცია, თავს იქამდინ იმცირებს, რომ ვალაც ვანელ — შუშელ (სომხეთის უმთავრესი ქალაქებია) მუშებს „ემასლაათებო“; ნუბარ ფაშა ისე წერილს არ მომწერს რომ „კეთილშობილო მეგობარო“ არ მიწოდოსო; ბოსფორის ნაპირზე შშვენიერი სასახლე მაქვს წამოჭიმული, რომელიც ინგლისელებსა აქეთ ქირითაო; ჩემს მამა-პაპათ იერუსალიმის ტაძრისათვის დიდი ფული შეუწირნიათ და ამიტომ წმ. იაკობის მონასტერში მათი ჩამომავლობის სადღეგრძელოთ ყოველ დღე პარაკლისებს იხდიანო; ჩემსა და ოთიანის შორის უსიამოვნების ჩამოვარდნის მიზეზი ის არის, რომ სიძეთ ვუნდოდი, თავისი ქალი შემო-

*) სომხების გამოჩენილი პატრიარქი იყო კონსტანტინეპოლში მთ.

მძლია, მაგრამ ცივი უარი შევეუთვალეო და ზხ. და სხ... თომას-ეფენდი ათასს ამ გვარ ზღაპრებს ამბობდა, მაგრამ ვარდანი ყურსაც არ უგდებდა, თითქო აქ არაფერიაო; გულუბრყვილო მოხუცი-კი ყველაფერს დიდის ყურადღებით ისმენდა, მის გაცეხას საზღვარი არა ჰქონდა. „ოჰ, ჩემი ქალი რა ბედნიერი იქნება, ამისთანა დიდი კაცის ცოლი რომ გახდეს! ოთიანის ქალი დაუწუნებია და ბოსფორის ნაპირზედაც სასახლე ჰქონიაო!“ ფიქრობდა გუნებაში.

ლაპარაკი ახლა პოლიტიკაზე ჩამოაგდო. ეს სწორეთ ის არეულ-დარეულობის დრო იყო, ბალკანეთის ნახევარ კუნძულის სლავიანთა ტომები რომ თავისი სისხლის მეოხებით თავისუფლების მოპოვებას ცდილობდნენ. მათი მდგომარეობის გამოსარკვევათ კონსტანტინებოლში კონფერენცია იყო შემადგარი და დიპლომატიის გამოჩენილმა გაიძვერა მითხად-თაშაშაც სწორეთ მაშინ გამოსცა ოსმალეთის კონსტიტუცია. თომას-ეფენდი-კი სოფლის ოდაში გაბრტყელებულიყო და სომხის ერის მომავლის საქმესა სწყვეტავდა.

ჯერ სლავიანთა ხენტობას (სულელობა) შეეხო, როგორ ჰბედავენ და ოსმალოსთანა „კეთილის მყოფელ“ ერს უჯანყდებიანო? შემდეგ დაიწყო სომხების საშინელი კიცხვა, რომ მათშიაც მოიპოვებიან იმისთანა „ხენტები“ (სულელები), რომ ოსმალეთის უღელს აუტანელათა თვლიან და რაღაც მოქალაქობრივს თავისუფლებაზე თუ თვით-მართველობაზე ოცნებობენო. თან ჰედიდურათ გამოაცხადა: ოსმალეთი რომ არ იყოს, სომხობა დაღუპული იქნებოდა, რადგან თავის თავის მოვლის თავი არა აქვსო.

ეს-კი ველარ მოითმინა ვარდანმა და მიუგო:

— თქვენისთანებისათვის, რომლებიც ოსმალეთის უწყისოების წყალობით სომხის სისხლს სწოვთ, დიად თქვენისთანა მულოთეზიმთა და ხარჯის ამკრებთათვის ოსმალეთის უკანონო და უსამართლო მთავრობა, რა თქმა უნდა, მუდამ ხელსაყრელი იქნება. თევზის ჰერა თქვენ მღვრიე წყალში გიყვართ და მიტომაც წმინდა წყალი გეჯავრებათ. თქვენ სიბნელეს

აღმერთებთ, რადგან ქურთებისთვის სინათლე ხელ-მოსაცემი არ არის...

— მოწყალეო ხელმწიფევე!—სიტყვა გააწყვეტინა ეფენდომი:—ნუ გავიწყდებათ, რომ თქვენ გვერდით ორი პოლიციელი ზის!

— ამ პოლიციელებით ის საბრალობელი გლეხები შეაშინე, რომლებიც იმდენად ბეცები არიან, რომ სჯერათ, ვითომ თქვენ ბოსფორის ნაპირზე სასახლეები გედგათ, ოთიანის ქალი დაგეწუნებინათ და წმ. იაკობის მონასტერში შენი სულის საოხად პარაკლისებს იხდიდენ... თქვენა და ყველა თქვენი მსგავსნი წყევლა-კრულვის, მხოლოდ წყევლა-კრულვის ღირსნი ხართ!.. თქვენა ხართ სომხის სახლის დამქცევენი, თქვენა, უბრალო მულთეზუმიდან მოკიდებული (რომლის წარმომადგენელიც თქვენა ბრძანდებით) პორტის იმ მაღალ მოხელეებამდინ, რომელნიც თავიანთი პირადი სარგებლობისათვის თავიანთ ერსაც კი ღალატობენ...

თომას-ეფენდომი გაჯავრება არ ეცოდა. ამით ის მინდა ეთქვა, რომ იგი მხოლოდ მაშინ ჯავრობდა, როდესაც მოწინააღმდეგე მისი საკბილო ვინმე იყო და რაც უნდა ექმნა, ყველაფერი გაუვიდოდა, ვარდანს კი დიდი ხანია იცნობდა და დარწმუნებულიც იყო, რომ მასთან ბაქი-ბუქობა არ გაუვიდოდა. ამიტომაც, რომ თავისი უცაბედი შეცდომა როგორმე გაესწორებინა, ლაპარაკს ხუმრობის კილო მისცა და უთხრა:

— ეტყობა, მაგარი ღვინო ყოფილა. შე დალოცვილო, სმის თავი რომ არა გაქვს, მაგდენს რათა სვამ?

ვარდანმა მხოლოდ ცერათ შეხედა და აღარაფერი უპასუხა. სახეზე ეხატებოდა საშინელი ზიზღი, რომელიც იქ მჯდომ პირფერ ეფენდისგან იყო გამოწვეული.

ჩუმათ იყო აგრეთვე ხაჩოც. მართალია, ვარდანის სიტყვების სიმართლე სწამდა, მაგრამ მისი მოუკრიდებლობა მაინც არ მოსწონდა, რადგან სამსახურის კაცთან ამგვარი ლაპარაკი უმართებულოდ მიაჩნდა. ეს იყო მიზეზი, რომ სადილის გათავება

ძალიან გაეხარდა, მაგრამ საბრალოდ ის კი არ იცოდა, რომ ქარიშხალი ჯერ წინ იყო.

ნასადილევს, იქაურ ჩვეულებიანებზე, უშაქრო ყავა შემოიტანეს. ეფენდის თურმე ნაბრძანები ჰქონდა, რომ ყოველთვის, როდესაც კი ხაზოს სახლში ყავას მიირთმევდა, ჩიბუხი უეჭველათ სტეფანიკას უნდა მოემზადებინა, — „რადგან სტეფანიკას ხელით გატენილი ჩიბუხი ძლიერ გემრიელიაო“ იტყოდა ხოლმე. საბრალო ქალის ბედისწერაში რაღაც საოცარი საიდუმლოება იფარებოდა. ფათათაჰ-ბეგი ეწვეოდათ, სტეფანიკას ხელით მიირთმეულ ყავას თხოულობდა და თან ამბობდა: „სტეფანიკას ხელით მოტანილი ძალიან გემრიელიაო“, თომას-ეფენდი იქნებოდა და — იმავე აზრით ჩიბუხს ატენიებდა. ვთქვათ, ბეგმა იცოდა, რომ სტეფანიკა ქალი რუო და ამიტომ უყვარდა. მაგრამ ეს საიდუმლო სომხის ეფენდიმაც იცოდა? მასაც უყვარდა, რომ მისი ხელით მომზადებული ჩიბუხი გემრიელათ ეჩვენებოდა?..

სტეფანიკამ თათრული გრძელი ჩიბუხი შეიტანა, ეფენდის მიუახლოვდა და ის იყო კიდევ უნდა გადაეცა. მთლად გადარეული ვარდანი ფეხზე წამოვარდა. ოსმალური ჩვეულების საზიზღარი მნიშვნელობა ძალიან კარგად იცოდა, ამიტომ მივარდა ყმაწვილს, ხელიდან ჩიბუხი გამოსტაცა და ფანჯრიდან გარეთ გადისროლა; თან სტეფანიკას შეუტიდა:

— სტეფანიკ, გადი აქედან!

ეფენდი ისე გაცხარდა, თითქო ჩიბუხი თავში უთხლენინიათო.

— ამ გვარი ხუმრობა მე არ მიყვარს, — სთქვა მან: — ეს ჩემი პატიოსნების შელახვაა.

— შენისთანებს პატიოსნებაზე ლაპარაკის ნებაც აღარა აქვთ.

— მე? მე? მთელი მაზრის მულთეზიმს? გაცეცხლდა ეფენდი.

— დიად, შენ — მთელი მაზრის ავაზაკს.

ხარჯის ამკრებავმა გაიწივ-გამოიწია, ვითომდა ადგომა მინდაო.

— ადგილიდან არ დაიძრა, თორემ ძალღივით ჩაგაღრძობ!
— უთხრა ვარდანმა და თან ხმაღს ხელი გაიკრა.

— უბრალოთ ჯავრობთ, ბატონო, — ჩაერია ერთი პოლიციელთაგანი: — ეფენდის თქვენთვის ცუდი ხომ არა უთქვამს-რა? ვარდანმა პოლიციელს ყურიც არ ათხოვა და ისევ ეფენდის მიმართა:

— შე ლირფო, შენა! დაჩვეულხარ ოსმალოსავით სომხის სახლში შესვლას, მისი პურის ხეთქვას, ღვინის ცეცხვლას და თან მის რძალსა, ქალსა თუ ყმაწვილ ბიჭებს სურვილისამებრ იმსახურებ. შე მურდალო, შენა!..

მოხუცი ხაჩო გაქვავებულივით იდგა. ენა დაბმოდა, პირ-ჯვარს-ლა იწერდა და გუნებაში ღმერთს ევედრებოდა, რომ ცუდი არაფერი შემთხვეოდათ.

რამდენადაც ეფენდის ტყუილი ლაპარაკი, ბაქი-ბუქი და მუქარა უყვარდა, იმდენადვე მელოძუა და მხდალი იყო. როდესაც ნახა, ვარდანი საშინლად იყო გაბრაზებული, მიხვდა, რომ მასთან არ გაუვიდოდა ის, რაც ალაშკერტელ გლეხებთან გასდიოდა. გარდა ამისა, ქაბუკს წელზე ხმალი ეკიდა და „მოსკოვის ხელმწიფის“ ქვეშევრდომი იყო. ამიტომ თავისი ბაქი-ბუქი გვერდზე გადადო და წყნარი ხმით უთხრა:

— ღმერთმა ხომ იცის, რომ მე ოსმალთა ჩვეულებებს არ მივდევ. უბრალოდ ცილსა მწამებ, ვარდან.

ვარდანმა იმავე გამწყრალი კილოთი უპასუხა:

— შენა გწამებ უბრალოთ ცილს?.. შენ არა ხარ, რომ ოსმალებთან ერთათ ნამაზს ასრულებ და იმავე დროს კი სომხის ეკკლესიაში წირვებს ახდევინებ, რომ ტეტებს თვალები აუბა?.. შენ არა ხარ, რომ ყოველ ოსმალოსთან სულ იმას გაიძახი, სომხები „გიაურები“ არიანო და სომხებთან კი ოსმალებსა ლანძღავ?.. შენ არა ხარ, რომ მთავრობასთან აბეზღებ ყოველ პატროსან სომეხს, რომელიც კი გაბედავს და თავის ერის კეთილდღეობისთვის იფიქრებს?.. შენ არა ხარ, რომ ავაზაკთა ბრბოებს უამხანაგდები, სასამართლოს წინაშე ტყუილად ფიცულობ, თუ სომხები სულ უკანონოთა და უბრალოდ

აცხადებენ პროტესტს მცარცველების წინააღმდეგაო?.. შენ არა ხარ, რომ ბარე ათ ალაგას დაქორწილებულხარ, ცოლი შეგირთავს, მერე ყველასთვის თავი მიგიწებებია და ეხლა აქაც აპირებ ცოლის შერთვას?..—შენა და ოსმალოთა ჩვეულებას არ მისდევდე?.. მაგრამ მე ამასაც ვიტყვი, რომ ოსმალო ათას წილათ უფრო პატიოსანია, ვიდრე შენი მსგავსი სომეხი, რადგან შენ არც სომეხი ხარ და არც ოსმალო.

უკანაელი სიტყვები—ეფენდი ათჯერ დაქორწილებულა და ახლა აქაც ხელ ახლა ცოლის შერთვას აპირებსო—საწყალ მოხუცის გულს მეხვიით მოხვდა. არა რომ თავის საყვარელ ლალას იმ კაცისთვის ზრდიდა, რომელსაც კოსტანტინეპოლში გამოჩენილი ნათესავეები ჰყავდა, ბოსფორის ნაპირზე მშვენიერი სასახლე ჰქონდა წამოქიმული და რომელსაც ცნობილი ოთიანის ქალი დაეწუნებია... „არა, არა! ფიქრობდა მოხუცი, —ვარდანი ცილსა სწამებს, ეფენდი ასეთი მატყუარა არ არისო“...

ვარდანმა რომ გულზე მოწოლილი ნაღველი მთლათ აღმოანთხია, ადგა და გარეთ გავიდა. ეფენდიმ ამ შემთხვევით ისარგებლა, ბაქი-ბუქობის გუდას კვალად პირი მოხსნა და მოჰყვა:

— არა, უეჭველათ სულთანს უნდა მივწერო, —სთქვა და თავის სიტყვას განსაკუთრებული მნიშვნელობა მისცა:—თვით რუსის ხელმწიფესაც მივწერ და მაგ საძაგელს ციმბირში დავაკარგვინებ... თომას-ეფენდისთან მაგნაირი ხუმრობა არ გამოდგება... „ვირს სანამ არა სცემო, თავის ყადრს ვერ გაიგებსო“, ნათქვამია.

თომას-ეფენდის ჩვეულებათა ჰქონდა. თავის მოწინააღმდეგეს დიდი კაცების სახელით დამუქრებოდა, ვითომდა ნახეი მათთან როგორ დაახლოვებული ვარ და რასაც მოვინდომებ, ყველას ავასრულებო. მართალია, მოხუცი ხაჩო სულელი კაცი არ იყო, მაგრამ, რადგან მაგვარ ეფენდებისგან ბევრი მწუხარება ეწვნია, მათი მძლეეთა-მძლეობა იმასაც გლახებდავით სჯეროდა. ეს იყო მიზეზი, რომ როდესაც ეფენდიმ წარმოსთქვა—

ციმბირში დააკარგვინებო, თვალეში ცრემლი მოერია. მუხლებში ჩაუფარდა და შეევედრა:

— ღვთის გულისთვის, ნუ დააკარგვინებთ! ჩემს ქალარას მაინც აპატიეთ! ხომ იცით, რომ ხენთია?..

ეფენდი ჩაფიქრდა, თითქო მძიმე რამ უნდა გადაწყვიტოსო, და ცოტა ხნის შემდეგ უპასუხა:

— ეჰ, მოხუცო, შენს ხათრსა და პურ-მარილს რა ვუთხრა, თორემ არ ვაპატიებდი!

XVI

ოჯახს რომ კეთილდღეობის ნირი შეეშლება, უბედურობა ზედ ატყდება თავს, თითქო ერთმანეთში პირი შეუკრავთო. მოხუცის ოჯახს გარშემო უბედურება შემოხვეოდა და თავზედაც ათასი ხიფათი დასტრიალებდა.

ვარდანისა და ეფენდის ჩხუბმა მთელ ოჯახზე მძიმე შთაბეჭდილება იქონია. ოჯახის ერთი წილი ეფენდის სიმბდალეს დასცინოდა და სანაცვლოთ ვარდანის საქციელს აქებდა; მეორე წილი-კი, პირ-იქით, ვარდანს ამტყუნებდა და ამბობდა: ნამდვილი ხენთია, უთაებოლო ლაპარაკი იცისო. ყველაზე ძალიან-კი ოჰანა და ჰაკო იყვენ გაჯავრებული: გაიძახოდნენ: „მთავრობის კაცის ასეთი შეურაცხება როგორ შეიძლებაო?“ მათის აზრით მთავრობის კაცის წინააღმდეგობის გაწევა დიდი დანაშაულია, თუნდა ეს წინააღმდეგობა კერძო შინაურ საქმეშიაც გამოიხატებოდეს.

ნაკლებ დამწუხარებული არც თვით მოხუცი ხაჩო იყო. თუმცა ვარდანს არ ამტყუნებდა, მაგრამ მის საქციელს მაინც უმართებულოთა სთვლიდა. ეფენდის კარგად იცნობდა და დარწმუნებულიც იყო, რომ ძველი ბოროტ-მომქმედი ეცდებოდა და ვარდანს რაიმე ვნებას მიაყენებდა, და თუ იმას ვერას დააკლებდა, მაშინ თავის ჯავრს მოხუცის ოჯახზე ამოანთხევდა. მოხუცის ოჯახის მთავრობასთან დასასმენათ ეფენდის

ბევრი საბუთი ჰქონდა, რადგან ვარდანისთანაგამოჩენილ კონდრაბანდისტს მოხუცი სახლში ბინას აძლევდა.

მეორე მხრივ ხაჩოს ერთი დიდი იმედიც უცრუვდებოდა. ის გარემოება, რომ ეფენდი რამდენჯერმე ყოფილა დაქორწილებული და ცოლები სხვა და სხვა ადგილას გაუშვიაო, გონებიდან აღარ შორდებოდა, მოსვენებას არ აძლევდა. თავისი ერთათ-ერთი ქალი მისთვის უნდა მიეთხოვებინა, საყვარელი ქალის მომავალი ბედნიერება სიამოვნებით გულზე ულიტინებდა, ეხლა-კი მთელი ეს იმედი ერთბაშათ ინთქებოდა!.. თან-კი ეჭვი ეპარებოდა, ან და რითი შეეძლო დარწმუნებულიყო, რომ ვარდანის ნათქვამი სიცრუე არ იყო? მართალია, ვარდანს ტყუილის მოლაპარაკეთ არ თვლიდა, მაგრამ ჩხუბის დროს ნათქვამი ჭეშმარიტებაც-კი ხშირათ საეჭვოთ უნდა ჩაითვალოსო, ფიქრობდა გუნებაში.

გარნა იმ საზიზლარი და უსირცხვილო ხარჯის ამკრებისა ნეტა მოხუცს რა მოსწონდა, რომ თავის საყვარელი ქალის ბედ-იღბალს ცბიერ ეფენდის უგდებდა ხელში. მოხუცმა კარგათ იცოდა, რომ ეფენდი ერთი უგულო, შეუბრალებელი და უმსგავსი მძარცველი იყო; იცოდა, რომ მისთვის ამ ქვეყნათ წმინდა არა იყო-რა და მზათ იყო თავისი საკუთარი სარგებლობისათვის მთელი ქვეყანა მიწასთან გაესწორებია.—მოხუცს ყველა ეს მინც ავიწყდებოდა, როდესაც თვალიწინ რაიმე ძალას ანუ თანამდებობას უყურებდა. თავისი დახმავებული რწმენის წყალობით მუდამ მზათ იყო მუნდირის წინაშე მუხლი მოედრიკა. მისი აზრით, თვით იმ გვარი უბრალო მოხელეს მუნდირშიაც-კი, როგორც სახაზინო მულთეზუმია,—ღიად იმ მუნდირშიაც-კი ქარწყლდება და იკარგება ყოველგვარი უპატიოსნება და ბოროტ-მოქმედება. თანამდებობა ჭუჭყსა რეცხავსო, ფიქრობდა იგი.

სწორეთ ეს იყო მიზეზი, რომ მოხუცს გულით უნდოდა ეფენდისთანა სიძე ჰყოლოდა. ხუმრობა საქმე ხომ არ იყო? ჩვეულებრივ ბრბოზე მალლა იდგა და მთელი სოფელიც თავს უხრიდა! მიუხედავათ იმისა, რომ ხაჩო სადა ხასიათისა და სა-

კმაოთ საღი გონების პატრონი იყო, მაინც, როგორც მემამულესა და სოფლის მამასახლისის, თავისი პატივმოყვარეობა ჰქონდა. ძნელათ თუ დათანხმებოდა, რომ თავისი ქალი (ისიც იმ გარემოებაში აღზრდილი) უბრალო გლეხისთვის მიეცა. თომას-ეფენდის არჩევანს ერთი სხვა აზრიც უწყობდა ხელს. როგორც მამასახლისის, ადგილობრივ მთავრობასთან საქმე არასდროს არ გამოეღეოდა და ეფენდი-კი ამ შემთხვევაში ძალიან გამოსადეგი კაცი იყო, ანუ მიაჩნდა. ეხლა კი ეს იმედები უქარწყლდებოდა...

ყველა ამ დარღვებთან ერთათ ფათათაჰ-ბეგის მიერ გაბმული ქსელიც რომ სცოდნოდა, მოხუცის გულს სამარის მეტი ველარაფერი მოასვენებდა. მაგრამ შვილები ჯერაც არაფერს ატყობინებდნენ. ეს საიდუმლო ძმებს საშინლად უღრღნიდა გულს, მეტადრე ჰაირაპეტასა და აპოს, რომელთაც ძმებთან უსარგებლო მოლაპარაკების შემდეგ აღარ იცოდნენ, ლალასთვის უებღურებას რითი აეშორებიათ. ბეგს რომ გაეტაცნა და წაეყვანა, ლალას ხვედრი როგორი უნდა ყოფილიყო? მაჰმადიანის ცოლობას აიტანდა, თუ იგიც სონასავით მწარე სიცოცხლეს თავის მოკვლით მოუღებდა ბოლოს?..

ყველა ეს ტანჯვა-წუხილი, ყველა ეს ფიქრი-ვარამი სულ ლალას გამოთ იყო გამოწვეული, მაგრამ იმავე დროს-კი მხოლოდ ერთი ლალა იყო, რომელიც მხიარულებდა და თავის თავს უუბედნიერესს არსებათა თვლიდა. საყვარელი არსებისგან საჩუქრის მიღების წამიდანვე ვაჟური ტანისამოსი ვეღარ აეტანა, თითქო სადგისები უყრიაო. ქალი იყო და ამიტომაც უნდოდა ქალურ ტანისამოსში ყოფილიყო გამოწყობილი. მეუღლეთ წოდებულები... ახალგაზდა კაცის კოცნა ტუჩებზე ჯერაც არ შესრობოდა, ყურში ჯერაც მისი ტკბილი ხმა ჩასძახოდა. მაგრამ როცა ვარდანის გამარჯვება ნახა, ისიც იმისთანა კაცთან, რომლის წინაშეც მთელი სოფელი კანკალებდა— ამის შემდეგ ხომ ვარდანის ღირსება მის თვალში ერთი ათასად ძლიერდებოდა. არ ვიცი კი რათა, მაგრამ მამაკაცთა ძალა, სიდიადე და სხვებზე რითიმე მაღლა დგომა ქალებს ძლიერ

მოსწონთ. აღტაცებაში მოდიან, როდესაც მამაკაცში იმისთანა რამეს აღმოაჩენენ, რაც თავიანთთვის მიუწვდომელი და შეუძლებელია. და აი ეხლა ლალასთვისაც ვარდანი სათაყვანებელი უფრო იმ დღიდან შეიქმნა, როდესაც ამაყი ხარჯის მკრებავი მიწასთან გაასწორა, ისიც ის ხარჯის მკრებავი, რომელიც ჰირივით ეჯავრებოდა. მისი უსირცხვილო და უკადრისი ღირფობა საბრალო ქალს ბევრჯელ ეწვნია. ამიტომ, როდესაც კი ეფენდი იმათსა გაჩნდებოდა, ცდილობდა დამალულიყო; თვალით არ ჩვენობოდა; მაგრამ ცდა ამოდ უვლიდა: მამა აბარებდა, რომ ეფენდისთვის ჩიბუხი მოემზადებია, რადგან მისი ხელით გატენილი ჩიბუხი სასიამოვნო იყო ხოლმე...

ოდაში ნახული და გაგონილი ლალამ ყველაფერი თავის უფროს ძმას ჰაირაპეტას უამბო:—ძალიან კარგი უქნია, უპასუხა ჰაირაპეტამ:—ეგ საზიზღარი ძაღლივით უნდა ჩაეღრძო! საბრალო გლეხების ტანჯვა-წვალებას დაჩვეულა და ჰგონია ყველა მათი მსგავსი იყოს!..

ლალას უნდოდა თავის ძმას ყელზე გადახვეოდა, ყველაფერი გულახდით გაეზიარებია, რომ ვარდანი უყვარდა, დიდი ხანია უყვარდა, და ეთხოვნა ამ საგანზე მამასთან მოელაპარაკნა. მაგრამ ვეღარ დასცალდა: ჰაირაპეტა საჩქაროთ გარეთ გამოვიდა, თითქო გარეთ უძახის ვინმეო.

მის მეუღლეს, სარას, ღღეს უნდა ენახა ფათთაჰ-ბეგის ცოლი, ხურშიდა. დილა ადრიანათ გაჩნდა ჯავო და გამოუცხადა: ქალბატონმა მიზეზათ სოფელ ო...ს ძველი სალოცავი მოიგონა და სამღვთოს დასაკვლელათ მოდის და შენც იქ უნდა წამოხვიდეო.

ეს სალოცავი როგორც სომხებს, აგრეთვე ქურთებსაც ძლიერ ხატათ მიაჩნდათ და ამიტომ ყველანი თანაბარა თაყვანსა სცემდნენ. —სარას ძალიან გაეხარდა, რომ ხურშიდა არ დაზარებოდა და მისი თხოვნა შეესრულებია.

აი ეს იყო მიზეზი, რომ ჰაირაპეტა ისე საჩქაროთ გამოვიდა სახლიდან. სოფელს გარეთ გავიდა და სარას დასახვედრათ გაეშურა, რომ თათბირის შედეგი მალე შეეტყო. შუა

გზაზე ერთი ტინის კლდის ჩრდილში დაჯდა და მოუთმენლათ ლოდნა დაუწყაო სარას, რომელიც ამ გზით უნდა დაბრუნებულიყო.

ის ადგილი, სადაც ჰაირაპეტა იჯდა, ძლიერ საყურადღებო სანახავს წარმოადგენდა. მთელი მთის ძირობა უამთავითარებისაგან დამსხვრეული ტინის კლდის ნამტვრევებით იყო მოფენილი. იქაურობა წვრილიანი და სხვა-და-სხვა გვარი ჯაგებით დაფარულიყო, შიგა და შიგ-კი მოზრდილი ხეებიც ერია; ჰაირაპეტას ყურადღება ერთმა მახლობლად მდგომარე მაქალომ მიიპყრო: საბრალო ხეს წყეული ფითრი საშინლათ მოსდებოდა, მისი გველივით დახლაკნული ყლორტები მაქალოს ტოტებს ისე შემოხვევოდა, თითქო მისი გაქრობა, დახრობა და ერთბაშით გადაყლაპვა უნდაო. მართლაც საბრალო მაქალოს ზევითა ტოტები გაფიტულიყო, ფოთლები მთლათ ჩამოსცვივნოდა და კიდევ გამხმარიყო... არის იმ გვარი წუთები, როდესაც ჩვეულებრივი მომაკვდავიც-კი ღროვებით ფილოსოფოსათ გადაიქცევა ხოლმე. „აი ჩინებული მაგალითი, ფიქრობდა ჰაირაპეტა,—ეს შეუბრალებელი ფითრი არც ირჯება, არც მუშაობს, არც ფესვები აქვს გადგმული მშობელმიწაში; თავისზე უფრო განვითარებული მცენარე კლანჭებში მოუგდია, ძალზე შეუბოჭავს, მისით მუქთათ საზრდოობს, შეუბრალებლათა სწოვს და როდესაც მაცოცხლებელ წვენს მთლათ გამოსწოვს, ჰკლავს კიდევცა. განა ქურთიც ასე არ ფვეპყრობა? განა იგიც ისეთივე ფითრი არ არის და სომხის სისხლით არა ცხოვრობსო?...“

ჰაირაპეტა გრძნობიერი და საკმაოთ ნათელი შეხედულების კაცი იყო. ასეთი შეხედულება საიდან რეთვისებია? რათქმა უნდა, თავის სამშობლოს გარეთ ერთხელაც არის ფეხი რომ არსად გაედგა, ისეთივე ვიწრო და დახვესებული შეხედულებისა იქნებოდა, როგორც სხვა მისი თანამემამულენი. მაგრამ ბედმა მისი ცხოვრების ჩარხი სხვაფრივ დაატრიალა. მთელი თავისი სიყმაწვილე უცხო ქვეყნებში ჰქონდა გატარებული. ჯერ ისევ ბალლი იყო, რომ რაღაც მიზეზისა

გამო თავის მამასთან უსიამოვნება შეეძახა. არც აცია, არც აცხელა, დასტოვა მამის სახლი და სხვა-და-სხვა ქვეყნებში დაიწყო სიარული. ბოლოს ბედმა თავი კოსტანტინეპოლში ამოაყოფინა, იმ კოსტანტინეპოლში, რომელიც ევროპისა და აზიის ნამდვილ ნასკვს წარმოადგენს. იქ მან ბევრი რამ გამოცადა, ცხოვრების მრავალს ტალღას შეეჯახა და, თუმცა საფუძვლიანათ არც ერთი ხელობა არ შეუსწავლია, მაგრამ ბევრი ისეთი ნათელი აზრი შეითვისა, რაც ჩვეულებრივ გლეხს ფიქრათაც-კი არ მოუვა.

ჰაირაპეტა კარგა ხანს იჯდა კლდის ჩრდილში და მოუთმენლათ სარას ელოდდა. მზე ის იყო ჩასვლას ეპირებოდა და თვისი უკანასკნელი სხივებით მთის მწვერვალებს დიდებულ შუქსა ჰფენდა.

ბოლოს სარაც გამოჩნდა. ჰაირაპეტამ შორიდანვე შენიშნა მისი მოღიმარე სახე და მიხვდა, რომ სასიხარულო ამბავი უნდა მოჰქონებოდა.

— ქალია თუ ვაჟი?— შორიდანვე შეეკითხა ჰაირაპეტა.

— ვაჟია, ღიმილით მიუგო მეუღლემ და, როდესაც ახლოს მივიდა, გვერდით მიუჯდა, დასასვენებლათ, რადგან ძლიერ დაღლილიყო.

ამ გვარი მდაბიო, ხალხური კითხვა-პასუხი იმას ნიშნავდა, თუ შობილი რომელ სქესს ეკუთვნოდა, ე. ი. საქმე სასიხარულოთ დაბოლოვებული იყო თუ სამწუხაროთ, რადგან გლეხის შეხედულებით ვაჟი მხიარულობის მომასწავებელია, ქალი-კი—მწუხარებისა.

სარამ შუბლიდან ოფლი მოიწმინდა, თავისუფლათ ამოისუნთქა და, როდესაც ცოტა დაისვენა, თავის ქმარს ქურთის ქალისაგან რაც გაეგო, ყველაფერი უამბო. აი მისი შინაარსი:

ხურშიდას ეთქვა: ამ ჟამათ ბეგი სტეფანიკაზე იმდენს აღარ ფიქრობს, რადგან ისეთ საქმეებშია გართული, რომ ჯერ ხნობით მისი (სტეფანიკასი) სხუვარულიც-კი გადაავიწყდაო. არზრუმის ვალისგან მოწერილობა მოსვლია და ეხლა რაღაც

სამზადისშია: თავის ტომის მამაკაცთა სთვლის, იარაღსა და ფულს ურიგებს, რომ საჭირო ცხენები იყიდონ, ტანისამოსი შეიმზადონ და სხ... მაგრამ თუ რას მოასწავებდა ყველა ეს სამზადისი, თითონ ხურშიდამაც არა იცოდა-რა. მაინც რჩევა მიეცა, რომ სტეფანიკა შორს სადმე წაეყვანათ, ან კიდევ ჩქარა საქმრო გამოენახათ და ჩქარავე გაეთხოვებინათ, რადგან კარგად იცოდა და დარწმუნებულიც იყო ბეგი სტეფანიკას სიყვარულს გულიდან არ ამოიღებდა და ერთხელაც არის წადილს აისრულებდა. „თუმცაო, — დაემატებია ხურშიდას — თუმცა ამის შესახებ მამაჩემსაც მოველაპარაკე და კიდევ დამპირდა, რომ ბეგის გაავზნებულ სურვილს აღვირს ამოვდებო, მაგრამ მე ბეგის დაპირებას ვერ ვენდობი. იქნება საქმე იქამდინაც მივიდეს, რომ იძულებული გავხდე ჩემი ქმრის სახლი დავტოვო და სამუდამოთ ვავეყაროვო“.

ჰაირაპეტა სარას ლაპარაკს დიდის ყურადღებით ისმენდა და, როდესაც დააბოლოვა, უთხრა:

— მოსალოდნელი შიში მაინც არაფრით ქარწყლდება. შენ ნათქვამში სასიხარულო მხოლოდ ერთი რამაა, სახელდობრ ისა, რომ საქმე რამდენიმე ხნით გადაიდება და ამით ჩვენ საშუალება გვეძლევა სტეფანიკას ბედი როგორმე უკეთ მოვაწყოთ.

— მეც სწორეთ მაგრე მგონია, მიჯგო სარამ.

— მაშასადამე როგორ უნდა მოვიქცეთ? შეეკითხა ჰაირაპეტა.

— მეტი ღონე არ არის, ლალა უნდა გავათხოვოთ.

— მაგით მაინც ვერ დავისხნით. ბეგს შეუძლია ქმარს გამოჰგლიჯოს უბიდან და წაიყვანოს.

— ჩვენც ისეთს მივათხოვოთ, რომ აქ არ დააყენოს და უცხო ქვეყანაში წაიყვანოს, უთხრა სარამ.

— აზრი ჩინებულია, — მიუგო ჰაირაპეტამ, — მაგრამ მაგისტანა კაცი სად უნდა ვიშოვოთ? შენ კარგად იცი ამ გვარ ქორწინებას ჩვენ გლეხთაგანი არავინ იკისრებს, რადგან იფიქრებს: ლალა რომ უცხო მხარეს წაიყვანოს, ბეგი სახლს გა-

დამიბუგავს და მთელ ჩემს ნათესაობასაც მუსრს გაავლებსო. ვინ იქნება იმისთანა, რომ ამ გვართ თავი გასწიროს?

— კაცი მზათ არის, მიუგო სარამ ღიმილით.

— ვინ არის?

— ვარდანი.

სარა მოუყვა და ყველაფერი უამბო, რაც ენახა და გაეგონა თავიანთ ბაღში, სადაც ვარდანი და ლალა ერთმანეთს გულში ჩაპკვროდენ და საუკუნო სიყვარულს ეფიცებოდნენ. ჰაირაპეტას დაღვრემილმა და მწუხარებით გატანჯულმა სახემ მხიარული გამომეტყველება მიიღო.

— ეგ კარგი ამბავია, თქვა—ჰაირაპეტამ:—ვარდანს და მხოლოდ ვარდანს შეუძლია ლალას დახსნა.

მზე უკვე ჩასული იყო. ცოლ-ქმარი წამოდგა და შინისკენ გაეშურა. გზაში ჰაირაპეტა სულ იმის ფიქრში იყო, თუ ზეგი რა სამზადისში უნდა ყოფილიყო, ან იარაღს რათ არიგებდა? რაიმე საშინელი განძრახვის სამზადისი ხომ არ აქვსო, ფიქრობდა გუნებაში.

XVII

კარგა შებინდებული იყო, როდესაც ცოლ-ქმარი შინ დაბრუნდა. შინ შეიტყეს, რომ თომას-ეფენდი ვარდანთან მომხდარ უსიამოვნების შემდეგ სახლიდან გაჯავრებული წასულიყო. ამ გარემოებას მოხუცი ძალიან დაენაღვლიანებია, რადგან ეშინოდა, რომ ხარჯის მკრებავს ცუდი რამ არ შეემთხვია მათთვის.

თუმცა ვარდანმა აფეთქება და გულზე მოსვლა მსწრაფლათ იცოდა, მაინც ისეთი უზრდელი არ იყო, რომ უბრძლოთ ვისთვისმე შეურაცხება მიეყენებია. იგი საზიზღარ კაცათ სთვლიდა ეფენდის, რომელიც ოსმალეთის მთავრობის წარმომადგენელთა იარაღათ გარდაქცეულიყო და თავის ჰანამოძმეთ სისხლსა სწოვდა, არბევდა და მიწასთნ ასწორებდა. გარდა ამისა, ვარდანმა მისი წარსულიც კარგად იცოდა. მატან-

ტალა-მატყუარა სომხეთის ბევრ ადგილას ყოფილიყო იმავე თანამდებობაზე და, მართლაც, ბევრჯერ დაქორწილებულიყო; ცოლები მიეტოვებინა და მრავალი სხვა ქალიც გაეწილებინა. ახლაც ლალაზე იმავე საზიზღარი მიზნით ექირა თვალი, მოხუცის გულ-უბრყვილობით სარგებლობდა და უნდოდა თავის „საქმენი საგმირონი“ ერთი საძაგელი საქმით კიდევ გაემდიდრებინა. რალა თქმა უნდა, ამას ვარდანი ვერ აიტანდა, მეტადრე იმ ქალის შესახებ, რომელიც სალოცავ ხატათ გარდაქცეოდა.

მაგრამ ხაჩოს სახლიდან ეფენდის ჩქარა წასვლის მიზეზი მართო ის არ იყო, რომ ვარდანთან უსიამოვნება მოუხდა და ამიტომ „ხენთის“ თვალით დანახვა აღარ უნდოდა. ამ გვარ შემთხვევების დროს ეფენდი მეტათ მომთმენი კაცი იყო: ამ გვარ ამბებს დიდი ხანია შესწევოდა და უფრო მწარე შეურაცხებანიც აუტანია. დღეს მან განსაკუთრებული შიკრიკის ხელით ისეთი ქალადი მიიღო, რომლითაც უბრძანებდნენ, ხომ რაც შეგროვილი ხორბალი და ქერი ჰქონდა, ცალ-ცალკე ბეღლებში შეენახა და გაყიდვით არც ერთი მარცვალი არ გაეყიდნა, რადგან თვით მთავრობასაც დასჭირდებოდა. როგორც სჩანდა საიდუმლოთ რალაც არა ჩვეულებრივი საქმე რიგდებოდა: აქ სურსათს აგროვებდნენ, ფათათაშბეგის ბანაკში კი იარაღს...

როცა-კი სახლში სტუმარი ეყოლებოდათ, მოხუცი ხაჩო ერთავათ ოდაში იყო და სტუმარს არ შორდებოდა ხოლმე. ვარდანს ნამდვილ სტუმრათ არც-კი სთვლიდნენ: ყველას სახლის შვილათ მიაჩნდა.

თომას-ეფენდის წასვლის შემდეგ, მოხუცის სახლს ერთი ახალი სტუმარი ეწვია. იგი ერთი გამხდარი, გაყვითლებული, სუსტი და ნაზი აგებულების ახალგაზდა კაცი იყო. გარეგან შეხედულებაზე ეტყობოდა, რომ სასწავლებელში დიდხანს ყოფნას მთლად ჩამოეჭკნო და მიესუსტებინა. არავინ იცოდა, ვინ ანუ რა ხელობის კაცი იყო, მხოლოდ ეს იყო ცხადი, რომ იგი კოსტანტინეპოლელი სომეხი იყო და ამიტომ მოხუცი ხაჩო თავის მოვალეობად სთვლიდა სატახტო ქალაქიდან მო-

სულ სტუმარს ღირსეულად დახვედროდა. თან ერთი სამგზავრო ხურჯინის მეტი არა ჰქონდა-რა; მისი ნახევრად გაცვეთილ-გახუნებული ევროპიული ტანისამოსი-კი ამტკიცებდა, რომ ერთი ღარიბი ვინმე უნდა ყოფილიყო. სოფელ ო...ში ერთ ჩაღვადარს მოეყვანა, თავი გაენებებინა და თითონ კი საღდაც გამქრალიყო. თურმე სოფელში დადიოდა და ღამის გასათევ ბინას ეძებდა, ამდროს ვარდანი შეეხეჩა. ამბობენ, ადამიანთა გულთა შორის საიდუმლო გზა არსებობსო. არ ვიცი, ეს რამდენად მართალია, ეს კია, რომ ორი ახალგაზდა მცირე ლაპარაკის შემდეგვე დამეგობრდნენ და, როგორც რომელიმე ფარული აზრის ანუ მიმართულების წევრებმა, გაუცნობლად ერთმანეთს ძმურად ხელი გაუწოდეს. ვარდანმა მაშინვე თან გაიყოლა და მოხუცის სახლში მიიყვანა.

ახალი სტუმარი თავის თავს მიხეილ-დუღუჭიანს უწოდებდა. როგორც ოსმალეთის ყოველი მცხოვრების გვარი მამის ანუ პაპის გვარისაგან წარმოიშობება ხოლმე, მისი გვარიც მამის ხელობისაგან წარმომდგარიყო. მამა თურმე დუღუკების გამკეთებელი ყოფილიყო, ე. ი. იმ გვარი საკრავებისა, რომლებსაც ბავშვები აქყვიტინებენ ხოლმე. ხაჩოს ჭკუაში არ მოუვიდა არც მისი ძნელად გამოსათქმელი გვარი, არც მისი გაყვითლებული სახე, არც მისი მოვლევარე, მოუსვენარი თვალები და არც თუ მისი დაფარული და გულჩათხრობილი ხასიათი, რომელიც ადამიანს ერთი შეხედვითვე რაღაც ეჭვს უბადავდა. მაგრამ ვარდანმა მოხუცს ჩუმად უთხრა, რომ „კარგი ბიჭია, როცა გაიცნობ, იცოდე, შეგიყვარდებოა“.

სახლში რომ შევიდნენ, უცნობმა ვარდანს მხოლოდ ერთი რამ ჰკითხა:

— შეიძლება ამათ კაცი მიენდოს?..

— შეიძლება...— მიუგო ვარდანმა.

სანთლების ანთების უმაღვე, ჩვეულებისამებრ, სუფრაც გაშალეს. იმ ღამეს ხაჩოსთან ერთათ მისი ყველა შვილებიც დასხდნენ ვაზშმად, რადგან თომას-ფენდი იქ აღარ იყო და არც თუ სხვა ვინმე „მაღალი“ წოდების სტუმარი, რომ იმას

მორიდებოდნენ. ვარდანი სახლის კაცად მიაჩნდათ, და ახალ სტუმარს კი ისეთი თვალით უცქეროდნენ, როგორც იმ გვარ არსებას, რომელიც იმითაც უნდა დაკმაყოფილდეს, რომ იმ ღამეს მადლარი მუცლით მოისვენებდა.

ვახშამმა მეტად მოწყენით ჩაიარა. ვარდანი და ახალი სტუმარი თითქმის ხმას არ იღებდნენ. მოხუციც შეიღებდა იშვიათათ გამოვლანაპარაკებოდა. ყოველი მათგანის გული სხვა და სხვა გვარი ვარმით იყო გავსილი.

მოხუცი იმის დარღში იყო, რომ ხარჯის ამკრები ისე უმადური წავიდა. ჰაირაპეტა—ქურთი ბეგისა და ლალას ფიქრს გაეტაცნა; სარას ნაამბობი თვალიდან არ შორდებოდა და ფიქრობდა, საქმე როგორ მოეგვარებინა. მოხუცის მეორე შეიღებები თავიანთ სამუშაოზე ფიქრობდნენ, თუ დილაზე ვინ რომელ საქმეს უნდა შესდგომოდა. ვარდანს ლალა გონებიდან არ შორდებოდა და თვალ წინაც სულ მისი მშვენიერი სახე ეხატებოდა. ახალი სტუმარი კი, ერთმა ღმერთმა უწყის, რასა ფიქრობდა...

სუფრა რომ აალაგეს, სტეფანიკამ სურით წყალი და ტაშტი შეიტანა და ადგილობრივ ჩვეულებებისამებრ—ყველას ხელი დააბანინა. შემდეგ ყველამ პირჯვარი გამოისახა და ღმერთს მადლობა შესწირა. მოხუცმა თავისი გძელი ჩიბუხი გააბოლა, ბ. დუდუქჩიანმა კი უბიდან მშვენიერი საპაპროსე ამოიღო, — რაც მის გახუნებულ ტანისამოსს სრულიად არ შეშვენოდა, — გახსნა, ერთი ძვირფასი სიგარა ამოიღო, გძელი ფიხილებით წვერი წაჭგლიჯა და წვევა დაუწყო. პატარა ოთახი მალე ჰავანის თუთუნის სუნნელოვანებით გაივსო. ეტყობოდა, იგი ერთს დროს ცხოვრების კმაყოფილებას არ უნდა ყოფილიყო მოკლებული, მაგრამ ახლა კი გარემოებას რაღაც უცნაურ მდგომარეობაში ჩაეგდო.

ვახშმის უკან ლაპარაკი თომას-ეფენდიზე ჩამოვარდა. ბ. დუდუქჩიანისთვის ვარდანს ყველაფერი დაწვრილებით ეამბნა და ამიტომ ეხლა ლაპარაკის საგანი მისთვის ბნელი აღარ იყო.

მოხუცმა ხაჩომ ვარდანს მეტად ზრდილობიანად შენიშნა, რომ დღევანდელი შენი საქციელი მოუფიქრებელი იყოვო.

— კარგად იცი, რომ ჩემ შვიდი ვაჟისაგან არ გარჩევ, — უთხრა მან და იქ მსხდომ თავის ექვს შვილსა და ფეხზე მდგომ სტეფანიკას თვალი გადაავლო.

მოხუცს ჩვეულებათა ჰქონდა შვიდი ვაჟი ეხსენებინა და შვიდივე ვაჟის სახელით დაეფიცნა. სტეფანიკასაც ვაჟებში სთვლიდა, მაგრამ რა იცოდა, რომ სტეფანიკას ქალობა ვარდანმა დიდი ხანია იცოდა!

— ამ შვიდი ვაჟიშვილის მზემ, ტყუილს არ ვამბობ, — განაგრძო მოხუცმა: — შენც ჩემი შვილი ხარ, ჩემი სახლი — შენი სახლია, მოდიხარ, მიდიხარ და რამდენიც შენს სულსა და გულსა სურს, იმდენი ხანი რჩები. ჩემი სახლის კარები შენთვის ყოველთვის ღიაა. მაგრამ უნდა იცოდე, რომ ჩვენი ქვეყანა სხვა ქვეყნებს არა ჰგავს: აქ თომას-ეფენდისთანა კაცები დიდი, ძალიან დიდი ვინმეები არიან!.. რაც მოისურვონ, ყველაფერს აასრულებენ. ამიტომ ძალა უნებურად პატივი უნდა ვცეთ და მათს ლაპარაკსა თუ მოქმედებას ხშირად უნდა გავუჩუმდეთ... რას ვიზამთ? ნათქვამია: „ბოროტ-მომქმედის ხელის მოჭრა თუ არ შეგიძლია, უნდა ეამბორო და თავზე დაიდოვო“. იქნება ეფენდიმ შენ კი ვერა დაგაკლოს-რა, რადგან აქაური არა ხარ, მაგრამ მისი ავკაცობა და მტრობა შენ ნაცვლად კისრად ჩვენ უნდა დაგვაწვეს. თათრული ანდაზა ხომ გაგიგონია: „ვირისგან შეშინებული კეხსა სცემდაო“.

მოხუცის სტყვებზე ხენთს (ვარდანს) კვალად ჭვინტაკებმა მოუარეს და უპასუხა:

— ჩვენი მხრის სომხებს ოსმალოთა შესახებ ერთი კარგი ანდაზა აქვთ: „ოსმალოს სანამ ლაზათიანად არა სცემ; არ დაგიმეგობრდებაო“. თომას-ეფენდის მე ოსმალებში არ ვარჩევ და ამიტომ ძალიანა ვწუხვარ, რომ ერთი რჯულზე არა ვბეგვე, თუმცა მისი მეგობრობა საქირო არ არის.

მოხუცს ისეც დანაოჯებული სახე უფრო მეტად დაუნაოქდა, ეტყობოდა, ვარდანის პასუხი არ მოეწონა. სამაგიეროდ

სტეფანიკას სახეზე გაბრწყინებულმა ღიმილა გაიციმციმა, რაც უეჭველია, ვარდანმაც შენიშნა. სტეფანიკა ჯერაც ისევ ფეხზე იდგა და, როგორც სახლის უმცროსი, მოსამსახურის მაგიერობას ეწეოდა. ვარდანმა აღტაცებით შეანათა თვალები და თან გუნებაში გაიფიქრა: „აი ამ ოჯახის ერთად ერთი ქმნილება, რომელიც თანამიგრძნობს... რადგან მხოლოდ ეს ერთია, რომელსაც იმ საზიზღარი ეფენდის ლირფობა სავსებით უგრძნიაო“.

— მაგვარ დაცემულ, უზნეო და საძაგელ ქვემძრომთ თქვენ თითონ აძლევთ ნებას, რომ თქვენი მბრძანებელნი შეიქმნენ, რადგან ყოველ მათის ბოროტ-მოქმედების წინაშე თვალებ დახუჭულნი მუხლს იდრეკთ და თაყვანსა სცემთ. — განაგრძო ვარდანმა უფრო აღელვებული კილოთი: — მე მესმის, როდესაც ოსმალო ან ქურთი სცარცავს სომეხს, აწვალებს და როდესაც სიცოცხლის ყოველ საშუალებას მოუსპობს, ჰკლავს კიდევ... დიად ეს ყველაფერი მესმის, თითქმის ჩვეულებრივ მოვლენათაც კი მიმაჩნია, რადგან საუკუნოთა განმავლობაში სულ ასე მოქცეულან და ახლაც ასევე იქცევიან. ამ გვარი მოქმედება ოსმალოსა თუ ქურთს არსებობის პირველ მოთხოვნილებათ გარდაჰქცევიან და ძნელათ თუ სხვაფრივ ცხოვრება შეიძლონ. მაგრამ როდესაც სომეხს თავისი თვისტომი უფრო ცუდად ეპყრობა, ვიდრე ოსმალო და ქურთი, მაშინ ამ გვარი მდგომარეობის ატანა ძალიან ძნელია. ეს სიტყვები თვით ეფენდისაც ვუთხარი პირში, მაგრამ ხმა ჩაიწყვიტა და პასუხი ვერა მომცა-რა.

— მე უფრო მეტს ვიტყვოდი, — ლაპარაკში ჩაერია ჰაირაპეტა: — მაგრამ მამა-ჩვენი სულ იმას გვარიგებს, რომ უნდა გავჩუმდეთ, ფხიზლათ უნდა ვიყვნეთ. ერთხელაც იქნება თავისუფლება მოგვეცემა... უნდა მოვითმინოთ... არ ვიცი, როდემდის უნდა ვითმინოთ?...

— ვიდრე იესო ქრისტე მოვიდოდეს! — დაცინვით უპასუხა ვირდანმა: — მაგრამ ვაი რომ ქვეყნად ერთი სომეხიც

აღარ იქნება, რომ თავისუფლებით დასტკბეს!... ყველა ოსმალოთ ანუ ქურთათ იქნება გარდაქცეული...

— „მოთმინება სიცოცხლეა“ — წარმოსთქვა მოხუცმა მკადაგებელის კილოთი: — ჩვენი მღვდლები, ჩვენი სულიერი მამები სულ ამას გვიქადაგებენ, არა რომ ღმერთი ერთხელაც არის გაიხსენებს თავის „დაბნეულ ცხოვარს“!.. უნდა მოვითმინოთ, შევიღებო, „მოთმინება სიცოცხლეაო“ ნათქვამით.

— მოთმინება სიკვდილია! — წამოიძახა ბ. დუდუკჩიანმა, რომელიც იმ დრომდე ხმას არ იღებდა და მათ ბაასს გაჩუმებული ყურს უგდებდა. მისი ფერმკრთალი სახე მთლად გაყვითლდა და მისმა გაცრეცილიმა ტუჩებმა თრთოლა დაიწყა.

— მოთმინება სიკვდილია! — გაიმეორა გაჯავრებული კილოთი: — მოთმინებას ადამიანი მხოლოდ სამარეში ეჩვევა... ამგვარი ებრაული მოთმინება, როგორც ჩვენა გვაქვს, დაღუპვის მეტს ვერას შეგვძენს. ებრაელებმა ბევრი მოითმნეს, ბევრ ტანჯვა-ვაებას გაუძლეს იმ იმედით, რომ მესია მოვიდოდა, წმინდა იერუსალიმს განაახლებდა და ისრაელთა ძველ დიდებას კვალად აღადგენდა... და აგერ დღესაც მოელიან!.. მაგრამ ჩვენ ამ გვარი მოლოდინის იმედიც კი არა გვაქვს და, არ ვიცი, რიდას მოლოდინი უნდა გვქონდეს?..

— გაიძახიან, ჩვენი მღვდლები, ჩვენი სულიერი მამები მოთმინებას გვიქადაგებენო!.. — განაგრძო მან იმავე კილოთი: — აბა კიდევ იმათ აგვიშენეს ოჯახი და იმათვე მიგვიყვანეს ამ გვარ მონურ მდგომარეობამდინ! თუ-კი იმისთანა რამ მოიპოვება, რომ დამონაგებულ და გათახსირებულ ხალხის ხსნა შეეძლოს, ეს უეჭველად წინააღმდეგობის, უკმაყოფილების გამოცხადება უნდა იყოს, რაშიაც უნდა გამოიხატებოდეს ეს წინააღმდეგობა თუ უკმაყოფილება. ჩივილი, უკმაყოფილება, მდგომარეობის გაუმჯობესების სურვილი — აი ის სამკურნალო ნექტარი, რომელსაც შეუძლიან მონობისაგან დაგვიხსნას. მოთმინება კი ყველა ამ მაღალ მისწრაფებათა სულთამხუთავია, გამანადგურებელი...

მოხუცმა არა უბასუხა-რა. ვარდანმა და ჰაირაპეტამ თანაგრძნობის ნიშნად ხელი გაუწოდეს. მოხუცის დანარჩენმა შვილებმა კი სულ ვერა გაიგეს-რა და მხოლოდ გუნებაში ფიქრობდნენ—აი კიდევ ერთი ხენთიო (დამთხვეულიო).

მოხუცმა ბრძანა სტუმრებისთვის ლოგინი გაეშალათ, შემდეგ „ლამე მშვიდობისა“ უსურვა და შვილებთან ერთად გარეთ გამოვიდა. ერთი სახე-მობურული რძალთაგანი შევიდა ოდაში და ლოგინები გაშალა.

ოდაში სანთელი ისევ ენთო. თუმცა სტუმრები დაწვნენ, მაგრამ დიდხანს არ ჩასძინებიათ. ბ. დუდუკჩიანმა თავის ნამწვს სიგარას კვალად მოუკიდა და წვეა დაიწყო. ვარდანმა უთხრა:

— მეგობარო, თქვენი ენა გაუგებარია; ძნელად თუ აქ რამეს გაარიგებთ... ხალხთან სალაპარაკოდ არაკები და ანდა-ზები ასობით უნდა იცოდეთ... მაცხოვარმა არაკებით უფრო მეტი საქმე გააკეთა, ვიდრე მაღალი, განყენებული აზრების ქადაგებით...

— მართალი ხარ, ხალხის ენა ვერ შევითვისე...—მიუგო ბ. დუდუკჩიანმა და გაჩუმდა.

XVIII

ოდაში ზეთის ქრაქი ჯერაც ისევ ბჟუტავდა და იქაურობას მკრთლად ანათებდა. ვარდანს დიდ-ხანს არ ჩასძინებია; იმ ღამინდელმა ლაპარაკმა ძილი გაუკრთო. თვალ წინ ედგა მოხუცის შვილების გულგრილობა თავისი და ახლად მოსული სტუმრის „ქადაგების“ მიმართ. უკვირდა, რომ იმ პატიოსანსა და აღფრთოვანებულ ყმაწვილ კაცს ისეთი ექვის თვალით უცქეროდნენ. მეორე მხრივ გულს უღონებდა ორი სიყვარული, რომლებიც ბუნებით ერთმანეთისგან ბევრით არ განირჩეოდა:—ერთი იყო სიყვარული დარბეული, მიწასთან გასწორებული გლეხისადმი, მეორე კი ლალასადმი, რომელსაც ზნეობრივად ათახსირებდნენ, სძარცვავდნენ...

თვალი გადააფლო და ნახა, რომ ახლად მოსულ ჯაბუკს ჩასძინებოდა. ჭრაქის მკრთალი სინათლე ოდნავ ანათებდა მის ფერ წასულსა და გატეხილს სახეს, რომლის ღრმა ღარებიც მოწმობდა, რომ მტკიცე ხასიათის მექონე უნდა ყოფილიყო. არც თუ ძილი ჰგვირდა მოსვენებას. ძილშიაც რაღაც სულიერი ტანჯვა აწუხებდა. დრო გამოშვებით მისი გამშრალი ბაგენი მოძრაობაში მოდიოდნენ და ფრანგულათა და სომხურათ ნა წყვეტ-ნაწყვეტათ შემდეგ სიტყვებს გამოსთქვამდნენ:

— „გლახებო... დრო დაგიდგათ... თქვენი თავისუფლება თქვენივე სისხლით უნდა იყიდოთ... აწმყო... მომავალი... ჩვენ გვეკუთვნის... ყველას დაანახვეთ... გმირნო... რომ ოსმალოს... რკინის კეტს... სრულიათ ვერ მოუკლავს... თქვენში სიცოცხლე... და თავისუფლების გრძნობა... გასწით წინ... მამაცნო!..“

— საბრალო!.. — წარმოსთქვა ვარდანმა და თავი გააქნია: — ეტყობა, ბევრი წაუკითხავს... სომხის გლეხის საწყალი ოდა პარიჟის ბარბიკადები ჰგონია და მქვერმეტყველობს!.. საბრალო!..

ამ დროს ვარდანის ყურს სიმღერის ხმა შემოესმა, რომელიც ლამის მყუდროებაში ნალღლიან ჰანგებათ გაისმოდა.

მოხუცი ხაჩოს სახლში ერთს სხვა არსებასაც გასტეხოდა ძილი; მოუსვენრათ ხან ერთ მხარეს ბრუნდებოდა, ხან მეორეზე. მის გარშემო-კი ყველა ღრმა ძილს მისცემოდა და ძალზე ხვრინავდა. მუშის მოქანცულმა და შრომის მოყვარე სხეულმა ძილის გატეხა არ იცის.

მოსვენებით ყოფნა მხოლოდ ლალას არ შეეძლო. ლოგინში ტრიალი მობეზრდა, ჩაიკო და დარბაზიდან ფეხ-აკრეფით ეზოში გამოვიდა. მე მგონია, თვით თავგების დევნაში გაგეშილ კატასაც-კი გაუჭირდება ისეთი სიფთხილითა და უჩამიჩუმოთ სიარული, როგორც ეს ყმაწვილი ქალი გამოდიოდა გარეთ. ეზოში რომ გაჩნდა, ყურ მახვილმა ძაღლმა შენიშნა და შეჰყეფა. „სსუ“! ძლივს გასაგონი ხმით წაიჩურჩულა ქალმა. ძაღლმა იცნო და გაჩუმდა.

გაზაფხულის წყნარ ღამე იყო. ჰაერი ისეთი გრილი იყო, რომ გაციება ადვილათ შეიძლებოდა. მაგრამ ყმაწვილი ამ გარემოებამ უფრო გამოარკვია, ალანძული სახე გაუგრილა და უფრო კარგ გუნებაზე დააყენა. ფეხაკრეფითვე გაიარა ბაღისკენ და ხეებში შეიშალა. იქ უფრო ბნელოდა და ამიტომ ვერც არავინ შენიშნავდა. ხავერდოვან ბალახზე წამოწვა, თავი იდაყვს თააბჯინა და ცას დაუწყო ცქერა. მთვარე არსად სჩანდა. „სად არის, ნეტა? ფიქრობდა ყმაწვილი ქალი, — ვინ იცის, იქნება სძინავსო?“. გარემო სრულს მყუდროებას მოეცვა. ხეების ერთი ტოტიც-კი არ იძროდა; ყველაფერი განსვენებას მისცემოდა; ის ნიაფი, რომელიც ხეების ტოტებს ხშირათ აკვანით არწევდა ხოლმე, მიმწყდარიყო, მიჩუმებულიყო, თვით მდინარეც-კი, რომლის გიჟ-მაჟი ხმაურობა ღამის მყუდროებაში ყოველთვის შემოსმენია, დადუმებულიყო. ერთი სიტყვით, ყველაფერი მიწყნარებულიყო, განსვენებას მისცემოდა, თითქო დიად ბუნებას მისძინებიაო. მარტო ერთი ლალა არ იყო მოსვენებით, მხოლოდ იგი ფხიზლობდა.

კარგა ხანს იყო ასე. მისი უმანკო ფიქრი-გონება ერთი საგნიდან მეორეზე გადადიოდა. ამასობაში თავისი მოხუც ბაბუასაგან გაგონილი სიმღერა გაახსენდა და მის მოკუმულ ბაგეთაგან უნებურათ საყვარელი სიმღერის ტკბილი ჰანგები გამოკრთა:

„სძინავს მთვარესა ცის ღრმა უბეში,
 „სძინავს ფრინველსა თვის რბილ ბუდეში,
 „სძინავს ნიავსაც, არ არხევს ხეებს,
 „სძინავს მდინარეს, ხმას აღარ იღებს.

„დედაჲ, მე-კი რათ არ მამდის ლუდი?
 „მსურს დამეძინოს—არ მიშეებს წელუდი!
 „დედაჲ ეს რაა, ასე რამ მტანჯავს?
 „ეს რა ცეცხლია, გულს რამ მიდაგავს?...“

სიმღერა რომ გაათავა, თავი მუხლებში ჩამალა, ანთებულ სახეზე ხელები მიიფარა და მწარე ქვითინი ამოუშო. ლამაზ თვალთავან ცრემლი ღვარავით ჩამოსდიოდა. რა ატირებდა?— თითონაც არ იცოდა. მშობელი დედა ხომ არ გაახსენდა, საყვარელი დედა, რომელიც თვალთ არ ენახა და რომლის ბაგეთავან ერთი ტკბილი სიტყვაც არ გაეგონა? მაშ რა ატირებდა? რა იყო ის გამოურკვეველი გრძობა, უმანკო გულს რომ უღონებდა?

გარნა ცრემლებმა ცოტა არაა რომ გული დაუმშვიდა. თავი მალა აიღო, გარემოს თვალი მიმოავლო და დააშტერდა მიცვალებულის საფლავს, რომელიც იქვე ახლოს იყო. საფლავს გარშემო ოთხი ალვის ხე ისე ჰქონდა შემომწკრივებული, თითქო სდარაჯობენო. ეს საფლავი იყო მისი დის, სონასი, რომელიც თუმცა არ ენახა, მაგრამ მისი სამწუხარო ამბავი-კი მრავალჯერ გაეგონა. საბრალო ქალს მდაბიო ხალხის შეხედულებით მოწამის სახელი მიეღო და ამიტომ მის საფლავზე ხშირათ ავადმყოფები მიჰყავდათ ხოლმე. მოხუცი მამის ნებისამებრ ყოველ კვირა-ძალ საღამოს ზეთის ქრაქს უნთებდნენ. ეხლაც ქრაქი ჯერ არ ჩამქრალიყო, ბუტუტავდა და გაჯით გაღესილ საფლავის თავს ოდნავ ანათებდა. ლალა თავზარდაცემულსავით დაჰყურებდა ზედ. მის აღშფოთებულ წარმოდგენას სონას სამწუხარო ამბავი სინამდვილეთ გარდაექცია და საფლავი ახლა მთების ერთ ღრმა ღელეში პდგომ ქურთის შავ ქოხათ ეჩვენებოდა. სონაც ვითომ იმ ქოხში იჯდა, სახეზე საშინელი უიმედობა გამოეხატებოდა. ხელში საწამლავის ჭიქა ეჭირა, წამდაუწუმ ტუჩებთან მიჰქონდა, მაგრამ შიშით ისევ უკან აბრუნებდა. დიდხანს იბრძოდა, ყოყმანებდა და არ იცოდა—სიკვდილი ერჩია თუ სიცოცხლე. მაგრამ აგერ ქოხს მიუახლოვდა ქურთების წინამძღოლი, რომელმაც მოიტაცა იგი და სამშობლო ოჯახს დააშორა. სონამ შენიშნა; საწამლავით საფსე ჭიქა კვალად ტუჩებთან მიიტანა, პირჯვარი გადისახა და დალია...

სურათი შეიცვალა.

ლალას წინ ისევ სონას თეთრათ გალესილი საფლაფი მო-
ჩანდა.

თვალ წინ წარმოუდგა ახლა ორი ადამიანი: ერთი იყო
თომას-ფენდი, თავისი ვერაგი და საზიზლარი სახით, მეორე—
ქურთი ფათთაჰბეგი, თვისის ველური და მხეცური შეხედულებ-
ბით. დიად წარმოუდგა და მთლათ კანკალმა აიტანა. ნუთუ
ყველაფერი იცოდა? ნუთუ მასაც შეეცყო, რა ორმოსაც უთ-
ხრიდა ეს ორი ვაჟბატონი? არა, ლალამ არაფერი იცოდა,
მხოლოდ ინსტიქტიურათ-კი რაღასაც გრძნობდა...

— არა!—წამოიძახა საშინელი ხმით:—მე სონასთან არ
წავალ! სამარისა მეშინია!..

ამ დროს ვილაცამ წყნარათ მხარზე ხელი დაადო და თან
მისი სახელი ახსენა:

— ლალა!...

ყმაწვილმა ქალმა ვერა გაიგო-რა.

— ლალა!.. განმეორდა ხმა,—არ გაგიშვებ, რომ სონას-
თან წახვიდე... მე დაგიხსნი.

ქალი უკან მიბრუნდა, ნახა, რომ წინ ვარდანი ედგა.

— ჰო, დამიხსენ!.. წამოიძახა ლალამ, რომელიც ჯერაც
გონზე ვერ მოსულიყო:—დამიხსენ!.. სხვა ქვეყანაში წამოიყვა-
ნე! აქ არ ვარგა... აქ ჯოჯუხეთია!..

ყმაწვილი კაცი გვერდით მოუჯდა.

რამდენსამე ხანს სდუმდნენ; სალაპარაკოთ სიტყვას ვერ
პოულობდნენ. ჯერაც ისევ აღშფოთებული ლალა სცდილობდა
ის საშინელი სანახავი მოეგონებია, რამაც ისე შეაშინა იგი.
ვარდანი-კი ფიქრობდა: „ეს უმანკო, გამოუცდელი ქალი რათ
მეხვეწება, ამ ქვეყანას მომაშორეო, როდესაც აქ ყველას
სათაყვანებლათა ჰყავს გამხდარიო?“ შორს, უცხო ქვეყანაში
რათ უნდოდა წასვლა? ნუ თუ ეს ოცნება ყმაწვილი კაცის
სიყვარულს გამოეწვია? მაგრამ არა რომ სიყვარული მისთვის
ჯერ ისევ გამოურკვეველი და ბუნდი გრძნობა იყო? ვარდანი
შეეკითხა:

— რითია ცუდი ეს ქვეყანა?

— ცუდია, ძალიან ცუდია!—მიუგო ძლიერ ნალვლიანი ხმით:—ამ სამარეს ხომ ხედავ? თქვა ესა, სონას სამარისკენ გაიშვირა ხელი და ჰკითხა:

— იცი შიგ ვინა მარხია?

— ვიცი...

— იცი როგორ მოკვდა?

— ვიცი...

— არ მინდა, რომ სონასავით მოგვკვდე, ვარდან! საწამლავისა მეშინია... სამარისაც მეშინია...

საბრალო ქალს თვალები კვლავ ცრემლით აევსო.

— ლალა! რათ გგონია, რომ შენც სონას ბედი მოგე-
ლის?—შეეკითხა ყმაწვილი კაცი და თან ხელი დაუჭირა:—ეგ მხოლოდ ერთი სამწუხარო შემთხვევა იყო, ყოველი ქალის ხვედრი ხომ ისეთი არ იქნება? რათ ფიქრობ, რომ შენც ეგვევ
შეგემთხვევა?

— სულ მაგაზე ვფიქრობდი... სულ მაგას მოველოდდი...
სწორეთ იმ დღიდან, რა დღესაც მივხვდი, რა მიზეზითაც მაკ-
მევდნენ ვაჟურათ... აჰ, ამ ქვეყანაში ქალიშვილი ოჯახისთვის
ნამდვილი ღვთის რისხვაა... დანაშაულია... მეტადრე ლამაზი
ქალიშვილი!.. ყური დამიგდე, ვარდან! მეზობლათ ერთი ნაც-
ნობი ქალი მყვანდა, ძალიან კარგი ქალი იყო და ძლიერაც
მიყვარდა. დედა მისი ყოველ-დღე სცემდა მხოლოდ იმისთვის,
რომ ისეთი ლამაზი დაბადებულიყო და დღე და დღეც უფრო
მშვენიერდებოდა. „შენაო,—ეუბნებოდა დედა,—რაიმე უბედურებას
შეგვამთხვევო“. ნარგიზა (ქალს ასე ეძახდნენ) სულ ტიროდა,
ჩაცრემლებოდა. დედა არ უშვებდა, რომ პირი დაებანა, თავი
დაევიარცხნა და სულ დაბლერძილი ტანისამოსით ატარებდა.
ბოლოს ნარგიზა ქურთებმა მოიტაცეს. ამას წინათ შევხვდი,
ოჰ, ღმერთო ჩემო, როგორ დამახინჯებულიყო! სილამაზის
ნიშან-წყალიც-კი აღარ ეტყობოდა!.. მეუბნებოდა: „სტეფა-
ნიკ, ქურთის ცოლობა ძალიან ცუდიაო...“ და თან ტიროდა...

თითონ ლალამაც ქვითინი ამოუშო. ცოტა რომ დამ-
შვიდდა, ჰკითხა:

— აქედან წამიყვან, არა, ვარდან?

— წაგიყვან, არხეინათ იყავი.

— ჩქარა... ჩქარა წამიყვანე! აი თუ გინდა ახლავე... სა-
დაც გინდა წამიყვანო, ყველგან გამოგყვები..

— ცოტა ხანს კიდევ მოითმინე, ჩემო ლალავ, ვიდრე
მამაშენს მოველაპარაკებოდე.

ამ გვარად ისხდნენ ბნელით და მყუდროებით მოცულ
ბაღში და დიდხანს ლაპარაკობდნენ, ვიდრე ნაღვლიანმა გრძნო-
ბებმა სიყვარულის ტკბილს გრძნობას არ დაუთმო გზა.

XIX

მეორე დღით ვარდანს ძალიან გვიან გაეტღვიძა, რადგან
ღამე მეტი წილი უძილოთ გაეტარებია. უძილობისაგან ფერ
მკრთალ სახეზე რაღაც ფარული სიხარული უბრწყინავდა.
ოთახში მიიხედ-მოიხედა, ბ. ღუდუკიანი არსად ჩანდა, მხო-
ლოდ მისი სამგზავრო ხურჯუნ-კი იქვე კუთხეში იდო. „თითონ
სადღა წასულაო?“ გაიფიქრა გუნებაში, ვარდანმა პირველშივე
შეამჩნია, რომ ბ. ღუდუკიანი ძლიერ გამოუცდელი ყმაწვილი
კაცი იყო, ამიტომ ყურის გდება ეჭირებოდა, რომ შორს
არსად წასულიყო.

მოხუცის სახლის ყოველი წევრი ჩვეულებრივ თავის საქმეს
შესდგომოდა. შვილები მინდვრათ გასულიყვნენ.. თითონ მო-
ხუციც გარეთ გასულიყო, რომ მუშაობისთვის დაეხედნა. რძლე-
ბი შინაურ საქმეში იყვნენ გართულნი, ასე რომ ცუდად
არავინ იყო. სახლში მარტო ჰაირაპეტა დარჩენილიყო, ისიც
მხოლოდ თიმისთვის, რომ როგორმე ვარდანი განმარტოებით ენა-
ხა. „იქნება სიტყვამ მოიტანოს და ლალას. შესახებ რამე მოვე-
ლაპარაკოვო“ ფიქრობდა გუნებაში. აპოს გარდა მისი დანარ-
ჩენი ძმები ლალაზე თითქმის აღარას ფიქრობდნენ. სრულიად
გადავიწყებოდათ ის გარემოება, რომ შეიძლებოდა უათთაჰ-
ბეგი ერთს მშვენიერ დღეს მოსულიყო და ლალა გაეტაცნა.
მისი ხვედრბ ბედის წერისთვის მიენდოთ და წინანდებურათ

გულში იმეორებდნენ—რაც ღმერთს უნდა, ის იქნებაო. მამამ კი ჯერაც არა იცოდა-რა: თომას-ეფენდი ისევ თავის სასიძოთ მიაჩნდა და ცდილობდა მისი წარსული დაწვრილებით გამოეკვლია.

ოდაში შესვლისათანავე ვარდანი შეეკითხა:

— სად წასულა ჩემი ახალი მეგობარი?

ჰაირაპეტა მიხვდა, რომ სიტყვა ბ. დუდუქიანს შეეხებოდა, და მიუგო:

— საკვირველი კაცი ყოფილა ეგ შენი ახალი მეგობარი! ჯერ მზე არ ამოსულიყო, დილა აღრიანათ აღდა, თავისი მაღალ-ყელა წულები ჩაიციო, არც პირი დაუბანია, არ თავი დაუვარცხნია, არც საუზე მოჰგონებია, თავისი მსხვილი ხელჯოხი აიღო და გარეთ გავიდა. „სად მიხვალთ თქო“ ვკითხეთ, მაგრამ თავი გააქნია და გასწია.

— სად წავიდა? შეეკითხა ვარდანი და სახეზე რაღაც მოუთმენლობა დაეტყო.

— არ ვიცი. მხოლოდ ის-კი ვნახე, რომ წყალზე მიმავალი ვილაც დაბლერძილსა და ფეხშიშველა ქალს შეხვდა, შეაყენა და ჰკითხა: „ასე ცუდათ ჩაცმული რათა ხარ? შენ ხელა ქალს მაგეთი ჩაცმა-დახურვა არ შეშვენისო.“ ქალმა უპასუხა, რომ რა ექნათ, ჩემი მშობლები ძალიან ღარიბები არიანო. ბ. დუდუქიანმა მაშინიე ქისიდან ერთი ოქრო ამოიღო და ღარიბ ქალს გადასცა. მე მგონია, ვარდანი, რომ თითონაც იმის მეტი აღარ ჰქონდა.

— შესაძლებელია, — მიუგო ვარდანიმა აღშფოთებულის ხმით:— მაგრამ მერე სად წავიდა?

— შემდეგ მივიდა შეგროვილ გლეხებთან, რომელნიც ის იყო საყდრიდან გამოსულიყვნენ, ეზოს კარებთან შეჯგუფულიყვნენ და ხარჯების გაწერაზე ლაპარაკობდნენ. ბ. დუდუქიანი გლეხობას მიუახლოვდა და ლაპარაკში ჩაერია. ხალხს უხსნიდა, რომ გლეხები ბევრით იმაზე მეტს იხდიან, ვიდრე მთავრობამ უნდა გადაახდევინოს, მაგრამ საზოგადო საქმეს იგინი არავითარ ყურადღებას არ აქცევენო. ლაპარაკობდა შე-

სახებ ქალღმისა და ვაჟების სკოლებისა, რომლებსაც ჩვენი გლეხობა სრულიად მოკლებულია და არც თუ ფიქრად მოსდის ვისმეო. ლაპარაკობდა რაღაც ამხანაგობაზე, რომელსაც მიზნად გლეხის ოჯახის მდგომარეობის გაუმჯობესობა უნდა ჰქონდესო; იმ გვარი საზოგადო თანხა უნდა შესდგეს, რომ გაჭირების დროს გლეხს შეეძლოს მცირე სარგებლით ფული აიღოსო და სხ. და სხ.—რომელ ერთი ესთქვა, ათას ამგვარ საგნებზე ლაპარაკობდა.

— გლეხებმა რაღა უპასუხეს? — ცნობის მოყვარეობით იკითხა ვარდანმა.

— გლეხები ძალზე იცინოდნენ, ხარხარებდნენ, პასუხი კი არა გასცეს-რა. ერთმა მათგანმა მეორეს წასჩურჩულა: „ეს კაცი სწორედ ხენთიაო“.

— მადლობა ღმერთს, ხენთი მარტო მე არა ვყოფილვარ! — სთქვა სიცილით ვარდანმა: — მე ასე მეგონა, ხენთს მარტო მე შეძახიან მეთქი. — მერე?

— შემდეგ ერთმა გლეხმა ერთ ჭიქა არყის დასაღვეად სამიკიტნოში შეიწვია. დუღუქიანმა უარი არ უთხრა. სამიკიტნო გალექილი ხალხით იყო სავსე. დაღვეით თითქმის არა დაუღვევია-რა, მაგრამ ყველას მაგივრად კი ფული თითონ გადაიხიდა. იქაც გლეხთა კეთილდღეობაზე ლაპარაკობდა, უხსნიდა მათ სიღარიბისა და უბედურობის მიზეზებს. აღფრთოვანებული იყო, ძალზე გატაცებით ლაპარაკობდა. მე პირველად ვგრძნობდი რა დიდი ძალაც ჰქონია სიტყვას, მაგრამ გლეხებს კი სიცილითაც არ ყოფნიდათ. ერთმა ჰკითხა: „რა მოხელე, რა თანამდებობის კაცი ხარო?“ პასუხათ რომ მიიღო, სამსახურის კაცი არა ვარო, ღირფულათ უთხრა: „მაშ რაღა ზაჰლო წაიდგო?“

— მართლაც და მაგისთანა ხალხზე რომ რაიმე გავლენა იქონიო, ან მაზრის უფროსი უნდა იყო, ან ბოქაული, ან კიდევ თომას-ეფენდისთანა ხარჯის მკრებავი. მაგათთვის უბრალო სწავლულ ადამიანს რა მნიშვნელობა აქვს?.. — წარმოსთქვა ვარ-

დანმა მწუხარებით:—განაგრძე, ჰაირაპეტ, ძლიერ საყურადღე ბოა.

— მე, — განაგრძო ჰაირაპეტამ: — ხელი მოგვიდევ და სამი-კიტნოდან თითქმის ძალით გამოფიყვანე, რადგან მეშინოდა უწყესობა არა მომხდარიყო-რა. კარში რომ გამოგელით მითხრა: ჭხალხის გაცნობა ამისთანა ადგილებში უფრო ადვილია; სიმთვრალის დროს გულ-გახსნილია და არაფერს მალავსო. სოფელში სიარული დავიწყეთ. მხარზე წიგნაკებით სავსე ტყავის ჩანთა ჰქონდა გადაკიდებული. წიგნაკებს გამვლელ-გამომვლელს ურიგებდა; ზოგი სულ არ იღებდა, კითხვა არ ვიცო, ზოგი კი ართმევდა, თუმცა არც იმან იცოდა კითხვა. ერთს ამ უკანასკნელთაგანს ვკითხე: „რათ გინდა, რომ ართმევ-მეთქი, და მიპასუხა: „ქალაღია, შინ წავიღებ—რისთვისმე გამომადლება: დედა-ჩემი ბურნუთს მაინც შეახვევსო“.

ვარდანი უფრო დაღონდა, სახეზე რაღაც ნაღველმა გადაჰკრა, თითქო რაიმე ფარული ავადმყოფობა სტანჯავსო.

— იმ წიგნაკებისა ხომ არა გაქვს-რა? — ჰკითხა ვარდანმა.

— მაქვს, ორი ცალი მეც გამოვართვი.

ვარდანმა წიგნაკი გადაფურცლა, ცოტა წაიკითხა და გაჯავრებით წამოიძახა:

— უვიც ხალხში ამ გვარი წიგნაკების გავრცელება ნამდვილი სისულელეა... — მერე სად წავიდა?

— სოფელს გარედ ერთათ გაველით, მერე კი მთხოვა, რომ მარტო დამეტოვებინა. რაღა უნდა მექნა, უკან გამოვბრუნდი. პირველსავე შეხვედრილ გზას დაადგა და ერთი სოფლისკენ გაეშურა, რომელიც შორიდან მოსჩანდა. დიდხანს ვიდექი და მიმავალს გავყურებდი; ისე მიეჩქარებოდა, თითქო ელოდება ვინმეო. შემიძლია დავიფიცო, რომ თითონაც არ იცოდა, სად მიდიოდა: ხშირად გზა ებნეოდა და აქეთ-იქით უხვევდა.

ეს უკანასკნელი სიტყვები ჰაირაპეტამ ცოტა არა დაცინვის კილოთი წარმოსთქვა.

— იცი, ჩემო ჰაირაპეტ, — უთხრა ვარდანმა: — შეიძლება თქვენი ხეობის მიხვეულ-მოხვეული გზები არ იცოდეს, მაგრამ ცხოვრების გზაზე კი, გარწმუნებ, კარგად მცოდნე და დახელოვნებული მოსიარულეა.

— მეც სწორედ მაგგვარი რამ შევნიშნე, — უპასუხა ჰაირაპეტამ დარცხვენით, რომ დუდუქიანს უადგილოდ დასცინა: — ეტყობა, ძალიან ნაკითხი უნდა იყოს.

— მაგის გარდა, ძლიერ კეთილი და პატიოსანი ვინმეა.

მაგრამ ამ ჟამად ჰაირაპეტა ახალგაზდა უცნობზე იმდენს არ ფიქრობდა; გულით უნდოდა, რომ ლაპარაკი ლალაზე ჩამოვარდნილიყო. იმის შემდეგ, რაც სარამ უთხრა — ლალასა და ვარდანს ერთმანეთი უყვართო — სულ იმის ფიქრში იყო, აი ეხლა გამომიტყდება ვარდანი და აი ეხლაო, რადგან მთელ ოჯახში ვარდანს მისთანა დაახლოვებული და ერთგული არავინ ჰყვანდა. ვარდანს კი ლალა ახლა აღარც კი ახსოვდა, დუდუქიანის ამბავმა რალაც ფიქრსა და საგონებელში ჩააგდო. წამოდგა და გარედ გასვლა დააპირა.

— სად მიხვალ? — ჰკითხა ჰაირაპეტამ.

— ბ. დუდუქიანის საძებნელად, — მიუგო მან: — ტყუილად გაგინებებია თავი, ჰაირაპეტ, ძალიან გამოუცდელი ჰაბუკია.

ორივენი გარედ გამოვიდნენ.

— თავლისკენ გავიაროთ, — უთხრა ვარდანმა: — რა ხანია ცხენები არ მინახავს.

გასწიეს თავლისკენ. ჟხოში ლალას შეხედნენ, რომელიც ბაღში მოჩხრიალე რუს პირას ჩამომჯდარიყო და პირს იბანდა. ეტყობოდა, იგივე გვიან აწდგარიყო.

— დილა მშვიდობისა, სტეფანიკ, — გასძახა ვარდანმა შორიდან.

ლალამ არა უპასუხა-რა, მხოლოდ სალაში თავის ქნევით ჩამოართვა და თან რალაც მრავალმნიშვნელოვანად გაიღიმა.

ვარდანს თავლაში სამი ღონიერი ცხენი ეგბა, ერთი საკუთრათ თავის საჯდომათ და მეორეები-კი მსახურთათვის.

ეს მსახურნი—საქოა და ელოა—კარგა ზორბა ბიჭები იყვნენ და მიტომაც ვარდანი გვერდიდან არ იშორებდა.

— საქო, — უთხრა ერთ მათგანს: — დღესვე ცხენები დააქედინე, სამგზავროთაც ყველაფერი დაამზადე: აქ დიდხანს აღარ მოგვიხდება დგომა.

შემდეგ ცხენებს მიუახლოვდა, ლამაზ გავაზე ხელი გადუსო; თან ჩუმად შესცქეროდა, თითქო უნდა შეიტყოს საკმაოდ დაუსვენიათ თუ არაო, ან კიდევ, რამდენიმე დღის სავალს ერთს ღამეში გაივლიან თუ ვერაო.

შემდეგ ერთი ცხენის შეკმაზა უბრძანა, რაც მსწრაფლათ იქნა შესრულებული. ცხენზე რომ შეჯდა, ჰაირაპეტას ჰკითხა:

— ბ. დუდუკიანი საით წავიდა?

ჰაირაპეტამ გზა ანიშნა და ვარდანმაც ცხენი იქით გაქუსლა.

კარგა ხანს იდგა ჰაირაპეტა და მიმავალს ვარდანს გაჰყურებდა. თვალს რომ მიეთარა, მწარე ფიქრებს მიეცა: „ცხენებს რათ აქედინებს? ეს რომელ მგზავრობისთვის ემზადება? ნუთუ ისე უნდა წავიდეს, რომ ლალას შესახებ ერთი კრინტიც არ დასძრას, მისი გაბედნიერებისთვის არა იზრუნოს-რა? — ან კიდევ ბ. დუდუკიანის „ბავშურმა საქციელმა ისე რათ აღაშფოთაო?“. ამ გვარი ფიქრები გარს ისე შემოხვეოდა, რომ თავს ანგარიშს ვეღარ აძლევდა.

ამის შემდეგ სახლისკენ გამოსწია; გზაზე შეხვდა თავისი მეუღლე—სარა, რომელსაც ხელში რძით სავსე მოზრდილი დოქი ეჭირა და ფარეხიდან მოდიოდა.

— ვარდანმა არა გითხრა-რა? ჰკითხა სარამ, შედგა და რძის ჭურჭელი მიწაზე დადგა.

— არა მითხრა-რა, — უპასუხა ჰაირაპეტამ ნალვლიანათ: — ამ ბოლოს დროს რალაც გულ-ჩახვეულობა დასჩემდა...

— მე ყველაფერი ვიცი წაილაპარაკა სარამ მხიარულათ, — დაჯექ ყველაფერს გაიმბობ.

ცოლქმარი იქვე ღრიტინაზე ჩამოჯდა.

სარა მოუყვა და შემდეგი უამბო: ლალა ყველაფერში გამომიტყდა, თურმე წუხელ, როცა ჩვენ ყველას გვეძინა, ისა და ვარდანი საიდუმლოთ გარეთ გამოსულიყვენ და ბალში მოელაპარაკნათ. ლალამ არა დამიმალა-რა, ყველაფერი დაწვრილებით მიამბო. ბოლოს ვარდანს ეთქვა, რომ მამაშენს მოველაპარაკები, თუ შეუღლების ნებას მოგვცემს, ხომ რა კარგი, არა და გაგიტაცებ და ძალით წაგიყვანო.

— მაშ მსახურებს მაგისტვის უბრძანა ცხენები დაამზადეთო? თქვა ჰაირაპეტამ და ნეკზე იკბინა.

— რა უშავს? დეე გაიტაცოს, დეე წაიყვანოს, უფრო კარგი!— მიუგო სახე-გაბრწყინებულმა სარამ:— მაგან რომ არ წაიყვანოს, სულ ერთია ის წყეული ქურთი წაიყვანს.

— მე წინააღმდეგი არა მაქვს-რა, — მიუგო ჰაირაპეტამ: — მაგრამ...

საბრალონი! სხვა დროს რომ შეეტყოთ, თავიანთი ქალი საიდუმლოთ იმისთანა კაცს ელაპარაკებოდა, რომელიც ჯერ მის საქმროთ არ ითვლებოდა, ჯვარზე აცვამდნენ და ტყავს გააძრობდნენ. ეხლა-კი მწარე გარემოებათა წინაშე უნებურათ თავს იხრიდნენ!...

ვარდანი მთელ დღეს ცხენიდან არ ჩამომხდარა, სოფელ-სოფელ დადიოდა და ბ. დუდუკჩიანს დაეძებდა. კითხვის პასუხათ გლეხები ეუბნებოდნენ, რომ, მართალია, ვნახეთ მაღალ ყელა წულებიანი ყმაწვილი კაცი, ტანზე ვეროპიული ტანი-სამოსი ეცვა, თავზე ფართოთ გადაშლილი შავი ქუდი (შლია-პა) ეხურა, ხელში უშველებელი ჯოხი ეჭირა და მხარზედაც რალაც წიგნაკებით საღსე ჩანთა ჰქონდა გადაკიდულიო. ყოველი მნახველი სულ იმას გაიძახოდა: ხენთი იყოვო (სულელი).

ბევრი ეძება, ბევრი იკითხა, მაგრამ ყმაწვილი კაცი ვერსად ჰპოვა. საღამოზე ხელ ცარიელი ისევ მოხუცი ხაჩოს სახლში დაბრუნდა.

მოხუცის ერთმა მწყემსთაგანმა უამბო, ის ახალგაზდა კაცი მე ვნახე მახლობელ სოფელში, ოსმალოს გლეხებს ჩაეგდოთ ხელში და ძალზე სცემდნენ: ვიცანი, რომ ჩემი აღის (ბატონი) სტუმარი იყო, მივეშველე და გამხეცებულ სოფელელთა კლანჭებიდან ძლივს გამოვგლიჯეო.

— „ამ გვარი რამის მოლოდინი მქონდაო“... გაიფიქრა ვარდანმა, მწყემს მიუბრუნდა და ჰკითხა:

— რათა სცემდნენ?

— მიზეზი ვერ შევიტყე—მიუგო მწყემსმა.—მინდოდა ჯორზე შემესო და ისე წამომეყვანა, მაგრამ არ ინდომა, ფეხითაც კარგად წამოვალო. აბა როგორ მოვა? ვგონებ, ერთი ასოც.კი არ შერჩა მთელი.

ამ ამბავმა ვარდანი ძაღლიან დაალონა; კარგად იცოდა, რაც იყო ოსმალოს გლეხის მუშტი, მეტადრე, როცა საბრალო სომხის გვერდებსა ხვდება ხოლმე.

— სად დასტოვე? შეეკითხა კვლავ მწყემსს.

— შუა გზაზე,—აკვანივით მოირწეოდა.

ის იყო ოდაში ქრაქი ანთეს, რომ უცებ საიდანღაც გაჩნდა დაღლილ-დაწყვეტილი და ტალახში ამოსვრილი დუღუკჩიანი, ვარდანს ეგონა დუღუკჩიანი მაშინვე გლეხების ბრიყვულსა და გაუთლელ საქციელზე დაიწყებდა ჩივილს, მაგრამ მოტყუვდა, რადგან ცემის შესახებ ერთი კრინტიც-კი არ დაუძრავს. მხოლოდ ეს არის სახეზე საშინელი უიმედობა და ზიზღი ეხატებოდა.

გასწია ოთახის ბოლოს, მუთაქაზე იდაყვი დაანდო და წამოწვა.

— ცოტა თუთუნი ხომ არ გექნებათ? ჰკითხა ვარდანს, — მე სულ გამთავებია.

— ამ საათში, მიუგო ვარდანმა და სათუთუნე კოლოფი გადააწოდა.

ბ. დუღუკჩიანმა აკანკალებული ხელით ერთი პაპიროსი გააკეთა და წვევა დაუწყო.

— ეს ხალხი სწორეთ გამოცანაა, ნამდვილი სფინქსია, სთქვა მან თავისთვის.—ან ისტორია სულ არ გააჩნია, ან კიდევ უზიცი და მახინჯი ისტორიის მექონეა...

გაჩუმდა. პირიდან დაუყენებლივ პაპხროსის ბოლს უშვებდა, თითქო გულზე მოწოლილი ბოლმა-ნალველი თან უნდა გაატანოსო.

ჩუმათ იყო აგრეთვე ვარდანიც. ამ ენერგიით სავსე ახალგაზდას ღრმა სიბრალულით შეჰყურებდა და თან იმ გამოუცდელ პატარა პეპელას ადარებდა, სანთელს რომ დასტრიალებს და თავისი სუსტი ფრთებით მის ჩაქრობას ცდილობს ხოლმე...

ამ დროს ოდაში შევიდა მოხუცი; რამდენიმე წუთის შემდეგ, ჩვეულებისამებრ, შვილებიც შეგროვდნენ. თუმცა მზის ჩასვლის შემდეგ ერთი საათის მეტი არც-კი გასულიყო, მაინც მაშინვე ვახშამი გაშალეს, რადგან, როგორც მუშა ხალხი, პური ჩქარა უნდა ეჭამათ, მოესვენათ და დილით ადრე ისევ საქმეს შესდგომოდნენ.

ვახშამზე ბ. დუდუქიანმა საკმაოთ ბევრი ღვინო დალია, რამაც მისი დაღონებული გუნება ცოტა არა გაამხიარულა, ასე რომ სიმღერის გუნებაზედაც-კი მოვიდა და იმღერა თალიანციის შესანიშნავი სიმღერა: „ღმერთო, ჰფარვიდე სომეხთასა!“ სუფრას რომ აუმატეს, მოხუც ხაჩოს მიუბრუნდა და უთხრა:

— უბრძანეთ ოდის კარები ჩაკეტონ, რომ ხელი არავინ შეგვიშალოს: საჭირო რამე მაქვს სათქმელი.

მოხუცი გაოცდა, ვანა ისეთი რა უნდა ჰქონდეს სათქმელიო. თან ერთ შვილს უბრძანა კარები ჩაეკეტნა. ყველა სულ-განაბული ელოდდა.

— ჩქარა რუს-ოსმალოს ომი გამოცხადდება.—იცით თუ არა ეს ამბავი? შეეკითხა ყველას.

— არა, ჩვენ არაფერი გაგვიგია. მიუგეს მოხუცმა და მისმა შვილებმა.

— მევიცი, — თქვა ვარდანმა: — ჩვენში რუსები დიდს სამზადისში არიან.

ამ ამბავმა საბრალო მოხუცს თავზარი დასცა. რუსებსა და ოსმალოს შორის ატეხილ ომს, მოხუცი რამდენჯერმე მოსწრებოდა და ჯერაც არ დავიწყებოდა ის საშინელი შედეგი, რაც მისი წყალობით სომხებს დასტყდომოდა თავს. ჰაირაპეტას გაახსენდა ქურთის ქალის სიტყვები და მიხვდა, ფათათაჰ-ბეგი თავის რაზმს რა აზრითაც ამზადებდა.

— დიად, ომი აუცილებელია, — წარმოსთქვა ვარდანმა საშინელის გულის ტკივილით: — „აქლემები წაიკიდებიან და კოზაკს შუაში გასტყლენ“.*)

— მართალია, — თქვა მოხუცის უფროსმა შვილმა, ჰაირაპეტამ: — ომის ქარცეცხლში სომხები გაწყდებიან, მთლათ გაიქვლიტებიან:

— ეგ მეც ვიცი... თქვა მოხუცმა და მწუხარებისგან ხმა ჩაუწყდა.

— ყური დამიგდეთ, — თქვა ბ. დუდუკჩიანმა. ამ ხელათ იგი ცდილობდა უფრო მდაბიო ენით ელაპარაკნა, რომ ყველასთვის გასაგონი ყოფილიყო: — ეს ომი არაფრითა ჰგავს რუს-ოსმალოს შორის დღევანდლამდინ მომხდარ ომებს, ამას სულ სხვა აზრი და დანიშნულება აქვს. თქვენ გაზეთებს არ კითხულობთ და, რა თქმა უნდა, არც გეცოდინებათ, რა ხდება მეორე ქვეყანაში, რომელსაც ბალკანეთის ნახევარ კუნძულის უწოდებენ. იქაც ქრისტიანი ერები ცხოვრობენ, რომლებიც სომხებსავეით საუკუნოებით იტანჯებიან ოსმალთა მტარვალობის წყალობით. მაგრამ იმათ სომხებივით მოთმინებით ვეღარ აიტანეს, აჯანყდნენ და აი ერთ წელიწადზე მეტია იბრძვიან, რომ ოსმალოს მძიმე უღელს თავი დააღწიონ. ბევრჯელ გაიმარჯეს, ბევრ გზით დამარცხდნენ და ამ დიდებულ საქმეს აუარებელი მსხვერპლი შესწირეს; ბოლოს რუსები ჩაერივნენ

*) დედანში ასეა: „ცხენი და ჯოხი ერთმანეთს შეებმინ, შუაში-კი ვირი ფეხებს გაფშეკავსო“.

და ქრისტიანთა განთავისუფლების სახელით მფარველობა გაუწიეს. კოსტანტინეპოლში მყოფ ევროპის სახელმწიფოთა წარმომადგენლებმა კრება მოახდინეს, რომ დაჩაგრულ ქრისტიან ერებს რაიმეუფლება, რაიმე შეღავათი მისცემოდა, მაგრამ ვერ შეთანხმდნენ და კრება უსარგებლოთ დაიშალა. და აი ეხლა რუსეთს უნდა ძალა დაატანოს და ხმლის მეოხებით გააკეთებინოს ის, რაც ოსმალეთის ქვეშევრდომ ქრისტიან ერთა თავის უფლებას შეეხება და რის გაკეთაბაც ოსმალეთმა ნებით არ ისურვა.

თუმცა ამ შემთხვევათა ამბავს დედამიწის თვით მიყრუებულ კუნჭულამდისაც კი მიეღწია, მაგრამ სომხის გლახათის ყველა ეს ახალი ხილი იყო, სრულიად არა იცოდნენ - რა; ამიტომაც იყო, რომ ბ. დუდუქიანის ლაპარაკს პირდაღებული უგდებდნენ ყურს. მხოლოთ ყური მოეკრათ, რომ ოსმალს რაღაც ომი ჰქონდა, მაგრამ ვის წინააღმდეგ, ან რა საქმის გამოთ იყო ატეხილი — ამისა არა იცოდნენ-რა. ომის ამბავიც მხოლოთ იქიდან იცოდნენ, რომ ამ ბოლო დროს ხარჯის მკრებაენი ძალიან სასტიკათ ეპყრობოდნენ და აკრებიტაც წინანდელზე გაცილებით მეტს იღებდნენ: „ეხლა ომიანობაა და მთავრობას უნდა დაეხმარო“.

— რუსების ახლანდელი ომი ოსმალეთის ქვეშევრდომ ქრისტიანთა დახსნის სურვილით არის გამოწვეული, განაგრძო ბ. დუდუქიანმა: — მაგრამ არ უნდა დაივიწყოთ, რომ ოსმალეთის ქვეშევრდომ ქრისტიანთა შორის ყველაზე ტანჯული, ყველაზე დარბეული სომეხია. ეს თქვენც კარგად უნდა იცოდეთ, რადგან ოსმალს ყოველგვარი მტარვალობა თქვენ თავზედვე გამოგიცლიათ. მაშასადამე დროა სომხებმაც იფიქრონ რამე, რომ აუტანელი მდგომარეობა რითიმე შეიმსუბუქონ.

— ჩვენ რა უნდა ვიფიქროთ. — მიუგო მოხუცმა: — თქვენ თითონვე ამბობთ, რომ რუსები ქრისტიანთა დასახსნელათ იბრძვიანო. ღმერთმა ხელი მოუმართოთ, მოვლენ და ჩვენც გაგვანთავისუფლებენ.

— ეგ მართალია, მაგრამ ესეც არ უნდა დავივიწყოთ, — ჩაერია ვარდანი: — ამბობენ „ვიდრე ბავშვი არ იტირებს, დედა ძუძუს არ მისცემსო“. მოთმინებით, სიჩუმითა და დიდი იმედების მ-ლოდინით სომხები ვერას მიიღებენ. სომხებმაც ხმა უნდა ამოიღონ.

— დიად, ხმა უნდა ამოიღონ, — გაიმეორა ბ. დუდუქიანი: — და ეს ხმას ამოდება, ანუ უკმაყოფილების გამოცხადება ისევე და იმავე სახით უნდა მოხდეს, როგორც მეორე ქრისტიან ერებმა მოახერხეს...

— ის ხომ არ გინდათ თქვით, რომ სომხებმაც უნდა იბრძოლონო?.. გააწყვეტინა სიტყვა მოხუცმა.

— დიად, სწორეთ მაგის თქმა მინდოდა. ქვეყნათ სულ ასე ყოფილა და ახლაც ასეთი წესია: ვინც იარაღის ხმარება არ იცის, ვისაც სისხლის ღვრისა და ადამიანთა ჟლეტის უნარი არა აქვს, იმას ეუბნებიან — თავისუფლების ღირსი არა ხარო. მაშასადამე, თუ სომხებს რისამე მიღება სურთ და თავისუფლება უნდათ, ყველას უნდა აჩვენონ, რომ იმათაც შეუძლიათ ვაჟკაცობა და მოკვლის უნაცა აქვთ. ყველა ამისთვის საჭირო დრო-კი ახლათ...

მოხუცმა მწარეთ გაიღიმა და უბასუხა:

— დალოცვილო, რით უნდა აჩვენონ, რომ ვაჟკაცობისა და კაცის კვლის უნა აქვთ? ოსმალთ სომეხს ერთ უბრალო დანასაც-კი არ არჩენს, რომ გაჭირვების დროს ქათამს კისერი წაჭვლიჯოს!..

ბ. დუდუქიანს პასუხის მიცემა გაუძნელდა. ვარდანი შეეშველა:

— მებრძოლნი იყვნენ, თორემ იარაღს, რამდენიც გინდათ, მე მოგაწვდით. ჩემი ხელობა კარგად იცით — კანდრობანდისტი ვარ. იარაღის შემოპარებისთვის საჭირო ბილიკი თუ ფარული გზები ხელის გულივით ვიცი.

— მართო იარაღი არა კმარა, — სთქვა გონიერმა მოხუცმა: — თქვენ შეგიძლიანთ აქაურ სომხებს ის გული და ის გმირობა შთაუწეროთ, რაც იმ თავისუფლებისთვის მებრძოლ

ქრისტიანებსა აქვთ? ჩვენისთანა დაბეჩავებულისა და მონებათ გარდაქცეულ ხალხის ხელში იარაღს რა მნიშვნელობა აქვს?

— ხალხის მაგრე დამცირება კარგი არ არის, მასპინძელო, — მიუგო დუდუქჩიანმა: — ჩვენ ერს ჯერ მთლათ არ დაჰკარგვია არც გული, არც მამაცობა და არც თავისუფლების გრძნობა. საჭიროა რაიმე მიზეზი, მოხერხებული დრო და ეს გრძნობებიც იფეთქებს. ყველაზე მოხერხებული დროც ახლაა. რუსეთმა ოსმალოს უნდა ებრძოლოს, დეე ამით სომხებმაც ისარგებლონ და უკმაყოფილების ხმა აღამაღლონ. დარწმუნებული ვარ, რუსები ყველაფრით დაგვეხმარებიან.

მოხუცი ხაჩოს არც ერთი შვილი ხმას არ იღებდა. მხოლოდ ერთმა მათგანმა, რომელსაც სახელად ჰაკოს უხმობდნენ და რომელიც ამ ერთი კვირის წინად ძმებს შორის მომხდარ თათბირის დროს გაიძახოდა: — უმჯობესია ჩვენი და, ლალა, ქურთის ბეგს მივცეთ და ამით ჩვენს ოჯახს ერთი მძლავრი ქომაგი გავუჩინოთო, — დიად ამ ჰაკომ, რომელიც თავის მამისა და ახალგაზდა სტუმრების ბაასს ისე ურწმუნოდ უგდებდა ყურს, — მიმართა ბ. დუდუქჩიანს და უთხრა:

— ძმაო, შენ რაღაც სისხლის სუნი გდის, შენი არც ავი გვინდა, არც კარგი: ხვალ დილით აღრიანად აკრიბე შენი ბარგი-ბარხანა და აქედან გაგვშორდი, თორემ რაიმე უბედურებას შეგვამთხვევ...

მოხუცმა შვილს ხმა ჩააკმენდინა და თითონ ბ. დუდუქჩიანს მიმართა:

— ჩემი შვილის სიტყვებს ყურადღებას ნუ მიაქცევთ: თითონაც არ იცის რას, ამბობს. ყური დამიგდეთ, არცარა წამიკითხავს და არცარა ვიცი-რა, სხვა ქვეყნის ერები რას აკეთებენ ანუ რას ფიქრობენ, მაგრამ როგორც მიწის მუშაკმა ერთი რამ ვიცი მხოლოდ: სანამ მიწას არ მოეხნავთ, არ ავაჩვილებთ და დასათესად არ დავამზადებთ, არაფერსა ვთესავთ, რადგან ვიცი, რომ უამისოდ თესლი არც გაღვივდება და არც აღმოცენდება. ბევრჯელ მომისმენია ეკლესიაში, ამას თვით მაცხოვარიც ამბობს თავის წმ. სახარებაში. ეხლა, შვილო, ნიადაგი

ჯერ მზად არ არის. ამით იმის თქმა მინდა, რომ ხალხი ჯერ მომზადებული არ არის - მეთქი. ნიადაგის მომზადება უნდა დაწყებულიყო ამ ოცი, ოცდა-ათი და, ვინ იცის, იქნება ორმოცდა ათი წლის წინათაც. ეს სამზადისი რომ აღრევე შესრულებული ყოფილიყო, ეხლა თქვენი თესლეული ნაყოფიერ მიწაზე განიზნეოდა, გაღვივდებოდა, აღმოცენდებოდა, აყვავდებოდა და ნაყოფს ერთი ასად, ერთი ათასად გამოიღებდა. ერთს ღღეში საქმე არ გაკეთდება. ეს ხომ კარგად ვიცით, ვიდრე ნათესი სამკალად შემოვიდოდეს, ბევრი კარგი და ცუდი ამინდი შეხვდება. ვიცით, რომ ნათესი ბუნების ათასს სიმკაცრეს იტანს, ხშირად ქარიშხალი აწუხებს, ხან სეტყვა რეგავს, ხან თოვლი აძრობს და ხან კიდევ გოლვა სწვავს ხოლმე.— ერთი სიტყვით ვიდრე მხენელ-მთესველის შრომა დაგვირგვინდებოდეს, ნათესმა ათასი ქარ-ცეცხლი უნდა გამოიაროს... ხალხის გულში ჩაბნეულმა თესლმაც ასეთივე ქარ-ცეცხლი უნდა გამოიაროს, ვიდრე ნაყოფი მომწიფდებოდეს...

— ჩინებული მაგალითია, — მიუგო ბ. ღუღუკიანმა: — და ყველაფერშიაც გეთანხმები. მაგრამ კიდევ არის ერთი რამ, რაც მუდამ მხედველობაში უნდა ვიქონიოთ. ამას იქით მეც თქვენებურად, ესე იგი მდაბიურად უნდა ვილაპარაკო, რომ თქვენთვის უფრო გასაგონი იყოს. თქვენი ნათესი რომ არ გამარგლოთ, არ გათოხნოთ, შამბ-ნარი მოერევა, ნათესს სულს ამოჰხუთავს, მის ადგილს თითონ დაიქერს და თქვენი შრომაც სულ უქმად ჩაივლის. განა ეს იგივე ბრძოლა არ არის, მძლავრი რომ სუსტს ანადგურებს ხოლმე? ამგვარი ბრძოლა ყველა მცენარეთა შორის არსებობს: ერთი სცდილობს მეორე დასჩაგროს, გაანადგუროს, რომ თავისი არსებობის საქმე უფრო დააწინაუროს. ვისაც ბრძოლის, წინსვლის და მეტოქეობის უნარი არა აქვს, იგი ისპობა, სიცოცხლეს ესაღმება. ამ უნარს, ამ ნიქს, სხვა ნაირათ თაჯას დაჭვავ ეწოდება. თავის დაცვის მასწავლებელი თვით ბუნებაა — ბუნებას ყოველი არსებისთვის, რომელსაც-კი სიცოცხლე და გამრავლება შეუძლია, თავის მსგავსებთან საბრძოლველათ ნიჭი მიუცია, რასაკვირველია.

ერთისთვის მეტი და მეორესათვის-ნაკლები. ეგევე ნიჭი აქვს ხესაც, ბალახსაც, პირუტყვსაც და ადამიანსაც. მხოლოთ ქვას, შეშას და სხვა მკვდარ სხეულებს მოძრაობა და თავის დაცვა არ შეუძლიათ, რადგან მაცოცხლებელი ძალა არა აქვთ. გარნა სადაც სიცოცხლეა, არსებობისთვის ბრძოლაც იქ არის. ეს ბრძოლა სიცოცხლის ბრძოლაა; ყოველი არსი მარტო იმის ცდაში-კი არ არის, რომ თავისი თავი დაიცვას, არამედ ცდილობს თავისი მტერი, მოწინააღმდეგე მოსპოს და მით თავისი არსებობისა და განვითარების საქმე უზრუნველ ჰყოს...

— ვგონებ ჩემი აზრი ახლა-კი გესმით, — განაგრძო ბ. დუდუკიანი: — ბუნების კანონით, რაც მცენარეთა და პირუტყვთა ცხოვრებაში ხდება, ესევე ხდება ადამიანთა ცხოვრებაშიაც, აქაც იგივე ბრძოლაა, მხოლოთ უფრო საშინელი, უფრო მრავალ-ფეროვანი. ერთა განვითარებისა და ნიჭის მიხედვით იცვლება მათი თავის დაცვის იარაღიც (იარაღს რომ ვამბობ, მარტო ხმალი და თოფი არა მაქვს მხედვოლობაში, — მრეწველობა და მეცნიერება იგივე იარაღია). უფრო გაუნათლებელ და ველურ ხალხთა შორის ეს ბრძოლა ფიზიკურ ღონეზე, ხმალზეა, დამყარებული. და აი ქურთები და ოსმალები სწორეთ ამ იარაღით გვებრძვიან. თავის დაცვის კანონი ითხოვს, რომ ჩვენც იმავე იარაღით გავცეთ პასუხი, რითაც იგინი გვჩაგრავენ და გვათახსირებენ. ჩემის მხრივ დიდი სისულელე იქნებოდა — იმაზე მეტი მომეთხოვნა, რის უნარი და შეძლებაც ჩვენ ხალხსა აქვს. მე არ მინდა ვთქვა: ხმალი ავიღოთ და, ქურთ-ოსმალოს მუსრი გავავლოთ, რომ ჩვენ მამა-პაპათა ნაანდერძევი მიწა-წყალზე მარტო ჩვენ ვიცხოვროთ-მეთქი. — მე მხოლოთ იმას ვამბობ, რომ თავის დაცვის საჭიროება ჩვენც უნდა შევიგნოთ, რათა ქურთმა და ოსმალომ დედამიწის პირიდან არ აღგვეგავონ. ამ ორ აზრს შუა-კი დიდი ზღვარი დევს...

მოხუცმა სიტყვა გააწყვეტინა და თქვა:

— მესმის, ყველაფერი მესმის, რასაც თქვენ გვიქადაგებთ. მაგრამ მაინც ის სიტყვა უნდა გავიმეორო, რომელიც წელან წარმოვსთქვი: — ერთბაშათ, ერთს დღეში შეუძლებელია იმის

თანა დიდი ცვლილების მოხდენა, რომ ჩვენმა ხალხმა მონური თვისება დასტოვოს და თავის დაცვის მნიშვნელობა შეიგნოს. თქვენ, განათლებულნი, ეს საქმე აღრე უნდა დაგეწყოთ. თავის დაცვის მნიშვნელობა ჩვენთვის კარგა ხნის წინათ უნდა გესწავლებინათ. ეს რომ ასე ყოფილიყო, ეხლა, ქრისტიანთა ომის დროს, თქვენი ნათესი ყანა სასურველ ნაყოფს გამოიღებდა. აღრევე არ მოგვამზადეთ, კოსტანტინეპოლში იმოდენა ხანი ჩუმათ ისხედით, ეხლა-კი მოდიხართ და გვეუბნებით: ქურთისა და ოსმალოს წინააღმდეგ ხმალი აიღეთ და თქვენი თავი დაიცავითო. ვის უნდა შეასმინოთ, რომ ეს ყველა შესაძლებელი საქმეა?

— მართალს ამბობთ, — მიუგო ბ. დუდუკჩიანმა წყნარათ: — ჩვენ, კონსტანტინეპოლელნი ზარბაცნი და უზრუნველნი გამოვდექით, წინადლითვე არ მოგამზადეთ. მაგრამ მე იმაზე ხომ არას ვამბობ, ვითომ აქაურ სომხებს დავიწყებოდეთ საკაცობრიო მაღალი, კეთილშობილური და დიადი მისწრაფებანი? — ეს ისეთი საგნებია, რომლებიც შესაფერს განათლებასა და განვითარებას ითხოვს და რომელთა გადმონერგვაც ჩვენს, კოსტანტინეპოლელთა მოვალეობას უეადგენდა. მე მხოლოთ თავის დაცვაზე ვლაპარაკობ, ამისთვის-კი არც დიდი განათლებაა საჭირო და არც დიდი განვითარება. თავის დაცვის გრძნობა, როგორც წელან აგისხენით, იმდენათ ბუნებრივი გრძნობაა, რომ თვით მცენარეს, პირუტყვსა და ველურ ადამიანსაც კი მოეპოვება. ნუთუ სომეხი პირუტყვზე უფრო დაბალი არსებაა? ნუთუ იმდენათ მომკვდარა, იმდენათ დაცემულა, რომ ქვა და შეშასავით ველარასა გრძნობს?!...

x xi

მოხუცი ხაჩო და მისი შვილები გარეთ გამოვიდნენ; ოლაში-კი მარტო ვარდანი და ბ. დუდუკჩიანი დარჩნენ.

— მართლაც რომ ნიადაგი მზათ არ არის... შენიშნა ვარდანმა, როცა მარტო დარჩნენ და თან მის ძალზე ფერ-მკრთალსა და დალონებულ სახეს შეხედა.

— მერე ვინ არის დამნაშავე? — ჰკითხა ბ. დუდუქიანმა. ისეთი კილოთი, თითქო გულის რომელიმე ნაწილი ჩასწყდაო: — მრახუცი მეტათ გონიერი კაცია და უფრო მეტათ გონიერი, ვიდრე ჩვენისთანა სულელი ქალაღდის მჯღაბნელნი. მან საკმაოთ საფუძვლიანათ მომიგო, რომ თქვენი, კოსტანტინეპოლელთა მოვალეობა იყო ხალხი წინათვე მოგემზადებინათო. მაგრამ აბა რა გავაკეთეთ? არაფერი!.. ხალხის მოსამზადებლათ ჩვენ არა ვიზრუნეთ-რა, რადგან საშინელი წყლოლებით გავსილი სომხეთის სინამდვილე ჩვენს ყურადღებას არ იქცევდა, სომხეთის მხოლოდ წარსულის დიდებით ვიყავით დაბრმავებულინი; ახლანდელ სომხეთს-კი ჩვენ მხოლოდ რამდენიმე ძველი მწერლების ნაწერებით ვიცნობდით და წარმოდგენილი გვქონდა, რომ ამ გმირთა სავანეში ჯერაც ისევ ტიგრანების არამები, ვაჰანები, ვარდანები და დიდი ნერსესები*) ცხოვრობდნენ!.. წარმოდგენილი გვქონდა, რომ სომხეთის მრავალ რიცხოვან ქალაქთა მცხოვრებ სომხების ხელში მრეწველობა, ვაჭრობა დულდა და გადადიოდა და ამგვართ მთელი ჩვენი ქვეყანა ნივთიერთად მდიდრდებოდა! წარმოდგენილივე გვქონდა, რომ ჩვენი სოფლები ჰყვაოდა, დამუშავებულ მინდვრებში ღვთის თვალი ტრიალებდა და მხენელ-მთესველთა ბეღლებიც ღვთისავე ბოძებულ სარჩოთი ლიცლიცებდა!.. დარწმუნებული ვიყავით, რომ მცხოვრებთა უმრავლესობას სომხები შეადგენდნენ, თავიანთ სამშობლო მიწაზე მშვიდობიანათა და ბედნიერათ ცხოვრობდნენ! — მაგრამ ის-კი აღარ ვიცოდით, რომ სომხეთის მთელ სოფლებში სომხები გამოლოყულან; ან სიღარიბესა და ტანჯვა-ვაებას გაუფლია მუსრი; ან კიდევ ძალდატანებით გამაჰმადიანებულან!.. არ ვიცოდით, რომ კოცხალ სომხის ნაცვლათ წავაწყდებოდით ან მის კოცხალ-მკვდარს ლეშსა, ანუ აკლდამათა ხროვას!.. არ ვიცოდით, რომ სარწმუნოება, ეს, ჩვენი აზრით, ეროვნობის მთლიანობის ბურჯი, დარღვეულა და სანაცვლოთ მარტო ოდენ მშვენიერ ტაძართა

*) სომხეთის ისტორიის გამოჩენილ პირთა სახელებია.

ნანგრევები-ღა დარჩენილა! არ ვიცოდით, რომ ენა, ეს ეროვნობის წმიდათა წმიდა საუნჯე, სამკვიდრო, სომეხს დაუკარგავს და ეხლა ქურთულათ ანუ ოსმალურათ ლაპარაკობს! არ ვიცოდით, რომ აწინდელი გმირ ქურთების უმეტესობა, რომელიც ახლა სომხებს ღეთის რისხვათა და სასჯელათ გარდაქცევია,—ამ ორმოცდაათი თუ ასი წლის წინათ ჩვენ ღვიძლს ძმას წარმოადგენდა, ჩვენ ენაზე ლაპარაკობდა და ჩვენს ეკლესიაში ლოცულობდა!..—ერთი სიტყვით, ჩვენ არაფერი ვიცოდით; აწინდელ სომხეთზე ძლიერ ბნელი და გამოურკვეველი შეხედულობა გვექონდა, დღევანდლამდინ არა ვიცოდით-რა, რომ სომეხთაგან დარჩენილი და აქეთ-იქით გაბნეული გუნდები მწარე გარემოებათა წყალობით, მონობის მძიმე უღლის ქვეშ იქამდინ დაკნინებულან, რომ თავიანთი კარგი თვისებები მთლათ დაუკარგავთ. და სამაგიეროთ რაღაც სულმდამალი, მხდალი და ვერაგი თვისებები შეუსისხლ-ხორცებიანთ...

ვარდანი ყურადღებით უსმენდა; ბ. დუდუკჩიანი კი კვალათ განაგრძობდა:

— გარნა ხელთ გვეპყრა დიდი ძალა, შეგვეძლო დიდრ საქმე გაგვერიგებინა. გვერდით გვეყვანდა პატრიაქი, ხალხის სულიერი მამა, რომელიც ხორცზე და სხეულზე არას ფიქრობდა; ჩვენ გვექონდა საერო წარმომადგენელთა კრება, რომელიც მარტო ინტრიგებისა და წვრილმანი საქმის უკან დევნაში აღამებდა. ჩვენა გვეყვანდა განათლებული ახალგაზღობა, რომელიც საერო კონსტიტუციის წლის თავის სიმღერებით ბოსფორის ნაპირებს აყრუებდა და იმაზე-კი არას ფიქრობდა, რომ სწორეთ იმ დროს სომხეთის მიდამოებში სისხლისა და ცრემლის ტბები დგებოდა... ჩვენს ხელთ იყო მწერლობა, რომელიც არავითარ ყურადღებას არ აქცევდა იმ გარემოებას, რომ სომეხი თავის სამშობლო მიწა-წყალზე რა მდგომარეობაშია, და უცხოელების ცხოვრებით ყურებს გვიჭედავდნენ. ჩვენს ხელთ იყო სასწავლებლებიც, რომლებმაც სომხეთს ერთი ნასწავლი მასწავლებელიც-კი ვერ შესძინა; ჩვენა გვექონდა თეატრი, რომელიც იმის ნაცვლათ, რომ სცენაზე ერთხელაც

არის სომხეთის უბადრუკი ცხოვრების სურათი დაედგათ, საზოგადოებას პარტიის სამზარეულოს ნარჩომებითა ჰკვებავდნენ... ჩვენთან იყვნენ ჩვენი ერის ვითომდა მეთაურნი, რომელნიც ბრწყინვალე პარტიის ბობოლეებს ფეხებს ულოკავდნენ, ელაქუცებოდნენ და მით თავიანთ საკუთარ დიდებას ეძებდნენ! ჩვენს ხელთ იყო აგრეთვე ნივთიერი ძალა—ვერცხლი, რომელიც მხოლოდ კრეზების სასახლეებს ამშვენებდა და სომხის საკეთილდღეოთ-კი ერთს გროშსაც არა ხარჯავდა!—ერთი სიტყვით, წინ სვლის დროშა ხელში თითქო მარტო იმ ბოროტი მიზნით გვეჭირა, რომ სომხეთისთვის გზა უფრო დაგვეხანია და დალუპვისკენ დაგვექანებინა...

— ჩემი და რამდენიმე ჩემ თანამოაზრეთა სურვილი ნამდვილ დონ-კიხოტობად მიმაჩნია, — განაგრძო მან: — რის მოლოდინი უნდა გვექონდეს? ამოდენა ხანს კოსტანტინებოლში სულ უქმად ვისხდეთ, სომხეთის ცხოვრებას არ ვიკვლევდეთ, არ ვცდილობდეთ ქვეყნის შესწავლას, ხალხის გარემოებათა და საჭიროებათა გაცნობას, არ ვამზადებდეთ მას უკეთესი მომავლისთვის და უცებ კი გამოვეცხადოთ, ხელში იარაღი მივაჩეჩოთ, რომ თავის დასაცველად იბრძოდლოს, — არა, ამით ხალხის თანაგრძნობას ვერ მოვიპოვებთ. მაგრამ სასოწარკვეთილებას მაინც არ ვეძლევი, იმედს მაინც არ ვკარგავ; მეცა და, იქნება, ჩემი თანამოაზრენიც დავმარცხდებით, მაგრამ ჩვენი დამარცხება გზას გაუკაფავს ჩვენს უკან მომავალთ... იგონი ჩვენი გვამებით მოკირწყლულსა და ჩვენივე სისხლით მორწყულ გზაზე გამოივლიან...

უკანასკნელი სიტყვების გაგონებაზე ვარდანმა თავი ველარ შეიმაგრა, მივარდა ბ. დუდუკჩიანს და გადაეხვია.

— ამ გვარი წმინდა საქმე დიალაც რომ მსხვერპლს ითხოვს... დიდება და სახელი იმას, ვინც პირველად შეეწირება მსხვერპლად!.. წარმოსთქვა ცრემლ-მორეულმა ვარდანმა.

შუალამე გადასულიყო: ოდაში საწოლი ლოგინები დიდი ხანია გაეშალათ, მაგრამ ორს ახალგაზდას ძილი მაინც არ ეჩქარებოდათ. ბ. დუდუკჩიანი კოსტანტინებოლის გზა-კვალ დაბ-

ნეულ ახალგაზდობას კრიტიკის საშინელ ცხრილში ატარებდა. არა ნაკლები სისასტიკით ეპყრობოდა აგრეთვე სამღვდელობას. ჩვენ ქვეყნათ მოფენილ ტაძარ-ეკლესიათა მეთედვიც რომ რიგიანი სასწავლებლები ყოფილიყო, სომხეთი ახლა დიდი ხნის დახსნილი იქნებოდაო“, — დააბოლოვა სიტყვა.

უცებ გარედან კარები ოდნავ დააკაკუნეს. ვარდანი წამოდგა და გააღო. ოთახში შევიდნენ ძმები ჰაირაპეტა და აპო, რომელნიც დანარჩენ ძმათაგან ბევრი კარგი თვისებით განირჩეოდნენ.

— ასე გვიან იმიტომ მოველით, რომ არავის შევენიშნეთ, — სთქვა ჰაირაპეტამ და თავის ძმასთან ერთად ტახტზე ჩამოჯდა: — უეჭველია, შეგაწუხეთ.

— სრულიადაც არა, — უპასუხა ვარდანმა: — ძილი გაგვიკრთა და ისევ ლაპარაკში ვიყავით გართულნი. უეჭველია, სახლში ყველასა სძინავს.

— ყველას, — მიუგო აპომ: — მარტო მამას არ ეძინა და ძალზე ახველებდა. მამას რომ ხველება აუტყდებოდა, ეს იმის ნიშანია, რომ რაიმე ფიქრშია გართული.

ვარდანი და ბ. დუდუკჩიანი შიხვდნენ, რომ ასე უდროოდ დროს უბრალოდ ვერ შეპბედავდნენ და მიტომ მიზეზის შეტყობას მოუთმენლად ელოდნენ.

— წელან მამასთანა და ძმებთან ვერაფერი გითხარით, — დაიწყო ჰაირაპეტამ სერიოზულად: — ამის გამო ეხლა მოკაშურეთ, რომ გამოგიცხადოთ: თქვენს აზრებს ჩვენ სრულიად ვეთანხმებით და მზათაცა ვართ თქვენს მიზანსა და მისწრაფებას ყველაფრით ვემსახუროთ, რითაც და რაშიაც კი გამოვდგებით.

დუდუკჩიანის მიმქრალ სახეზე რაღაც სიხარულის ბრწყინვალე ნათელმა გაითამაშა; ეს სიხარული სწორედ იმ მისიონერის სიხარულს ჰგავდა, რომელსაც ორი მორწმუნე მოუგდია ხელთ და ჰგონია — სამწყსო უკვე შემდგარია და ჩქარა ათასებათაც გარდაიქცევაო.

— სრულიად შემცდარი აზრია, — განაგრძო ჰაირაპეტამ: — ვითომ აქაურ სომხებს არც გული ჰქონდეთ, არც სული და არც რაიმე მაღალი მისწრაფება მხოლოდ ერთი რამ არის

მართალი, სახელდობრ ისა, რომ სომხებს საერთო შეგნება, მომწიფება აკლიათ. კერძოდ ყოველი სომეხი ფრთხილია, უნდო, დაუჯერებელი და საკუთარს ნებას მოკლებული. სულ იმას ელის, მაგალითი სხვამ აჩვენოს, რომ შემდეგ თითონაც მიბაძოს. მაგალიტს, მეტადრე საკეთილოდ დაბოლოვებული საქმის მაგალიტს, დიდი გავლენა აქვს მაზე. არავითარ ყურადღებას არ აქცევს იმას, თუ სხვა ქვეყანაში როგორ ცხოვრობენ, ან როგორ მოქმედებენ. ამით ის მინდა ვთქვა, რომ სომეხი უცხოელებს არ ბაძავს, არამედ ელის, რომ მაგალითი მისმანვე მსგავსმა სომეხმა უჩვენოს.—მაშასადამე ჰირველი მაგალიტის მიმცემა ჩვენ უნდა ვიყვნეთ, და დარწმუნებულიცა ვარ, რომ ბევრი მომბაძველი გამოგვიჩნდება. ჩვენ ხალხს მე კარგად ვიცნობ: იმდენი ტანჯვა, იმდენი ვაება გამოუვლია, რომ ამ საათში მზათ არის ქურთისა და ოსმალოს ხორცი შექამოს და სისხლი დალიოს, თუ კი საიდანმე საშუალება მიეცემა. გული საშინელი ზიზლითა და ბრაზითა აქვს გავსილი, მხოლოდ ეს ზიზლი და ბრაზი გულში აქვს დაფარული.

ვარდანი და დუდუქიანი აღტაცებით ისმენდნენ ჰაირაპეტას ლაპარაკს, რომელშიაც ხალხის ხმა, ხალხის დაგუბებული ვარამი იხატებოდა.

— ბედნიერია ის ერი, რომელსაც ზიზლი შეუძლია!— წამოიძახა კოსტანტინეპოლელმა ახალგაზდამ განსაკუთრებული აღფრთოვანებით:—ვისაც ზიზლი არ შეუძლია, სიყვარულის გრძნობასაც მოკლებულია...

— მამა-ჩემი ამბობდა ნიადაგი მზათ არ არისო,—სთქვა ჰაირაპეტამ:—იგი ჭკვიანი კაცია, გულშიაც ბევრი კარგი აზრი აქვს დაფარული. მაგრამ მისი კეთილი რჩევა-დარიგება, მისი სიფრთხილე უკიდურესობამდის მიდის ხოლმე. მოთმინების ძახილით მთლად დაგვადუნა, დაგვაძინა და უმოძრაობით ლამის უძრავ ქვას დაგვამსგავსოს. ჩვენ მდგომარეობაში, ჩემი აზრით, გამბედაობით, გულადობითა და თავ-ადებულობით (ხენთობით) უფრო მეტი საქმის გაკეთება შეიძლება, ვიდრე ღრმა და ბრძნული მსჯელობით.

— დიად, ზვიდრე ჭკვიანი მოიფიქრებდეს, სულელი (ხენთი) უკვე წყალს გავაო“...—მიუგო ვარდანი სიცილით.

— ეგ ნამდვილია, — შენიშნა ბ. დუდუკჩიანმა: — ხშირად ჭკვიანებს თავიანთივე ჭკუა ატყუებს ხოლმე და ამ გასულელებას მხოლოდ მაშინ ამჩნევენ, როდესაც ხედავენ, რომ სულელებს თავიანთი საქმე კიდევ დაუმთავრებიათ... ერთხანად ჩვენი კოსტანტინეპოლელი ჭკუის კოლოფნიც იმ აზრისა იყვნენ, რომ სომხებისთვის ოსმალეთის უვიცი და უწეს-რიგო მთავრობა უფრო ხელსაყრელია, ვიდრე სხვა რომელიმე განათლებული და კეთილ-განწყობილი მთავრობაო. ფიქრობდნენ, რომ განათლებულ სახელმწიფოს მაღალი კულტურა სომხობას მთლად შთანთქავს და გადააგვარებს; ეხლა კი სომხებს შეუძლიანთ ოსმალს გაუნათლებლობით ისარგებლონ; არსებობის ბრძოლაში მეტოქეობა გაუწიონ და გამარჯვებული გამოვიდნენო. ამ გვარი შეხედულება თეორიულად სწორია, მაგრამ ცხოვრების ქარ-ცეცხლში ხშირად ფილოსოფიის თვით უცილებელი თეორიებიც-კი შემცდარი გამოდგება ხოლმე. ისტორიას ბევრი განსაკუთრებული თვისება აქვს. თუ-კი რომელიმე განათლებულ დიდ ერს შეუძლია პატარა ერები შთანთქას, განა ამასვე გაუნათლებელი დიდი სახელმწიფო-კი ვერ შეიძლებს? განსხვავება მხოლოდ იმაში იქნება, რომ ერთი ნთქავს, სობს კულტურული ძარალით, მეორე-კი — ბარბაროსულით.

— მე მინდა უფრო ნათლათ ვილაპარაკო, — განაგრძო ბ. დუდუკჩიანმა: — ჩვენ დღევანდლამდინ არაფერი ვიცოდით, სომხეთის შესახებ ოსმალეთს რა ფარული პოლიტიკა ჰქონდა. ყოველი ჩვენგანი ბავშვურის გულუბრყვილობით გაიძახრდა: „ჩვენი მომავალი ოსმალეთშიაო.“ ოსმალეთში არსებულ უწესობას, უსამართლობასა და მტარვალობას ჩვენ მარტო გარეგნულათ ვუცქეროდით და იმას-კი ვერ ვხედავდით, შიგ რა ჯოჯოხეთის ქსელი იყო გაბმული! ვხედავდით რბევას, ხოცვა-ჟლეტვას, ძალით გამაჰმადიანებას და სხვა-და-სხვა ბოროტ-მოქმედებას, რომლებსაც ჩვენი მეზობელი ველური ტომები გვაყენებდნენ. ყველა ეს ჩვენ შემთხვევითი, წარმავალი გვეგონა, და ის-კი არ ვიცოდით, რომ სადღაც საიდუმლო, ფარული წამქეზებელი ყოფილა, არ ვიცოდით, რომ ყველაფერს

უმადლოესი ხელმძღვანელი ჰყოლია!.. მთავრობას ჩვენ მხოლოდ იმაში ვამტყუნებდით, რომ სუსტია, უგულო და თავის შეუბრალებელ ქვეშევრდომთა შეკავება ვერ მოუხერხებიაო. მაგრამ ის-კი არ ვიცოდით, რომ ქრისტიანობის აღმოფხვრის მიზნით მთავრობის სხვა და სხვა მოხელენი ბარბაროსებს სომხების წინააღმდეგ აქეზებდნენ. იქნება იკითხოთ—რა აზრითაო?

— ოსმალეთმა ძლიერ კარგათ იცის, რომ თუ ევროპისა ანუ აზიის ნაწილში რომელიმე კუთხე ჩამოეცლება, ამის მიზეზი ადგილობრივი ქრისტიანები იქნებიან; კარგად იცის, რომ თავის სამფლობელოში მცხოვრები ქრისტიანები მუდამ მიზეზს მისცემენ ქრისტიან სახელმწიფოებს—ოსმალეთის საქმეებში ჩაერივნენ და ახალი ადმონსტრაციის კითხვას ასტეხონ. თავისი ნაწილების დაკარგვისა და ქრისტიან სახელმწიფოთა ჩარევის თავიდან აშორებისთვის ოსმალეთი იძულებულია ქრისტიანებზე მოსპოს, მათი სინსილა გააქროს.—ქრისტიან ქვეშევრდომთა მიზეზით დაჰკარგა ევროპის პროვინციების მეტი წილი და დანარჩენიც ხომ კინკილაზე ჰკიდია. აზიის ნაწილის მთლიანობა მარტო მცირე აზიაშია დაცული. ამ მხრის უმთავრესი ქრისტიანი ერი-კი,—რომელიც ხელს უწყობს ამ ნაწილის დარღვევას—სომხობაა. მაშასადამე ევროპის სახელმწიფოების ხმის ჩასაწყვეტათ საჭიროა ყველას დაანახვოს, რომ სომხეთში სომხები აღარ არიან. ამ ჟღერის საქმეში ოსმალეთს საუკეთესო ჯალათი აურჩევია—ქურთები და ჩერქეზები.

— რაც ამ 20-30-50 წლის განმავლობაში აქ ამბები მომხდარა, განაგრძო მან,—ყველას საბუთები რომ შევკრიბოთ, დავრწმუნდებით, რომ ჩემი ნათქვამი სრული ქვეშარიტებაა; დავრწმუნდებით, რომ რაც სომხებს რბევა-აკლება, ტანჯვა-ვაება და სხვა მტარვალობა გამოუვლიათ, შემთხვევითი ამბები არ არის; დავრწმუნდებით, რომ ყველა ამაში თავს იფარავს: წინათვე მოფიქრებული, წინათვე განძრახული აზრი, მიზანი, რომლის პირდაპირი დანიშნულებაც—სომხების დასუსტება, განადგურება და ბოლოს მთლათ მოსპობაა. დასამტკიცებლათ მხოლოდ რამდენსამე საბუთს მოვიყვან. სომხისთვის რომ თავის

დაცვის ჩარა მოესპოთ, ამისთვის აპყარეს იარალი, ხელ-
ფეხი შეუკრეს, შეუბოჭეს და სომხების მტერს კი, პირ-იქით,
იარალი დაურიგეს. შემდეგ ნახეს, რომ სომხების დასუსტები-
სთვის ეს არ კმაროდა; ნახეს, რომ სომხები შრომის მოყვარე,
მომჭირნე ხალხია, მოწინააღმდეგეს ეჯიბრება, მეტოქეობას
უწევს და თავის არსებობის საქმეს ნივთიერი ძალით—სიმდი-
დრით—იცავს. მაშასადამე ყოველი საშუალება უნდა ეხმარათ,
რომ სომხები გაეღარიბებინათ, ნივთიერად გაეთახსირებინათ.
ხარკები მოუმატეს, ადრევე გამოუცხადებლათ ადგილობრივი
ფასიანი ქაღალდები გააუქმეს; ერთი სიტყვით ათასნაირი ფი-
ნანსიური ხრიკები იხმარეს, რომ ხალხის ხელში ყოფილ ფულს
ღირებულება დაჰკარგოდა და მით ხარკების გადახდის საშუა-
ლება მოსპობოდა. რაკი ხალხი ხარკებს ნაღდი ფულით ვეღარ
მოიშორებდა, იძულებული გახდებოდა შინაური საქონლითა
და მეურნეობაში უსაჭიროესი საგნებით გასძლოლოდა, ეს-კი
შიწის შემუშავებას, ანუ მეურნეობას პირქვე დაამხოდა. გარ-
ნა შიხანს ოსმალეთმა ვერც ამ საშუალებით მიაღწია, სომხო-
ბა მეტათ კერპი, ყველაფრის ამტანი გამოდგა. თუ თავის სამ-
შობლო ნიადაგზე ვეღარას ხდებოდა, უცხო ქვეყნებში მიდი-
ოდა და ფულს აგროვებდა; შემდეგ ისევ შინა ბრუნდებოდა
და თავისი ოჯახის კეთილდღეობის ქისასა სტენავდა. რსმა-
ლეთს სხვა რალა საშუალებისთვის უნდა მიემართნა? გარდა-
სწყვიტა ცხოვრების წყარო სომხებისთვის სამუდამოთ დაეშრო:
მამულ დედულის შესახებ ისეთი წყეული და ეშმაკური კანონ-
ნი გამოსცა, რომ სომხებს მამულის მფლობელობის უფლება
ჩამოერთო. რაც სომხების ხელში მამული იყო, სულ ქურთე-
ბისა, დერებენებისა, ჩერქეზებისა, „მუფრებისა“, ყაღებისა და
სხვა და სხვა ველურ „ეშირათების“ ხელში გადავიდა. — ეს
უკანასკნელნი გაბატონდნენ, შრომის მოყვარე და გამრჯე სო-
მხნი-კი ამ ბარბაროსთა ყმათა და შონათ გარდაიქცა. სომხე-
თში სომხთა და მაჰმადიანთა შორის მიწების შესახებ ატეხილ
დავი-დაარაბასა და აუარებელ საჩივრებს შთავრობა ან სულ
უყურადღებოთ სტოვებდა და სტოვებს კიდევ ან კიდევ სა-

ქმეს ყოველთვის მუსულმანის სასარგებლოთა სწყვეტავს. ამისი დასამტკიცებელი მაგალითები ათასობითაა. ამ გარჩეულ საქმეთაგან ერთიც კმარა იმის დამამტკიცებლათ, რომ მთავრობას არ უნდა სომეხს მიწა შერჩეს, არამედ სულ იმის ცდაშია, რათა სომეხები მამაპაპათა სისხლით მორწყულ მამულ-დედულისგან ხელცარიელნი დარჩნენ, მით სომეხების უცხო ქვეყნებში გახიზვნას უფრო ხელი შეუწყოს და დაცარიელებულ სომხეთში ქურთები და ჩერქეზები დასახლოვდნენ.

— ახლა ხომ ხედავთ, — განაგრძობს. დუდუკჩიანმა: — რომ ყველა ამ ბოროტ მოქმედებაში რალაც ჩემი, საიდუმლო ჯოჯოხეთური მიზანია დაფარული. აღარას ვიტყვი იმ კერძო შემთხვევებზე, რომ დარწმუნდეთ, თუ ადგილობრივი მთავრობის წარმომადგენელი სომეხებით დასახლებულ მაზრებში სიმშობის როგორ ხელოვნურათ აგდებდნენ, რათა ქურთისა და ჩერქეზის შახვილს გადაჩენილი სომეხები სიმშობით გაეწყვიტათ!.. აი უსაზარლესი მკვლელობა, რომელიც მხოლოდ უგულო და შეუბრალებელ ოსმალოს შეუძლია ჩაიდინოს, სიღარიბით ხალხის დასუსტება, ქონებრივად განადგურება, ცხოვრების ყოველგვარ საღსრის მოსპობა, — აი ის უმთავრესი იარაღი, რომლითაც ოსმალეთი სომეხების აღმოფხვრასა ცდილობს, რადგან კარგათ იცის, რომ სხვა იარაღით ძნელია იმისთანა ხალხის მოსპობა, რომლის ძალ ღონეც შრომის მოყვარეობასა და ნივთიერ შეძლებასა და მყარებული. ზეითუნის სომეხებს სახნავ-სათესი მიწები არა აქვთ. მათი ცხოვრებისა და შემოსავლის უმთავრესი წყარო რკინის მადნებია, რომლებსაც ამუშავებენ, სხვა და სხვა იარაღებს ამზადებენ. ამ იარაღებს, ან ისე დაუმუშავებელ რკინას მახლობელ სოფლებში ეზიდებიან, ჰყიდიან და მოგებულნი ფულით ყოველგვარ საქროებას იკმაყოფილებენ. ოსმალეთი მრავალჯერ შეეცადა ეს მადნები როგორმე ხელში ჩაეგდო და ჩაიგდებდა კიდევ, გმირ ზეითუნელებს რომ საშინელი წინააღმდეგობა არ გაეწიათ, — ვანის გადაბუგვაც ამ გვარ ხრიკების ნამდვილ ნაყოფათ უნდა ჩაითვალოს. ამ ქალაქის სომეხობა საკმაოდ შეძლებული იყო; ერთს მშვენიერ ღამეს-კი მთელი

მათი ღუქან-ბაზარი ცეცხლმა შთანთქა. მიუხედავად იმისა, რომ სომხებმა მთავრობას რამდენჯერმე მიმართეს, ამ უკანასკნელმა ბოროტ-მომქმედთა აღმოსაჩენათ უბრალო გამოძიებაც-კი არ დანიშნა, რადგან თავისი საკუთარი თავის სამართალში მიცემა არ უნდოდა...

— ღღევანდლამდი ის აზრი გვაკვირვებდა, თუ ოსმალეთი ქუროთებისა და ჩერქეზების ერისთავებსა და მათ სულიერ მამებს— შეიხებს ასე რათ ეფერება, როდესაც არც მთავრობა არის იმათგან მოსვენებულიო? ხშირათ ხარკს არ აძლევენ, ხარკს ვილა ჩივის, შეერთებულ გუნდებათ მთელ მაზრებს ეცემიან თავს და იკლებენ. ჩვენა ვფიქრობდით: მთავრობამ რომ მოისურვოს, ნუ თუ ამ ავაზაკთა დაწყნარებას ვერ-შესძლებს-თქო? ეხლა-კი გვესმის, რომ ოსმალეთისთვის საჭირო ყოფილა ამ გვარი იარაღი სჭეროდა ხელში. მიზანი ხომ ცხადია...

ბ. დუდუქჩიანი აღარ ჩუმდებოდა, თითქო გულზე მრწოლილი ნალველი და სევდა ერთბაშათ უნდა აღმოანთხიოსო. ტანჯვა-ვაებაში მყოფი ერის დარდი, მისი უბადრუკი მდგომარეობა, თვალ წინ შევ-ბნელათ მდგომი მისი უნუგეშო მომავალი,— ყველა ეს ერთმანეთში არეულიყო და გულს სამართლიანი წყრომა-სიბრაზით უვსებდა.

— გარემოება, ცხოვრების პირობები თუ კანონები ადამიანს იძულებულ ჰყოფს თავისავე მსგავს ადამიანს ისე მოექცეს, როგორც მას ეპყრობიან, ე. ი. იმავე საწყაულით მიუწყოს; როგორც მას უწყავენ. მეტი ღონე არ არის. ყოველ სულიერთა შორის მხოლოდ ერთი ადამიანია, რომელიც თავის მსგავს მხეცზე უფრო უგულოთა და უფრო უპატიოსნოდ ეპყრობა. მხეცი თავის მსხვერპლს, სხვა არა იყოს რა, ერთბაშათ მაინცა ჰკლავს და აღარ აწვალვებს! ადამიანი-კი აუჩქარებლივ, თანდა-თანობით იქცევა: სიცოცხლეს უწამლავს, სტანჯავს, ზნეობრივ-ქონებრივ ათახსირებს და როდესაც ასე თანდათანობით სიცოცხლის ყოველ სახსარს გამოსწოვს, მხოლოდ მაშინ უღებს ბოლოს... ასეთი მკვლევლობა უსაშინელესი მკვლევლობაა, და მისი მოქმედიც-ერთათ. ერთი, მარტო ოდენ ადამიანია. ამ

გვარი მკვლელობა მარტო კერძო ადამიანთა შორის არ გვეგონოთ: მთელ ერსაც ასევე ეპყრობიან. ჩვენ ერსაც სწორეთ ასეთი მკვლელობა მოელის. ოსმალო, ქურთი და ჩერქეზი რომ ასე ცუდათ გვეპყრობიან, განა მიზნათ სწორეთ ეს აზრი. არა აქვთ?! ნუ თუ ესევე არ არის იმის მიზეზი, რომ სომხეთში სომხები აღარ არიან?!..

ბ. დუდუქიანის გრძელსა და დალაგებულ მსჯელობას ვარდანი დიდი თანაგრძობით ისმენდა. ბოლოს მწარე ირონიული ღიმილით უპასუხა:

— ჩვენი სომხის ერი სწორეთ საოცარი ერია! მისი გაქრობა, შეუძლებელი რომ არა ვთქვა, ძალიან ძნელია! ნამდვილი ზღაპრული მრავალ თავიანი მდევია, ანუ ჰიდრა, რომელსაც ყოველ მოკვეთილ თავის ადგილს უფრო ღონიერი, უფრო მძლავრი თავი ამოსდის! საუკუნოთა განმავლობაში მსოფლიოს საერთო ზინდანზე სომეხი იმდენი იცემა, ისე გამოიკვეთა და გამოიქედა, რომ ფოლადის სიმავრე მიიღო! მისი გატეხვა, გაქცევა არც თუ ისე ადვილია... წრეს გადასული გამძლეა... სომეხმა გაუძლო, სომეხმა აიტანა მტარვალობა თვით უმძლავრესი მონგოლებისა, რომლებთან შედარებით ოსმალეთის მონგოლთა ახლანდელი ჩამომავლობა ბუზებათ უნდა ჩაითვალოს... სომხის ქვეყანა გადალახა მანგულ-ხანმა, ლანგ-თემურმა, ჩინგის ხანმა, ჰულაუნმა და მრავალმა მათმა მსგავსმა. დიად, განვლეს სომხეთი, ყველაფერი გადაჰლახეს, ვით წარღვნამა და გრიგალმა, ყველაფერი დაამსხვრიეს, მიწასთან გაასწორეს, თითონაც დაიმსხვრნენ და ბოლოს ხომ კიდევ განჰქრენ. სომეხი-კი ისევ დარჩა. მონგოლთა ახლანდელი ჩამომავალი, ე-ი-ოსმალეთი, გამრჯე და თავისი ხაზინის გამსუქებელი სომხების განადგურებით თავის თავსავე ანადგურებს. მისი ახლანდელი ფინანსიური კოტრობა სწორეთ ამ განადგურების ნაყოფია. წინანდელ ოსმალეთს უფრო უკეთ ესმოდა, სომხის ელემენტი რამდენათ სასარგებლო იყო სახელმწიფოს სიმკვიდრისათვის. იგი არა თუ ცდილობდა, რომ სომხის შრომის მოყვარე გლეხი მოსვენებითა და არხეინათ ყოფილიყო, არამედ სახელმწი-

ფო ხაზინის მთელს გამგეობასაც-კი მდიდარ სომხებს აბარებდა, და სწორეთ ეს იყო მიზეზი, რომ ჩვენს ზარაფებს სახელმწიფო ბევრჯელ უხსნიათ ფიანსიურ გაჭირვებისაგან.

გათენება მოტანებული იყო, მაგრამ ჩვენი თავებ-შეხუ-რებული მოუბარნი-კი მაინც ლაპარაკობდნენ. შემდეგ ლაპა-რაკი რაღაც სამზადისსა და განკარგულების მიცემაზე ჩამოაგ-დეს. თათბირი გათავდა. ბ. დუდუქჩიანმა უბიდან სამი ცალი სადარბაზო ბარათი ამოიღო, თავის მეგობრებს დაურიგა და თან დაატანა:

— მე ყველაფერში გენდობით; ახლა შეგიძლიათ იცოდეთ ჩემი ნამდვილი გვარი და ვინაობა...

ბარათზე მშვენიერის ფრანგული ასოებით იყო დაბეჭდილი: „ლ. სალმანი“.

ბ. ლევან სალმანის მამა, თოროს ჩელები*) გამაჰმადი-ანებული სომხის კათოლიკე იყო. მისი სარწმუნოების გამო-ცვლის მიზეზების ამბავი ძლიერ შორს წაგვიყვანს. მხოლოთ ვიტყვი, რომ თოროსას დაჰბრალდა, ვითომ ერთ ოსმალოს ქალთან დაახლოვებული კავშირი ჰქონებოდეს; ამიტომ, რომ სიკვდილი როგორმე თავიდან აეცილებია, იძულებული იყო მაჰმადიანობა მიეღო და მშვენიერ ფათიმას (ოსმალოს ქალის სახელი იყო) შეუღლებოდა. ლევანის დაბადების შემდეგ ფათიმა გარდაიცვა-ლა, ასე რომ ბავშვის მთელი მზრუნველობა მამის ხელი იყო. თოროსას მოსვენებას არ აძლევდა ის აზრი, რომ მისი შვილი მისთვის საზიზღარ სჯულის გავლენის ქვეშ უნდა აღზრდილიყო. სალმანმა (მაჰმადიანობაში—თოროს ჩელებმა) თავისი სამშობ-ლო ენგურია დასტოვა და კონსტანტინებოლში გადასახლდა, სადაც მას არავინ იცნობდა. თავისი შვილი „ფრერების“ ძმობ-ბას გადასცა, თითონ კი საღდაც ჩაიყლაპა. ამგვარად ლევან-ნი კათოლიკების სამონოხონოში იზრდებოდა; 12 წლისა რომ შეიქმნა, იტალიაში იქმნა გაგზავნილი. პირველ დაწყებითი სწავლა ბერებისაგან მიიღო. რამდენიმე წელიწადი ვენეტიკის

*) „ჩელებს“ ოსმალები სომხისა და ბერძნის ვაჭრებს უწოდებენ.

(ვენეცია) წმ. ლაზარეს მონასტერში გაატარა. ამასაც თავი მიანება და შემდეგ ვენის მხითარისტების მონასტერში შევიდა. ამგვარად ერთი ადგილიდან მეორეში გადადიოდა, მაგრამ საფუძვლიანად კი არაფერი შეუსწავლია. ბოლოს მონასტრის დაშყაყებულსა და წამხდარ ჰაერს ერთი ქალის სიყვარულმა დააშორა და პარიზის ცხოვრების ქაოსში შეატურა. პარიზში პირველში სხვა-და-სხვა გასართობებით საესე ფუჭ ცხოვრებას მისდევდა; დაუდგრომელად ერთი დასიდან (პარტია) მეორეში გადადიოდა, სხვა-და-სხვა ამხანაგობებში წევრად ეწერებოდა, მაგრამ საქმის გასაკეთებლად კი არა, არამედ მარტო ლაპარაკისათვის. საყვარლის ფულები რომ შემოეღო, იძულებული გახდა შრომისთვის მოეკიდნა ხელი: სხვა-და-სხვა საგაზეთო წერილებსა სწერდა და თავს მითი ირჩენდა. მაგრამ უკანასკნელი აღმოსავლეთის საქმე რომ ასტყდა, დასტოვა პარიზი, დასტოვა თავისი საყვარელი და კოსტანტინებოლში ამოჰყო თავი.

ბ. ეგანგულოგი.

(შემდეგი იქნება)

ტარას ბუღბა

მოთხრობა

ნ. გ. გოგოჭიშვილი.

VIII *).

მზე ჯერ საშუადღეოზე არ იყო მისული, რომ ყველა ზაპოროჟელები შეკრებილიყვნენ. ამბავი მოსულიყო სეჩიდან, რომ ყაზახთა ლაშქრობის დროს თათრებს მთლად აეკლოთ იქაურობა: ამოეთხარათ მიწაში საიდუმლოდ დაფლული განძეულობა, გაელახათ და წაეყვანათ ყველა ტყვეთ, ვინც კი სეჩში იყო დარჩენილი და ნადავლის ჯოგებითა და სიმდიდრით პერეკოპისაკენ წასულიყვნენ. მხოლოდ ყაზახს მაქსიმ გოლოდუხას მოესწრო დასხლეთა თათრების ხელიდან, მოეკლა მირზა, შეექრა ცეხინებით სავსე ტოპრაკი და მისისავე ტანისამოსით და იმისავე ცხენით გამოქცეულიყო. დღე-ნახევარსა და ორს ღამეს მოსდევდა თურმე მდევარი, მოუკვდა ჰენებით ერთი ცხენი, გადაჯდა მეორეზე, დაუვარდა ისიც, შეჯდა მესამეზე და ამით ძლივს მოაღწია ზაპოროჟელთა ბანაკამდე; გზაზე გაეგო გოლოდუხას, რომ ზაპოროჟელნი დუბნოში იდგნენ. მარტო ამისი თქმა-ლა მოასწრო, დანარჩენი კი—რატომ შეემთხვათ ასეთი უბედურობა, ექვიფ-ელოთაენათ შინ დარჩენილებს ყაზახურათა და ასე მთვრალეები ჩაუცვივდნენ მტერს ხელში ტყვეთა, თუ სხვა რიგად იყო საქმე,—ან ვინ გააგებინა თათრებს, სად ჰქონდათ ყაზახებს განძეულობა დამალული—ამისი არა უთქვამს-რა.

*) იხ. „მოამბე“ მე-6, მე-7, მე-8 და მე-9 №-რი.

საშინლად მოწყვეტილ-დაღალულიყო, სახე დასწვოდა, გაჰსიებოდა ქარისაგანა; დაეცა იქვე და მაგრა დაეძინა.

ამგვარს შემთხვევებში ზაპოროჟელნი დაუყოვნებლივ გამოეკიდებოდნენ ხოლმე მტერსა, რომ ვზაზვეე დასწვოდნენ, რადგანაც ტყვეებს მაშინვე მკირე აზიისა, სმირნისა, კრიტოსის კუნძულისა და ვინ იცის რომელ ბაზრებზე არ ამოაყოფინებდნენ ხოლმე ჩუბიან თავებსა. ამიტომაც შემოკრბენ ზაპოროჟელნი. ყველას ქულები ეხურათ, რადგანაც მოვიდნენ არა მთავრობის ბრძანების მოსასმენად, არამედ რჩევისათვის, როგორც თანასწორნი. „ჯერ უფროსებმა გვირჩიეთ!“ ყვიროდნენ ბრბოდან. „გვირჩიე, კოშევოი!“ გაიძახოდნენ სხვები.

და კოშევოიმაც ქუდი მოიხადა, არა როგორც უფროსმა, არამედ როგორც ამხანაგმა და მადლობა უძღვნა ყველასა, რომ პატივი სცეს: „ბევრია ჩვენში უფრო ხნიერიც და უფრო ჭკვიანიც, მაგრამ რაკი პატივი მეცით, მოგახსენებთ ჩემს რჩევას: ნუ დავკარგავთ, ამხანაგო, დროს და გამოვეკიდნეთ თათრებსა; თორემ ყველამ კარგად იცით, რა ხალხიც არის თათარი: ნადავლს ჩვენ კი არ შეგვინახვენ და დაგვიცდიან, მაშინვე, ვინ იცის, როგორ მიაბნ-მოაბნევენ, მიაფარებენ, ასე რომ კვალსაც კი ველარ მივაგნებთ. მაშ, ჩემი რჩევა ეს არის: წავიდეთ. აქ უკვე საკმაოდ ვიდავლავეთ. იციან ახლა ლიახებმა ყაზახები რის შემძლებლები არიან; სარწმუნოების გულისათვის, რამდენადაც კი ამისი ღონე შეგვწევდა, მაგიერი გადავუხადეთ; დამშეულს ქალაქს კი, აბა, იმდენს რას გამოვრჩებით. ამ რიგად ჩემი რჩევა ის არის, რომ წავიდეთ“.

„წავიდეთ!“ გაისმა ხმა ზაპოროჟელთა კურენებიდან. მაგრამ არ მოეწონა ტარას ბუღბას კოშევოის სიტყვა და დაღვრემილი, ჭალარა შერთული წარბები უფრო ძლიერად გადმოეთფარა თვალებზე, თითქოს ჯაგებია მაღალი მთის ქედობაზე ამოსული და ჩრდილოეთის ეკლიანი ქირხლი მოუკიდებიაო.

„არა, კოშევოი, შენი რჩევა სამართლიანი არ არის!“ მიუგომან: „როგორც საჭიროა ისე არ ამბობ: დაგავიწყდა უთუოდ, რომ ჩვენები ლიახებმა ტყვეთ წაიყვანეს? ეტყობა გინდა დავი-

ვიწყობ და შევლახობ უწმიდესი და უპირველესი კანონი ამხანაგობისა და ჩვენი მოძმენი მტერს დავეტოვოთ, რომ ცოცხლებს ტყავი გააძრონ, ან მთლად დაგლიჯონ და ქალაქები და სოფლები შემოატარონ, როგორც ეს გეტმანსა და რუსის საუკეთესო გმირებს უყვეს უკრაინაში. განა, უამისოდ კი ნაკლებ შეურაცხვეს ჩვენი წმიდანები? მაშ რაღა ვართ? გეკითხებით ყველას, რანი-ღა ვართ? რაღა ყაზახია ის კაცი, რომელიც გაჭირვების დროს ძალღივით თავს მიანებებს ამხანაგსა და უცხოეთში ამოაღრძობს? რაკი აგრეა, მაშ, და თქვენგანს ყაზახთა პატიოსნება აღარავის რად მიაჩნია, ნებას აძლევთ, რომ ქალარა უღვაშში გაფუროთებდნენ და სიტყვით შეურაცხგოფდნენ, დეე, მე მაინც უღარავინ მისაყვედურებს; მე დავჩები მარტოდ!“

შეყოყმანდნენ ყაზახები.

„მერე, დაგავიწყდა, განა, მამაცო პოლკოვნიკო,“ უპასუხა კოშევიმ, „რომ თათრებსაცა ჭყავთ წაყვანილი ჩვენი ამხანაგები, რომლებსაც, თუ ახლავე არ დავიხსნით, კერპთთაყვანისმცემლებს მიჰყიდნიან სამუდამო მონებად, რაც ყოველგვარ სიკვდილზე უარესია? დაგავიწყდა, განა, რომ მთლად ჩვენი ზაზინა, ქრისტეანთა სისხლით მონაგარი, ახლა თათრების ხელშია?“

დაათქრა ყაზახები ამ სიტყვებმა, მაგრამ არ იცოდნენ, რა ეთქვათ. არავის არ უნდოდა სახელი გაეტეხა. გამოვიდა მაშინ მთელს ზაპოროჟიეში ყველაზე მოხუცი კასიან ბოვდუგი და სალაპარაკოდ წინ წამოდგა. ყაზახები ყველანი პატივსა სცემდნენ: ორჯერ კოშევათ იყო ნამყოფი და ბრძოლაშიაც სახელი ჰქონდა გათქმული, მაგრამ დიდი-ხანია მოხუცდა და ლაშქრობაში მონაწილეობას აღარ იღებდა; არ უყვარდა აღარც რჩევის მიცემა და იწვა ხოლმე შორი-ახლო, როცა ყაზახები დასხდებოდნენ და ერთმანერთს ლაშქრობისა და სხვა საგმირო საქმეებს უამბობდნენ და უგდებდა ყურსა. არასოდეს ლაპარაკში არ ჩაერეოდა ხოლმე და უგდებდა მხოლოდ ყურს, თან პირიდან გაუგდებელს ჩიბუხს თითით ფერფლს უტკეპნიდა.

ხოლმე. იჯდა ხოლმე ასე თვალეზ-დახუჭული ბოვდუგი და უგდებდა ყურს, თუმცა ვერაფერს შეატყობდა—ეძინა თუ ყურს უგდებდა. ყველა ლაშქრობის დროს შინა რჩებოდა ხოლმე ბოვდუგი, მაგრამ ამ ჟამად არ მოისურვა. გააქნია ხელი ყაზახურად მოხუცმა და სთქვა: „რაც იქნება, იქნება! მეც წამოვალ: იქნება გამოვადგე რითმე ყაზახობასა!“ ყველამ სული გატვინა ახლა, ბოვდუგი რომ კრების წინ დაინახეს გამოსული, რადგანაც დიდი ხანია იმის პირიდან აღარავის რა გაეგონა. სუყველას უნდოდა შეეტყო, ბოვდუგი რას იტყოდა.

„მოდგა რიგი, ძმანო პანოვე; მეცა ვთქვა სიტყვა!“ დაიწყო ბოვდუგმა. „ყური დამიგდეთ, შვილებო, მოხუცი რას გეტყვით. ბრძნული სიტყვა თქვა კოშევი: როგორც უფროსი ყაზახთა ჯარისა, მოვალე არის მფარველობა გაუწიოს და ჯარის სიმდიდრე-ქონებაზე იზრუნოს, ამაზე გონივრულს სხვას ველარას იტყოდა! აი, რაა! ეს ჩემი პირველი სიტყვაა! ახლა-კი ყური დაუგდეთ, რას გეტყვით მეორე ჩემი სიტყვა. აი, რას გეუბნებათ იგი: ტარასმაც, პოლკოვნიკმა, ღმერთმა აღღეგრძელოს, რომ ამისთანა პოლკოვნიკები მეტი ჰყვანდეს უკრაინასა, ძალიან მართალი სთქვა! პირველი მოვალეობა და პატიოსნება ყაზახისა ის არის, რომ ამხანაგობა დაიცვას. რამდენი ხანია აგრე, ვცხოვრობ და არსად გამიგონია, რომ ყაზახს ან თავი დაენებებინოს ამხანაგისათვის, ან გაეყიდოს როგორმე. ისინიცა და ისინიც ორივენი ჩვენი ძმები არიან,—ბევრნი არიან, თუ ცოტანი, სულ ერთია, სულ ამხანაგები, ძვირფასები არიან. აი, ამიტომ რას გეტყვით: ვისაც თათრებისაგან წაყვანილები ენანებათ, ისინი თათრებს გამოეკიდნენ, ვისაც ლიახების მიერ დატყვევებულნი და არ უნდათ უსამართლობა შეაწიონ, ესენი აქ დარჩნენ. კოშევი ერთს ნახევარს თათრებში გაჰყვება, მეორე ნახევარი-კი თავისთვის ნაკაზნი ატამანს (დროებით მოადგილე) ამოირჩევს. ნაკაზნი ატამანათ-კი, თუ ჩემს ჭალარას გაუგონებთ, ტარას ბუღბაზე უკეთესს ვერაფერს ამოირჩევთ. მაგას ჩვენგანი მამაცობაში ვერაფერს შეედრება.“

უთხრა ბოვდუგმა და გაჩუმდა; გაუხარდათ ყაზახებს, რომ მოხუცმა ასეთ კარგ ჭკვაზე დაარიგა. ისროლეს ქუდები და იწყეს ყვირილი: „გმადლობთ, ბატკო! სდუმდი ერთ-თავად, არას ამბობდი, მაგრამ ბოლოსა სთქვი: ტყუილად-კი არ ამბობდი, სალაშქროდ რომ ემზადებოდი, იქნება ყაზახობას გამოვადგეო: მართლა ასრულდა“.

„თანახმანი ხართ ამაზე?“—დაეკიოხა კოშევოი.

„ყველანი!“—შეჰყვირეს ყაზახებმა.

„მაშ რადეც გათავდა?“

„გათავდა რადე, გათავდა!“—ყვიროდნენ ყაზახები.

„ყური დაუგდეთ, შვილებო, ახლა ჯარის ბრძანებას“, უთხრა კოშევოიმ, წამოდგა წინ და ქუდი დაიხურა. ზაპოროჟელებმა მაშინვე ყველამ ქუდები მოიხადეს და თავი ძირს ჩაჰკიდეს, როგორც ეს ჩვეულებადა ჰქონდათ, როცა ვინმე უფროსი ელაპარაკებოდათ. „გაიყვენით ახლა, ძმანო! ვისაც წასვლა უნდა, მარჯვნივ დადექით, ვისაც დარჩენა—მარცხნივ. საითაც კურენის უმეტესი ნაწილი გადავა, ატამანიც იმას გაჰყვება; თუ მცირე ნაწილი გადავა, ის სხვა კურენებს შეუერთდება“.

გადავიდა ყველა, ზოგი მარჯვნივ, ზოგი მარცხნივ. საითაც კურენის მომეტებული ნაწილი გადადიოდა, კურენის ატამანიც იმ ნაწილს მისდევდა; მცირე ნაწილი სხვას უერთდებოდა; ამ ნაირად ორთავე მხარეს თანასწორად არ გაჰხვდა ხალხი. დარჩენა მოინდომეს: მთელმა ნეზამაიკის კურენმა, პოპოვიჩის კურენის მომეტებულმა ნაწილმა, მთელმა უმანის კურენმა, კანევისამ, სტებლიკივსკის კურენის მომეტებულმა ნაწილმა, ტიმოშევის კურენის ნახევარზე მეტმა. დანარჩენებმა გადასწყვიტეს თათრებს გამოჰკიდებოდნენ. ორთავე მხარეს ბევრი იყო სახელგანთქმული, მამაცი ყაზახი. იმათ შორის, ვინც თათრების გამოკიდება გადასწყვიტა, იყვნენ ძველი ცნობილი მეომარი ჩერევატი, პოკოტიპოლე, ლემიში, ხომა პოპოვიჩი; დემიდ პოპოვიჩიც იმათ მხარეს გადავიდა, რაკი მოუსვენარი ხასიათისა იყო და ერთს ადგილას დიდ-ხანს დარჩენა არ შეეძლო. ლიახებთან უკვე სცადა თავისი ძალა, უნ-

დოდა ახლა თათრებთან ეცადა. კურენების უფროსებიდან იყვნენ: ნოსტუგანი, პოკრიშკა, ნევილიჩკი და სხვა მრავალი მამაცობით განთქმული ყაზახები, რომელთაც თავის მძლავრის იარაღისა და მკლავის სინჯვა ახლა თათრებზე უნდოდათ. ბევრი იყო ცნობილი და სახელგანთქმული ყაზახი იმათშიაც, რომლებსაც დარჩენა გადასწყვიტეს: კურენების ატამანები დემიტროვიჩი, კუკუბენკო, ვერტიხვისტი, ბალაბან, ბულბას შვილი ოსტაპი. ბევრი იყვნენ სხვა განთქმული ყაზახებიც: ვოგტუზენკო, ჩერევიჩენკო, სტეპან გუსკა, ოხრიმ გუსკა, მიკოლა გუსტი. ზადოროჟნი, მეტელიცა, ივან ზაკრუტიგუბა, მოსე შილო, დეგტიარენკო, სიდორენკო, პისარენკო, მერე მეორე პისარენკო, კიდევ სხვა პისარენკო და სხვა მამაცი ყაზახები. ყველა ესენი დიდის ხნის ნაცადი და ნავალი ყაზახები იყვნენ: ყოფილიყვნენ ანატოლიის ნაპირებზე, ყირიმის ვეძებსა და მინდვრებში, დნებორში ჩართულ ყველა დიდსა და პატარა მიდნარეებზე, დნებრის ყველა კუნძულებსა და შესართავებში: მოლდავთა, მოლოხთა და ოსმალთა ქვეყანაში. ნავალი ჰქონდათ მთელი შავი ზღვა თავის ორ-საქენ (ДВУХРУЛЬНАЯ) ნაგებით; თავს დაჰსხმიან ერთად ორმოცდა ათის ნავით დიდსა და მდიდარს ხომალდებს; დაუღუპიათ არა ერთი და ორი ოსმალთა კატარა (ნავი) და დაუწვამთ ვინ იცის რამდენი ტყვიანაწამალი. არა ერთხელ დაუხვეიათ ძვირფასი აბრეშუმის ქსოვილები უბრალო ფეხის მჩვრებათა და შარვლის ჯიბეები კიდევ ცეხინებით ამოუვსიათ. გარდა ამისა, შექმით ხომ იმდენი შეუქამია თვითთულს მათგანსა, რომ სხვას საცხოვრებლადაც ეყოფოდა. ყველაფერი ყაზახურად გაატიალეს: ქირაობდნენ მესაკრავეთ, ჰპატიჟობდნენ ქვეყნის ხალხსა და ქეიფობდნენ, რომ ყველას ენახარულა. ეხლაც იშვიათად რომელსამე მათგანს არ ექმნებოდა დამარხული დნებრის კუნძულებზე ჩალებში: ვერცხლის ფიალები, კულები, სამკლავურები, რომ თათარი მოულოდნელად სეჩს არ დასცემოდა და არ წაეღოთ. მაგრამ ვერ იპოვიდა თათარი ამ განძსა, რადგანაც პატრონებსაც კი აღარ ახსოვდათ, სად ჰქონდათ იგი დაფლული. ასეთები იყვნენ ის

ყაზახები, ვინც დარჩენა და ქრისტეს სარწმუნოებისა და ერთგულ ამხანაგებისათვის მაგიერის გადახდა გადასწყვიტეს! მოხუცმა ყაზახმა ბოვდუგმაც მათთან დარჩენა მოისურვა: „იმ ხანში აღარა ვარ, რომ თათრების უკან გამოკიდება შევძლო, აქ კი შეიძლება ყაზახისთვის სასახელოდ მოვკვდე. დიდი ხანია ვთხოვდი ღმერთსა, თუ მოვკვდე, სჯობს ისევ ომში დავლიომეთქი სული ქრისტიანობის წმიდა საქმისათვის მებრძოლმა. ამისრულდა კიდევ. უფრო სასახელო სიკვდილი მოხუცის ყაზახისათვის სხვა აღარ მეგულება“.

როცა გაიყვნენ და დადგნენ ორ პირად, კურენებათ, ჩამოუარა კოშევიკი და ჰკითხა:

„აბა, პანოვე ძმანო, ერთი მეორესი ხომ ორივე მხარე კმაყოფილნი ხართ?“

„ყველანი, ბატონო, ყველანი!“ უპასუხეს ყაზახებმა.

„მაშ, აკოცეთ, აბა, ერთმანეთს და გამოეთხოვეთ, რადგანაც, ვინ იცის, ნახავთ-ღა კიდევ ერთმანერთს თუ არა. ყური უგდეთ ყველამ თავისს ატამანსა და პატიოსნება არ შელახოთ, დაიცევით“.

და მართლაც ყველა ყაზახებმა, რამდენიც იყვნენ, ერთმანერთს აკოცეს. პირველად დაიწყეს ატამანებმა: გადისვეს ხელი ქალარა უღვაშებზე, ორთავ მხარეს გადაჰკოცნეს და მაგრად ჩასქიდეს ერთმანეთს ხელი, თითქოს ეკითხებიანო: „რაო, პანე ძმაო, ვნახავთ-ღა ერთმანეთს თუ არა?“ მაგრამ სდუმდნენ, არ უკითხავთ, — თითქოს გამოსაცნობად დარჩათ ორსავე ქალარა თავსაო. ყაზახებიც ყველა ერთმანეთს ემშვიდებოდნენ, რადგანაც ორთავ მხარეს კარგად იცოდნენ, საძინელო საქმე ელოდათ. მაგრამ მაშინვე არ გაყრილან, შელამებას დაუცადეს, რომ მტერს ეს მათი გაყოფა და შემცირება არ შეენიშნა. მერე ყველანი თავ-თავისს კურენისაკენ წავიდნენ სასადილოდ.

სადილს შემდეგ წასასვლელებმა ყველამ ღრმად და გულიანად დაიძინეს, თითქოს გრძნობენო, რომ უკანასკნელად-ღა იძინებდნენ ასე თავისუფლად. მზეს ჩასვლამდე აღარ გამოუ-

ღვიძნიათ; მაგრამ ჩავიდა თუ არა მზე და ცოტათი შებინდდა, მაშინვე ურმებს დაუწყეს მართვა და გასაპნვა. გამართეს ყველაფერი და ჯერ ურმები გაგზავნეს; თითონაც გამოემშვიდობნენ ერთხელ კიდევ ამხანაგებსა და ჩუმიად გაჰყვნენ უკანა. მიჰყვნენ ცხენოსანნიც წყნარად და მშვიდად, უყიჟინოდ ქვეითებსა და ოდნავ გატკეპნეს გზა; მალე ბნელაში აღარც კი მოსჩანდნენ. ისმოდა ყრუდ მხოლოდ ცხენის ფეხის ხმა და ზოგიერთა ურმის ქრიკინი, რომლისათვისაც ბნელაში ან კარგად ვერ წაესვათ საპონი, ან ჯერ კიდევ არ გამართულიყო სიარულში.

დიდ-ხანს უქნევდნენ კიდევ დარჩენილები ამხანაგებს ქუდებსა, თუმცა დანახვით ველარასფერსა ჰხედავდნენ. როცა დაბრუნდნენ ბინებზე, აქ-ღა შენიშნეს გამოკაშკაშებულ ვარსკვლავებზე, რომ თითქმის ნახევარი ურმები აღარსად იყო და ამხანაგთაგანაც ბევრი, ბევრი არსადა სჩანდა და ყველას გულს დასწყდა, უნებურად ყველა დაფიქრდა, მოწყენილად თავები ჩაჰკიდეს.

ჰხედავდა ტარასი, როგორ მოიწყინეს ყაზახებმა, ყველა როგორ დანადგლიანდა, თუმცა მათს მამაცობას ეს სრულიად არ შეჰფეროდა. მაგრამ სდუმდა ტარასი: უნდოდა ამ ნადგლიანობასაც შესჩვეოდნენ, დრო გასულიყო. თან კი ამ დუმილის დროს ფიქრობდა, უცბად დაეკრა ყიჟინა ყაზახურადა და გაეღვიძებინა ყველა, რომ ყველას უცბად და უფრო მეტის ძალით დაჰბრუნებოდა მხნეობა სულისა, რის ნიჭიც მხოლოდ მარტო სლავიანთა ძლიერსა და ლაღს მოდგმასა აქვს; შედარებით სხვებთან, იგი მართლაც ზღვავა: თუ დროა შფოთვის, მთლად ქუხს, დრიალებს, თანა დელავს, ზვირთებს აყენებს, რაიცა სუსტს მდინარეებს არ ძალუძთ; მაგრამ თუ წყნარობს, ქარი არა ჰქრის, შუშასავით ზედაპირს, ამ თვალთა სათუთს სამუდამო სანებივროს, თვალ-გადუწვდენელს მანძილზე მხესავით მოიკრიალებს.

უბრძანა ბოლოს ტარასმა მსახურთ ერთი სრულიად ცალკე მდგომი ურემი გაეხსნათ. ყველაზე დიდი და მაგარი იყო ეს ურემი მთელს ყაზახთა ბანაკში; თვლებს ორ-პირად მაგარი

სალტეები ჰქონდა შემოქერილი; მძიმედ იყო დატვირთული, ტყავებით გადახურული და გაფისულ თოკებით დაშარტული ურემი. ურემში სულ საუკეთესო ძველი ღვინოები იყო ბაკლაგებითა (დაბალი კასრები) და ბოჭკებით, რომლებიც დიდი ხანია ტარასს სარდაფებში ელაგა. წამოელო თან ტარასს იმ შემთხვევისათვის, რომ თუ სადმე დიდებული წამი და ისეთი საქმე შეემთხვეოდათ, რომ ღირსი იქნებოდა შთამომავლობას სახსოვრად დარჩენოდა, ამ შემთხვევაში ყველა ყაზახს გაჰხვედროდა ეს ძველი ღვინო და ყველას საქმის შესაფერისად დიდებული გრძნობა გაჰღვიძებოდა, ყველა შესაფერისად აღფრთოვანებულიყო მოჰკრეს თუ არა ყური პოლკოვნიკის ბრძანებას, ეცნენ მაშინვე მსახურნი, დააჭრეს დაშნებით თოკები, დაჰხსნეს სქელი ტყავები და ჩულები და ბაკლაგებსა და ბოჭკებს დაუწყეს ურმიდან გადმოლაგება.

„გადმოიღეთ ყველა“, ეუბნებოდა ბუღბა: „სულ გადმოიღეთ და ვისაც კი რამ გაქვთ: წყლის ამოსავსები, ლაპოტები, ფიალები, თათმანები, თუნდ მუჟა შეუშვირეთ,—აივსევით“.

და ყაზახებსაც ყველას მიჰქონდათ: ზოგს წყლის ამოსავსები, ზოგს ხელთათმანები, ზოგს ფიალა, ზოგს ქული; სხვები მუჟას უშვერდნენ. ჩამოუარეს ტარასის მსახურთ ყაზახთა წყებებს და უსხავდნენ ბაკლაგებიდან და ბოჭკებიდან ღვინოსა. მაგრამ აუკრძალა ტარასმა მის ბრძანებამდე არავის დაეღია. ეტყობოდა სათქმელი ჰქონდა რამე. იცოდა ტარასმა, რომ კარგს ძველს ღვინოს დიდი ძალა ჰქონდა და კაცის გამაგრება შეეძლო, მაგრამ არც ის დაუვიწყნია, რომ ზედ დართულს შესაფერს სიტყვას ერთი ორად შეეძლო ამ ძალის გამაგრება და კაცის გამხნევება.

„გპატიჟობთ, ჰანე ძმანო!“ დაიწყა ბუღბამ, „არა იმიტომ, რომ ატამანად ამომირჩიეთ, ხუმცა ამითი დიდი პატივის ცემა გამომიცხადეთ, არც თუ ჩვენის ამხანაგების გამოთხოვების გამო,—არა, თუმცა სხვა დროს ერთსაცა და მეორესაც აზრი ექმნებოდა; გარემოება ამის ნებას არ გვაძლევს ახლა. წინ გვი-

დევს დიდი და ძნელი საქმე, ყაზახთა მამაცობის გამოჩინებისა! მაშ, დავლიოთ, ძმანო, ერთად და უპირველესად ყოვლისა წმიდა მართლმადიდებელ სარწმუნოებას ვუსურვოთ: დეე, დავვიდგეს ისეთი დრო, რომ ყველგან დედამიწაზე ერთი წმიდა სარწმუნოება იყოს გავრცელებული და ყველა ბასურმანები ქრისტიანები იყვნენ! ბარემ ერთად სეჩის სადღეგრძელოც დავლიოთ, რომ დიდ-ხანს იყოს შეურყეველი მუსულმანობის დასათრგუნად, რომ ყოველ წლივ იძლეოდეს ერთი მეორეზე უკეთესსა და უმამაცესს ახალგაზრდობას. ამასთან ერთად დავლიოთ ჩვენი სადღეგრძელოც, რომ სახელოვანნი ვყოფილიყოთ და შეილებსა და შეილის შეილებს ეთქვათ, რომ გვეყვანდნენ მამა-პაპანა, რომელთაც ამხანაგობა არ შეარცხვინეს და თავისს მოძმეთაგანი არავინ გასცესო. მაშ, სარწმუნოებისა იყოს, ძმანო პანოვე, ეს სადღეგრძელო, სარწმუნოებისა!“

„სარწმუნოების გამარჯვებისა იყოს!“ შესძახა ყველამ ბოხის ხმით, ვინც-კი წინა რიგში იდგა. სარწმუნოების გამარჯვებისა იყოს!“ გაიმეორეს შორს მდგომთ—და ყველამ, დიდმა და პატარამ, ერთად დალიეს.

„სიჩის გამარჯვებისა იყოს!“ დაიძახა ტარასმა და ხელი სულ მაღლა ასწია.

„სიჩის გამარჯვებისა იყოს!“ გაისმა ბოხადა წინა რიგებში „სიჩის გამარჯვებისა იყოს!“ გაიმეორეს წყნარად მოხუცებულებმა და ქალარა უღვრაში ჩაუკრეს ერთმანერთს; შეიფრთხილეს ახალგაზრდებმაც, თითქოს ახალგაზრდა შავარდნები არიანო და გაიმეორეს: „სიჩისა იყოსო!“ შორს გაისმოდა მინდვრად, მისდავე სასმენად, როგორ იგონებდნენ სიჩს ყაზახები.

„უკანასკნელი ყლოუბი, ძმანო, ჩვენის სახელისა და მთლად დედამიწის ზურგის ქრისტიანთა სადღეგრძელო იყოს!“

და ყაზახებმაც ყველამ დალიეს უკანასკნელი ყლოუბი სახელის მოპოვებისა და ყველა ქრისტიანთა სადღეგრძელოდ, რაც კი დედამიწის ზურგზე ქრისტიანებია. დალიეს, მაგრამ კიდევ დიდ-ხანს ისმოდა კურენებსა და ყაზახების წყებებში: „გაუმარჯოს ყველას, რაც დედამიწის ზურგზე ქრისტიანებიაო!“

სასმლის ქურქელში აღარა ედგათ-რა მაგრამ ყაზახები მაინც ხელ-აშვერილები იდგნენ; მართალია, ღვინისგან თვალები მთლად გაჰბრწყინებოდათ, მაგრამ რაღაცა ფიქრს-კი ჩაეშუქებინა შიგა. იმაზე-კი არა ფიქრობდნენ, ვინ რას მოიხვეჭდა, ვის რამდენს ოქროს, ძვირფასს იარაღს, ნაკერს ტანთსაცმელს ან ჩერქეზულ ცხენებს არგუნებდა ბედი,—არა; ფიქრობდნენ, როგორც მაღალ, დალიბულ კლდოვან შათათა მწვერვალებზე შემომსხდარი არწივები, საიდგანაც ძირს უსაზღვროდ გართხმული ზღვა შორის-შორად მოსჩანს, როგორ არის მთლად მოფენილი გემებით, ხომალდებით და ნაევებით; იქ ნაპირებზე ბუზის ტოლად როგორ მოსჩანან ქალაქები და ხშირი დაბურული ტყე ბალახით როგორ ბიბინებს. არწივებივით გასცქეროდნენ ირგვლივ მთელს მინდორს ყაზახები და თავისს ბნელით მოცულს ბედს თითქოს ჰხედვიდნენ. მთელს მინდორსა და მისს მიდამო გზებს მოედება იმათი ძელები, უხვად მოიწყვება მათის სისხლით, დამტვრეულ ურმებითა, ხმლებით და შუბებით მოიფინება, შორად იქმნება გაფანტული მათი ჩუბიანი თავები, დაგრეხილის და ზედ სისხლ-შემხმარის თმებითა და ჩამოშლილის უღვაშებით; დაესევინ არწივი და თვალებს ამოსჩიჩქიან. მაგრამ დიდებული და სასახლო იქნება ეს ვრცელი და ფართე სიკვდილის მოედანი! არ იკარგება არასოდეს დიდ-სულოვანი საქმე და არც ყაზახთა სახელი გაჰქრება უნაყოფოდ, როგორც არ იკარგება სულ უმცირესი მტვერი, თოფის ლულიდგან გამომავალი. თეთრ-წვერიანი მოხუცი მეფანდურენი ბევრჯელ მოუთხრობენ შემდეგს მოდგმას ამ გმირთა შესახებ თავისს ძლიერს სიტყვასა, და მათი სახელი მთელს ქვეყანას მოეფინება, ყველა მათ საგმირო საქმეებზე ამეტყველდება, რადგანაც ძლიერი სიტყვა მოგუგუნე ვერცხლნარევ ზარის ხმასავით შორს გავარდება და ქალაქებს, სოფლებს, ქოხებსა და პალატებს ყველას შორად მოეფინება ხოლმე, ყველას ერთნაირად იწვევს სალოცავადა.

I X

არავის გაუგია ქალაქში, რომ ნახევარი ზაპოროჟელნი თათრებს გამოეკიდნენ. მართალია, მაზრის სასამართლოს კოშკიდან დაინახეს დარაჯებმა (მეფამურთი), რომ ერთი ნაწილი ურმებისა ტყისაკენ გაუდგა გზასა, მაგრამ ეგონათ ჩაცხადნენ ყაზახებო; ასრევე იფიქრა ფრანგმა ინჟინერმაც. ტყუილი არ გამოდგა კოშევის სიტყვა: ქალაქში მართლაც სასმელ-საქმელი შემოვლიათ, რადგანაც, წარსულ საუკუნეთა მაგალითისამებრ მოქცეულიყვნენ და არ ეფიქრათ, რამდენი რა დასქირდებოდათ. სცადეს გამოსულიყვნენ ქალაქიდან, მაგრამ ნახევარი იქვე ამოსწყვიტეს ყაზახებმა, მეორე ნახევარიც უკანვე შერეკეს ქალაქში ხელცარიელნი. ისარგებლეს ურიებმა ამ მათის ქალაქიდან გამოსვლით და ყოველივე შეიტყეს: სად და რად წავიდნენ ზაპოროჟელნი; თან რომელი სარდლები გაჰყვნენ, რომელი კურენები და სულ რამდენი წავიდა, ან ადგილობრივ რამდენნი დარჩნენ და რასა ფიქრობენ, როგორ უნდა მოიქცნენ, — ერთი სიტყვით, რამდენისამე წამის შემდეგ ქალაქში ყოველივე იცოდნენ. გული მიეცათ პოლკოვნიკებსა და საბრძოლად მზადება იწყეს. ტარასმა მოძრაობასა და ხმაურობაზე უკვე შეიტყო, რომ ქალაქში დიდს მზადებაში იყვნენ; ამიტომ თითონაც დაფათურდა, უბრძანებდა, საქმიანობდა: დააყენა სამად ყველა კურენები და გარშემო გალავანივით ურმები შემოარტყა, — ბრძოლის წესისამებრ, რის შემდეგაც ზაპოროჟელნი უძღვევლნი იყვნენ ხოლმე. ორ კურენს ჩასაფრება უბრძანა და ერთს ნაწილს მინდვრისას მთლად მწვეტი პალოები და შუბებისა და ხმალ-ხანჯლის ნამტვრევები შემოურია, რომ ცხენოსანი მტერი ზედ როგორმე შეეგდოთ. და როდესაც ყველაფერი რიგზე გააკეთებინა, სიტყვით მიჰმართა ყაზახებს, იმიტომ-კი არა, რომ გაემხნევიებინა, არა, უიმისოდაც მხნედ და უშიშრად იყვნენ ყველანი, — ისე: თვითონა ჰსურდა აღმოეთქვა, რაც გულში ედო.

„მინდა, პანოვე, ვითხრათ, რა არის ჩვენი ამხანაგობა. მამა-პაპისაგან ყველას გექმნებათ ვაგონილი, თუ ჩვენი მამული ყველასაგან როგორ პატივცემული ყოფილა: ბერძნებისთვისაც თავი უცნობებიათ, ცარგრადიდგანაც ოქროები წამოუღიათ; ქალაქებიც მშვენიერები ჰქონიათ, ტაძრებიც, თავადებიც, რუსთა გვარისა, თავანთები ჰყოლიათ და არა ვითომ-მორწმუნე კათოლიკენი. ყველაფერი ბუსურმანებმა წაიღეს, ყველაფერი დავკარგეთ; დავრჩით მხოლოდ ჩვენ ობლადა და ჩვენი მამულიც ისრევე დაქვრივებულ-დაობლებულია, როგორც ძლიერს ქმარს შემდეგ ცოლი! აი, ასეთ ღროს მივეცი თ საამხანაგოთ ერთმანერთს ხელი! ამაზეა ჩვენი ამხანაგობა დამყარებული! ამხანაგობაზე წმიდა კავშირი დედამიწის ზურგზე არსად არსებობს. მამას უყვარს თავისი შვილი, დედასაც უყვარს, შვილსაც უყვარს თავისი მშობლები, მაგრამ ამხანაგობა სულ სხვაა, ძმებო: ნადირსაც უყვარს თავისი ლეკვი! მაგრამ უსისხლოდ, სულიერად დამოკეთება და დამეგობრება მხოლოდ ერთად-ერთს ადამიანს შეუძლიან. სხვა ქვეყნებშიაც იციან ამხანაგობა, მაგრამ მისი მზგავსი ამხანაგობა არსად იქნება, როგორიც რუსეთშია. ბევრჯელ მოგხდომიათ ყველას უცხო ქვეყნად ვადაკარგვა; ჰხედავ: იქაც ხალხია! ისეთივე ღვთის ქმნილება ადამიანი, როგორიც შენ, ისრევე ემუსაიდები, როგორც შენსას; მაგრამ, როგორც-კი საქმე იმაზე მიდგება, რომ გულითადი სიტყვა უნდა უთხრა, ჰხედავ, გული აღარ მიგწევს! ჰკვიანი ხალხია. მაგრამ ისეთი არა, როგორიც შენია; შენ გვარივე ხალხია, მაგრამ არა შენ-სული! არა, ძმანო, ისე სიყვარული, როგორც რუსს შეუძლიან, — სიყვარული იმას-კი არ დაერქმევა, რომ გონებით ან სხვა რითიმე შეიყვარო, არა, სიყვარული მთელის სულით და გულით უნდა, 'ისე სავსებით, როგორც ღმერთს გაუჩენიხარ!...“ — სთქვა ტარასმა, გაიქნია ხელი, ჭადარა თავი შეარხია, უღვაში შეათამაშა და განაგრძო: „არა, ასე სიყვარული არავის შეუძლიან! ვიცი, ჩვენშიც ბევრი რამ გაუკუღმართდა და გაბედასლდა: ფიქრობენ მხოლოდ იმაზე, რომ პურის ზვინები და ფრთაქცეულები ეღვეთ, ცხენის

ჯოგები ჰყვანდეთ, საკუჭნაოში კიდევ გაუხსნელი, დაბეჭდილი ღვინოები ედგათ. ეშმაკმა იცის, რაგვარი ბუსურმანთა ჩვეულება არ გადმოიღეს; დედა-ენას აღარა კადრულობენ, თვის-ტომი ერთი მეორეს არ ელაპარაკება; უსულო საგნებივით სავაჭრო მოედანზე ერთმანერთს ჰყიდიან. უცხო მეფისა წყალობა და მეფისაც არა, პოლონელ მაგნატის, იმ მაგნატისა, რომელიც თავისი ყვითელ წაღით ცხვირ-პირში სცემს მუდამ, მცირედი წყალობაც კი ამხანაგობაზე ძვირფასად მიაჩნიათ. მაგრამ ამათაც აქეთ, ძმანო, რუსობის მცირედი გრძნობა, თუმცა მთლად გაქვარტლულ-გამურულან და სხვისამონობა-სამსახურში არიან. ამათშიაც გაიღვიძებს ოდესმე ეს გრძნობა და ბედშავეები იატაკს დაემხოებიან, იტაცებენ თავში ხელსა და თავისს სამარცხვინო საქმესა და სიცოცხლეს საქვეყნოდ შეაჩვენებენ, დანაშაულს ტანჯვით მოინანიებენ. დეე, იცოდეს ყველამ, რუსთა მიწაზე ამხანაგობა რას ნიშნავს! თუ სიკვდილზე მიდგება საქმე, აქაც ვერაფერ მათგანი ვერ მოახერხებს ჩვენებრ დალიოს სული, წრუწუნის ღონე და ძალა. ამას ვერ შეაძლებინებთ!”

ეუბნებოდა ატამანი და თან თოვლივით თეთრს, ჭალარა თავს არხევდა. ძლიერმა სიტყვამ ყველაზედ იმოქმედა, ყველას გულს ჩასწვდა; თვით ხნიერნი და მოხუციც კი უძრავად იდგნენ და ჭალარა თავები დედამიწისათვის დაეშტერებინათ; მოხუცი თვალები ცრემლით მოჰნამვოდათ და სახელოებით მძიჰედ იწმენდდნენ. ბოლოს, თითქოს ერთმანერთს სიტყვა მისცესო, ყველამ ერთად გაიქნიეს ხელები და ჭირში ნაცადი თავები შეარხიეს. ეტყობოდა, მოხუცის ტარასის სიტყვებმა ბევრი რამ კარგი და ნაცნობი მოაგონა ყველას, ისეთი, რაც ყველა მწუხარებითა, შრომით, ვაჟკაცობით და ყოველგვარ გაჭირვებით ნაწრთობ კაცს მოეძებნება ხოლმე გულში, რაც ჯერ კიდევ ყველა ამის გამოუცდელ, მაგრამ მოხუც მშობელთა სანუგეშოდ და სასიხარულოდ ახალგაზრდათა მარგალიტ სულს უკვე გაუგია, შეუტკბია.

ქალაქიდან ამ დროს მტრის ჯარი უკვე გამოდიოდა: ისმოდნ დაფ-დაფისა და საყვირის ხმა, გალავნიდან გამოდიოდა

ნენ დონჯ-შემოყრილი პოლონელი თავად-აზნაურნი, თვისის ურიცხვ მსახურებით გარშემორტყმულნი. ზორბა და სქელი პოლკოვნიკი განკარგულებას ახდენდა, ბრძანებას აძლევდა. მიესივნენ ყველა ერთად ყაზახთა გამაგრებულ ბანაკებს, ემუქრებოდნენ, უმიზნებდნენ შაშხანასა და თან თვალებს აბღღვრიანობდნენ, სპილენძის აღკაზმულობას აელვარებდნენ. როგორც კი ნახეს ყაზახებმა, რომ სათოფეზე მიუახლოვდნენ, დააგრიანეს ყველამ ერთად შეიდ-მუხლიანი შაშხანები და აღარ შეუწყვეტიათ, გაბმით ესროდნენ. შორს გაისმოდა თოფის გრიანი მთელს გარეშემო მინდვრებსა და ყანებში და ბოლოს განუწყვეტელ გრვინვად ერთდებოდა. მინდორი მთლად ბოლით მოიფინა; ზაპოროჟელები კი ისევ ისე უსვენებლივ ისროდნენ. უკანანი წინა მსროლელთ თოფებს უტენდნენ და ამით მთლად პოლონელთა ჯარი განცვიფრებაში მოჰყავდათ: ვერ გაეგოთ, როგორ ასწრებდნენ და როგორა სტენდნენ თოფებს, რომ ასე განუწყვეტლივ ისროდნენ. ორსავე ჯარს შუა ჩამდგარ თოფის წამლის ბოლისაგან აღარა სჩანდა, როგორა ცვიოდნენ დედამიწაზე დახოცილები და ჯარის წყება აქა-იქ როგორა თხელდებოდა. მაგრამ გრძობდნენ ღიახები, რომ ტყვია სეტყვასავით მოდიოდა, საქმე მწვავდებოდა. უკან რომ დაიხიეს და ჯარს თვალი გადაავლეს, ნახეს, რომ ძალიან ბევრი დაჰკლებოდათ; ყაზახებს კი სულ ასზე ორი-სამი კაცი არ დაჰზარალებოდათ. უშენდნენ ისევ განუწყვეტლივ ყაზახები ტყვისა და მტერს ერთს წამს მოსვენებას არ აძლევდნენ. ფვითონ უცხოელი ინჟენერიც განცვიფრებული იყო ასეთის უნახავის ტაქტიკითა და ამბობდა ყველასთან: „მამაცები ყოფილან ზაპოროჟელები! ასე უნდა იბრძოდნენ ყველგან, აი!“ მერე ურჩიან ზარბაზნები პირდაპირ ზაპოროჟელთა ბანაკისაკენ მიებრუნებინათ. მძიმედ მოიღეს გრიალი პირგანიერმა თუჯის ზარბაზნებმა; დედამიწა შეირყა, გაისმა ზუზუნი და მინდორს უფრო სქლად გადაეკრა ბოლი. შორეულსა და მახლობელს ქალაქებში ქუჩებსა და მოედნებზე ყველგან თოფის წამლის სუნი ავარდა. მაგრამ მიზანი ცოტა მალლა დაეჭირათ, გამდნარმა ტყვი-

ებმა მაღალი წრე შემოავლეს, საზარელის წუწუნით გადუარეს თავზე ყაზახების ბანაკსა, ღრმად გაარღვიეს დედამიწა, აფეთქდნენ და შორს გაიტაცეს ჰაერში შავი მიწა. იტაცა თმაში ხელი ფრანგმა ინჟინერმა, რომ ასეთი საქმის არ ცოდნა გამოიჩინეს მსროლელთ და ახლა თვითონ დაუწყო ზარბაზნებს მოწყობა, თუმცა ყაზახები განუწყვეტლივ უშენდნენ ტყვიასა.

შორიდგანვე შეჰნიშნა ტარასმა, რომ მთელს ნეზამაიკისა და სტებლიკივსკის ორს კურენს დალუბვა არ ასცდებოდა და შეუყვირა: გამოდით ჩქარა ურმებს რო ხართ მოფარებულნი და ცხენებზე შესხედითო!“ მაგრამ ვერც ერთსა და ვერც მეორეს ვერ მოასწრებდნენ უთუოდ ყაზახები, თუ დროზე ოსტაპი არ ჩარეულიყო საქმეში: გაარღვია ჯარი და ექვს მეთოფჩეს (მეზარბაზნეს) პატრუქები დააყრვეინა; ოთხს-კი ველარ დააყრვეინა, უკუაგდეს ლიახებმა. პატრუქი აილო მაშინ ხელში თვითონ უცხოელმა ინჟინერმა და მიიტანა უდიდეს ზარბაზანთან, რომლისა ტოლიც ჯერ ყაზახებს არსად ენახათ. საზარლად გამოიყურებოდა იგი პირ-დაღრენილი და ათასი სიკვდილი შიგ შეჰყურებდა. დაიგრიალა-დაიგრგვინა, მასთან ერთად სამმა ზარბაზანმა კიდევ სხვამ და დააწყებინეს ყრუდ ზანზარი დედამიწასა: ბევრი აზარალეს ძალიან ამ ზარბაზნებმა! არა ერთი და ორი ყაზახის დედა ჩაიკრავს გამხმარს ხელებს გულში, არა ერთი და ორი ქვრივი ატირდება მწარედ გლუხოვსა ნემიროვსა, ჩერნიგოვსა და სხვა ქალაქებში. ბევრჯელ გამოვარდება საბრალო და ჩააქვრდება თვალეში ყველას, ვინც-კი შეჰხვდება, ჩემი ძვირფასი სატრფო ხომ არ არისო; მაგრამ ბევრჯერ გაივლის ჯარი და იმათში იგი სატრფოს ველარა ჰპოვებს.

თითქოს ნეზამაიკის კურენის ნახევარი სულმთლად არა ყოფილაო, ისე ამოიქლიტა! როგორც სეტყვა არ წამოუვლის ხოლმე ყანასა და მთლად მიღეწავს, ძირს დასცემს, ისე ამოხოცა და ამოქლიტა საბრალონი.

აენტენ ყველა ყაზახები! ეკვეთნენ მტერსა! გაცეცხლდა კურენის ატამანი კუკუბენკა რომ, კურენის საუკეთესო ნახევარი

მთლად ამოეწლიტა და დანარჩენ ნახევარით შიგ შუა-გულ
 ჯარში შეერია. კომბოსტოსავით აკაფა გაბრაზებულმა ვილაცა
 შეფეთებული მეომარი, ბევრი ცხენიღგან გადმოაგდო, სხვები
 ცხენიანათ შუბს გაატანინა, შევარდა, სადაც მეთოფჩენი იყვნენ
 და ნახა, რომ უმანის ატამანიც იქ იბრძვის, სტეპან გუსკა კიდევ
 აგერა უმთავრესს ზარბაზანს ართმევს მტერსა. დასტოვა აქ ესენი
 და თითონ თავისის მეომრებით სხვა მხარეს ეკვეთა შეჯგუფე-
 ბულს მტერს: საითაც-კი ნეზამაიკელებმა გაიარეს, ქუჩა გაიყვა-
 ნეს, საითაც შეუხვიეს, — ქუჩის შესახვევი გაკეთდა! სჩანდა
 პირდაპირ, როგორ ძნასავით ეწყობოდნენ და თხელდებოდა
 ლიახთა ჯარის წყებები! თვითონ ურმებთან ვოვტუზენკო იბრძო-
 და, წინ — ჩერევიჩენკო, შორეულ ურმებთან — დეგტიარენკო,
 მერე კურენის ატამანი ვერტიხვისტი. ორ-ორი შლიახტიჩი
 ააგო დეგტიარენკომ შუბის წვერზედა და ახლა მესამეს მიეტია,
 რომელიც როგორღაც სხვებზე მიუკარებელი იყო თითქოს.
 მარდი და მაგარის აგებულებისა იყო ლიახნი, მშვენიერის მო-
 კაზმულობით მორთული, თან ორმოც და ათამდე შარტო მსა-
 ხური ახლდა. შეაწუხა ძლიერ დეგტიარენკო, გადმოაგდო
 ცხენიდან, შემოაუქნია ხმალი და შესძახა: „არ არის, ძაღლო
 ყაზახებო, თქვენში არც ერთი ისეთი, რომ მე გამიმაგრდესო!“

„აი, არისო!“ მიძახა და ყაზახი მოსი შილო გადაუდგა
 წინ. ღონიერი რამ იყო შილო, არა ერთხელ ყოფილა ატა-
 მანად ზღვაზე და ბევრი გაჭირვება უნახავს. შეპკრეს ყველანი
 ტრაპიზონთან და ნავეებით ტყვეთ წაიყვანეს, გაუყარეს ხელ-
 ფეხში რკინის ბორკილი, მთელის კვირაობით არას აჭმევდნენ
 და მხოლოდ საძაგელს ზღვის წყალს ასმევდნენ. ყველას ითმენ-
 დნენ საბრალო ტყვენი, ოღონდ მართლმადიდებელი სარწმუ-
 ნოება-კი დაეცვათ. ველარ მოითმინა ატამანმა მოსი შილომ,
 უღალატა სარწმუნოებას, გათელა ფეხით წმიდა კანონი, მოი-
 ბურდნა ცოდვილი თავი დოღბანდით (ყალიმა), მოიპოვა თაშის
 ნღობა და ტყვეების უფროსობა და ვემის მეკუქნაფეობა ჩააბა-
 რეს. დაღონდნენ საშინლად საბრალო ტყვეებო, რადგანაც
 იცოდნენ, რაკი იმათგანი ვინმე-სარწმუნოებას უღალატებდა და

მტარვალებს მიემხრობოდა, უარესად მოეპყრობოდა და სიცოცხლეს ჩაამწარებდა, ვიდრე სხვა ურჯულო ვინმე. მართლაც ასრულდა: მოსი შილომ ყველას ახალი ბორკილები დაადო, გადააბა სამ-სამი ერთად, დაძაგრა მაგრა თოკებით და კინწის კვრით თითქმის ყველას კისრები დასწყვიტა. მაგრამ, როგორც კი დაიმედდნენ ოსმალნი, რომ ურთავული ყმა ვიშოვნეთო და რჯულის წინააღმდეგ ლამაზად გამოთვრნენ, მოიტანა მაშინვე შილომ ყველა სამოცი გასაღები, დაურიგა ტყვეებს, რომ ბორკილები დაეხსნათ და ზღვაში გადაეყარათ, მისცა ყველას ხმლები და მთლად ამოაყოლეტინა ოსმალნი. დიდი სიმდიდრე და ქონება წამოიღეს და დიდი სახელით დაბრუნდნენ მაშინ ყაზახები სამშობლოში და დიდ-ხანს უქებდნენ მოსი შილოს ვაჟაკობასა და ერთგულობას მეფანდურენი.

„მაგრამ არიან ისეთებიც, რომლებიც თქვენისთანა ძალებსა ჰხოცენო!“ უპასუხა მან და მტერს ეკვეთა. შეიქმნა ხმლის ტრიალი! დააჭრეს ერთმანერთს სამხრეები, ჩაეჯეჯკათ და დაეღუნათ ორივეს სამკერდეები. ლიახმა შილოს რკინის პერანგი მთლად ჩააფხრიწა, ხმაღმა კანამდე უწია, პერანგი მთლად შეეღწება. მაგრამ არ მიაქცია ამას შილომ ყურადღება და რაც მკლავში ღონე ჰქონდა, მედგრად შემოაუქნია (ძვალსხვილი და ღონიერი იყო შილო) ხმალი და უცბად სთხლიშა. დაემსხვრა სპილენძის ჩაჩქანი, წაიბარბაცა და რახვანი მოსძვრა ლიახსა; შილო-კი მიადგა და დაუწყო თავბრუდასხმულს აჩეხვა. ნუ სჩეხავ მტერსა, ყაზახო, სჯობს მიიხედო უკანა! არ მიიხედა ყაზახმა და მოკლულის ერთმა მსახურთავანმა ყელში დანა დააბჯინა; მობრუნდა შილო და ბედს აწყვევლინებდა უთუოდ გამჟღავნებს მსახურს, მაგრამ თოფის წამლის ბოლომ დაჰვარა. ყველა მხრიდან თოფს გაჰქონდა გრიალი. წაბარბაცდა შილო და იგრძნო, რომ სასიკვდილოდ იყო დაჭრილი. დაეცა, დაიდო ხელი კრილობაზედა, მიუბრუნდა ამხანაგებსა და უთხრა: „მშვიდობით, ძმანო, ამხანაგნო! შეურყეველი და სახელოვანი იყოს, დეე, მარადის მართლმადიდებელ რუსთა მიწა-წყალი!“ დახუჭა შილომ მოუძღურებული თვალეები და სული

მკაცრს ხორცს გაჭმორდა. იქით მოდიოდა თავისს მეომრებით ზადლორთენი, აქეთ კურენის ატამანი ვერტიხვისტი მოარღვევდა მტრის ჯარსა; გამოჩნდა ბალაბანიც.

„აბა, პანოვე“, გამოეხმაურა ტარასი კურენების ატამანებსა: „გაქვთ კიდევ წამალი სასწრაფოებში? ჯერ ხომ ძალა არ შექსუსტებიათ ყაზახებს, ჯერ ხომ არ გატეხილან?“

„ჯერ კიდევა გვაქვს, ბატკო, წამალი; ჯერ ძალა არ შეგვსუსტებია; არ გავტეხილვართ ჯერა!“

ეკვეთნენ მედგრად ყაზახნი და მტრის ჯარის წყებები მთლად ერთმანერთში არიეს. უბრძანა მაშინ დაბალმა პოლკოვნიკმა და რვა ნახატი ბაირალი ააფრიალეს, რომ მთელს მინდორში გაფანტული ჯარი ერთად შემოეკრიბათ. ლიახები მაშინვე ბაირალებისაკენ გაექანნენ; ჯერ კიდევ არ დამდგარიყვნენ წყობისად, რომ ნეზამიკელთა კურენის ატამანმა კუკუბენკამ წაძოუტია, შევარდა შიგ შუა-გულ ჯარში და დიდ-მუცელა პოლკოვნიკს შეუტია. ველარ შესძლო პოლკოვნიკმა წინააღმდეგობა, მიაბრუნა ცხენი და გაჭკოლა; დიდ-ხანსა სდია ასე კუკუბენკამა, რომ თავისს რაზმთან ველარ მისულიყო. დაინახა ეს იქვე, სხვა მხარეს მდგომ კურენიდგან სტეპან გუსკამა, გააკრა თავი მთლად ცხენის კისერსა და ქამანდით გამოეკიდა; ჯდროვა თუ არა, ესროლა ქამანდი და კისერში მოსდო: წამოქარხლდა მთლად პოლკოვნიკი და ორისავე ხელით თოკს დაეჭიდა, რომ როგორმე გაეწყვიტა, მაგრამ ამაოდ. გააქანა გუსკამ შუბი და პირდაპირ მუცელში ჩასცა. იქვე დარჩა საბრალო მიწაზე მიჭედლილი. მაგრამ არც გუსკას დაეყარა ხერი!

ვინემდის მიიხედვიდნენ, გუსკა უკვე შუბებზე აეგო ოთხს ლიახსა. ამის თქმა ძლივს-ლა მოახერხა საბრალომ: „ამოწყდნენ დეე, ყველა ჩვენი მტრები და იხაროს რუსთა მამულმაო!..“ და სული დალია.

მიიხედეს ყაზახებმა და ნახეს, რომ ახლა ყაზახი მეტელიცა უმასპინძლდება ლიახებსა და ხან ერთს, ხან მეორეს აფორიაქებს; მეორე მხარეს კიდევ ატამანი ნევილიჩკი მიჰსევია; ურმებთან ზაკრუტიგუბა ებრძვის მტერსა; იქით, უფრო შო-

რეულ ურმებთან, მესამე პისარენკომ დაირეკა მთელი გროვა მტერი; სხვა მხარეს კიდევ პირდაპირ ურმებიდან ებრძვიან მტერსა.

„რაო, პანოვე“, გაუარა წინ და შესძახა ტარასმა ხელახლად: „გაქვთ კიდევ წამალი სასწრაფოებში? ძალა ხომ არ გამოგლევიათ? ჯერ ხომ არ გასტეხილხართ?“

„ჯერ კიდევა გვაქვს, ბატკო, წამალი; ძალა ჯერ არ შეგვესუსტებია; არც გავტეხილვართ ჯერა!“

და აგერა გადმოაგდეს ურმიდან ბოვდუგიც. შიგ გულში ჰქონდა მოხვედრილი საბრალო მოხუცს ტყვია, მაგრამ მაინც ძალა შემოიკრიბა და სთქვა: „არ ვნანობ, რომ ქვეყანას ვშორდები. ღმერთმა ყველა შეასწროს ასეთს სიკვდილს! დეე, მარადის ვანთქმულ იყოს რუსთა მამული!“ და ბოვდუგის სულიც ზე აღემატათა, რომ დიდის ხნის მიცვლილ მოხუცთათვის ეამბნა, როგორ იბრძვიან რუსნი და წმიდა სარწმუნოებისათვის როგორ იკლავენ თავსა.

მალე კურენის ატამანი ბალაბანიც დაეცა მიწაზედ. სამგან დასჭრეს სასიკვდილოდ— შუბით, დაშნით, ტყვიით. ბალაბანიც ერთი უმამაცთაგანესი ყაზახი იყო; ბევრჯელ გადიხადა საზღვაო ლაშქრობა თავისს ატამანობის დროს, მაგრამ ყველაზედ სახელოვანი ლაშქრობა ანატოლიის ნაპირებზე იყო. ბევრი წამოიღეს ცეხინებიც (ფუღია), ძვირფასი ოსმალური ავეჯი და სამკაულიც, მაგრამ უკან დაბრუნებისას უბედურება შეემთხვათ: ოსმალთა ზარბაზნები დაუშინეს. ესროლეს გემიდგან და ნახევარი ნაფები ნაფოტებივით აიტაცა, დააბზრიალა, გადმოაბრუნა და ბევრიც დააღრჩო. მაგრამ მთლად დაღუპვას ნაფების გვერდით მიბმულმა ჩალის კონებმა გადაარჩინეს. მოუსვა, რაც ძალი და ღონე ჰქონდა, ნიჩაბი ბალაბანმა, ნავი მზის პირდაპირ დააყენა და გემისთვის უჩინარი შეიქმნა. მთელს ღამეს მერე ქუდებითა და ამოსავსებებით იღებდნენ ნავიდგან წყალსა და თან ნახვრეტებს უკერებდნენ; დასჭრეს მერე საკუთარივე პერანგის შემდეგები, დააკეთეს იალქნები და სწრაფს ოსმალთა ხომალდს როგორც იყო გაექცნენ. გარდა იმი-

სა, რომ თვითონ არ დაბრუნდნენ ხელცალიერები სეჩში, მოუტანეს კიევის მეფეგორსკი მონასტრის არხიმანდრიტს ოქროთი ნაკერი საფილონე და ზაპოროჟიის მიძინების საყდარს კიდევ ვერცხლის სამკაული. დიდ-ხანს უქებდნენ მერე მეფანდურენი ყაზახებს გამარჯვებასა. ჩაჰკიდა თავი ბალაბანმა, რომ ნახა—სასიკვდილო ჭრილობას ველარ გადავურჩებიო და წყნარის ხმით წარმოსთქვა: „ვეგონებ, რომ სახელოვანადა ვკვდები, პანოვე-ძმანო! შეიდი ავჩეხე, ცხრა შუბს ავაცვი, ბევრი ცხენს გავატანიე, ტყვია რალამდენს შევძლევნი, ეს-კი არ ვიცი. დეე, ჰყვარდეს მარადის რუსთა სამშობლო, ძმანო!...“ სთქვა ესა და სული განუტევა.

ყაზახებო, ყაზახებო! ჯარის თვალს მაინც ნულარ ჩაუგდებთ მტერს ხელში! კუკუბენკას შემოეხვივნენ. მთელის ნეზამაიკის კურენიდან შეიდი კაცი-ლა დარჩა, მაგრამ ესენიც ძლივს-ლა იგერიებენ მტერსა. კუკუბენკას ტანისამოსი მთლად სისხლითა აქვს მოთხვრილი. თვითონ ტარასიც გაეშურა მისაშველებლად, მაგრამ გვიან-ლა იყო, ველარ მიუსწრეს: ვინემდის მტერს მოაცილებდნენ, გულში უკვე ღრმად დაესვათ შუბი. ნელად დაეშვა კუკუბენკა მიმშველთა ხელზე და ნორჩმა სისხლმა შადრევანივით გადმოხეთქა, თითქოს ძვირფასი ღვინო მოჰქონდათ მსახურთ შუშის ჭურჭლით და გაუფრთხილებლობით, სწორედ შესავალ კარებთან წაუსხლტათ ფეხი და დაღვარესო. იტაცა თავში ხელი და მოვარდა სახლის უფროსი, რომელიც თავისს სიცოცხლის საუკეთესო შემთხვევისათვის თურმე ინახავდა ამ ღვინოს: იქნება ღმერთმა მომასწროს და მოხუცებისას ახალგაზრდობის ამხანაგს შევხვდე ვისმე და იმასთან ერთად მოვიგონო წარსული, როცა კაცი სხვა რიგ და უკეთ მხიარულობდა ხოლმეო... მიმოავლო თვალი კუკუბენკამ გარშემო ყველას და სთქვა: „მადლობა ღმერთს, ამხანაგებო, რომ თქვენ თვალ-წინ მაღირსა სიკვდილი! დეე, ჩვენს შემდეგ უფრო უკეთესთ ეცოცხლოსთ, ვიდრე ჩვენა ვართ და ქრისტეს მიერ შეყვარებული რუსთა მიწა-წყალი მარადის გამშვენებული იყოსო!...“ და ნორჩი სული ხორცს

გაპშორდა. დასტაცეს ხელი ანგელოსთ და ზე-აიტაცეს. კარგს დღეში იქნება კუკუბენკა ზეცად. „დასჯედ მარჯვენით ჩემდა, კუკუბენკა!“ ეტყვის ქრისტე: „არ უღალატე ამხანაგობას, უპატიოსნო არა ჩაიღინევი-რა, უბედურობის დროს კაცი არ გაეცი და ეკკლესიას მუდამ იცავდი და მფარველობდი“. კუკუბენკას სიკვდილმა ყველა დააღონა. ყაზახთა ჯარის წყებებიც უკვე ძალიან შეთხელდა; ბევრი მამაცი მეომარი აკლდათ უკვე, მაგრამ მაინც მაგრად იდგნენ, კიდევ იბრძოდნენ.

„რაო, პანოვე“, გამოეხმაურა დანარჩენს კურენებს ტარასი: „კიდევ გაქვთ წამალი სასწრაფოებში? ხმლები ხომ არ დაგიჩლოუნვდათ? დაღლილობა ხომ არ შემოგეპარათ? ჯერ ხომ არ გატეხილხართ?“

„კიდევ გვეყოფა წამალი, ბატკო; კიდევ გვიჭრიან ხმლები; ჯერ არ დავღლილვართ, არ გავტეხილვართ!“

და ხელ-ახლად მედგრად მიესივნენ მტერს, თითქოს ჯერ არავითარი ზარალი არ უნახავთო. სამი კურენის ატამანი-ლა დარჩა ცოცხალი. ყველგან წითელი სისხლის რუები მიდიოდა; დახოცილ ყაზახთა და ლიახთა გვამებისაგან გორები დამდგარიყო. შეჰხედა ტარასმა ზეცასა და დაინახა, რომ სონღულთა გუნდი გადაფრინდა. ვილასაც გაახარებს დღეს ბედი! და აგერ, მეტელიცაც შუბის წვერზედ ააგეს. გაგორდა მეორე პისარენკოს თავიც და თვალები დაეხუჭა; ოხრიმ გუსკაც ოთხათ გაკვეთილი დაეცა მიწაზე. „აბა!“ დაიძახა ტარასმა და ხელსახოცი აიქნია. ინიშნა ოსტაპმა, გამოვიდასაფარიდამ და მტრის ცხენოსანს ჯარს ძლიერად მიეცია. ველარ შეიმაგრეს თავი ლიახებმა და ოსტაპმაც იქით გაირეკა, სადაც მინდორი პალოებითა და შუბ-ხმალ-და-შნების ნამტვრევებით იყო მოფენილი. დაიწყეს ბორძიკი ცხენებმა და ლიახები ყირა-ყირა ცვიოდნენ. რომ ნახეს ურმებს უკან სულ ბოლოში მდგომმა კორსუნელებმა, ახლა-კი მიუწევს ტყვიაო, იმათაც უცბათ თოფები დაუშინეს. აიბნივნენ და აირივნენ ლიახები; ყაზახებს გული მიეცათ. „ესაც ჩენი გამარჯვება!“ გაისმოდა ყველა მხრიდგან ზაპროუელების ხმა და საყვირსა ჰკრეს, გამარჯვების დროშა ააფრიალეს. მი-

რბოდნენ ყველა მხრიდგან და იმალებოდნენ ლიანნი. „არა, ჯერ კიდევ ეს გამარჯვება არ არის!“ ვაჰყურებდა ტარასი ქალაქის გალავნის კარებებსა და იძახოდა. მართალიცა სთქვა.

გაიღო გალავნის კარები და გამოჩნდა ყველაზე უკეთესი, ცხენოსანი გუსართა რაზმი. ერთნაირს წაბლის ფერს ბედაურებზე ისხდნენ ყველანი და წინ მოუძლოდათ, მოჰქროდა ყველაზე მარდი, ყველაზე ლამაზი გმირი, რომლის შავი თმები და ხელზე დახვეული ძვირფასი, ლამაზ ქალის ნაკერი შარფიც საამურად მოფრიალებდნენ. გაშრა, გაშტერდა ტარასი, რო ნახა ეს ანდრია იყო. ანდრია-კი, ბრძოლის სურვილით გატაცებული, მსურველი მკლავზედ დახვეულ საჩუქრის დამსახურებისა, ახალგაზრდა მწევარივით მიჰქროდა მალი, ლამაზი, მთელს გუნდში ყველაზე უახალგაზრდესი. მიუტია გამოცდილმა მონადირემ ძაღლი და იგიც ისარივით გაექანა, მთლად გვერდზე გაწვა, მიწას გაერთხო თითქმის, თან თოვლს მიარღვევდა და სირბილით გატაცებული ერთი ათად წინ უსწრობდა თავის მსხვერპლს—კურდღელსა. შედგა მოხუცი ტარასი და დაუწყო ცქერა; როგორა სჩებდა, მიერეკებოდა და ისუფთავებდა გზას, მარჯვნივ და მარცხნივ ყველას როგორა ჰსხებდა ანდრია. ვერ მოითმინა ტარასმა და შეუყვირა: „როგორ? შენებსა ჰხოცა, შენებს, შე ეშმაკის შვილო?“ მაგრამ ანდრიას არა ესმოდა, რა, თავისებს ჰხოცდა, თუ სხვებს; ველარასა ჰხედავდა. ჰხედავდა მხოლოდ გრძელს ხუჭუჭებსა და წყლის ბატისავით თეთრს გულ-მკერდს, თოვლივით თეთრს ყელსა და მხრებს, ერთი სიტყვით—,რაც-კი გამაგიჟებელ კოცნისათვის არის შექმნილი.

„ეი, ბიჭებო! ტყისაკენ გამოიტყუეთ როგორმე ერთი, ტყისაკენ!“ შეჰყვირა ტარასმა. და მაშინვე გამოვიდნენ მართლა ოც და ათიოდე სულ მარდი ყაზახები, რომელთაც გადასწყვიტეს ტარასისათვის სიტყვა შეესრულებინათ. გაისწორეს მალალი ფაფახები და პირდაპირ გუსარებისაკენ გაექანნენ გზის მოსაქრელად. მიეჭრნენ გვერდიდგან, გაარღვიეს, უკანებს წინანი მოსწყვიტეს, ამას, იმას გაუსვ-გამოუსვეს, გოლოკობრ-

ტენკომ კიდევ ანდრიას პრტყლად უთავაზა ზურგში ხმალი და რაც ძალი და ღონე ჰქონდათ, იმავ წამს გამოექცნენ. ანთო ანდრია! აუღელდა ძარღვებში ნორჩი სისხლი! შემოჰკრა მწვეტი დეზები ცხენსა და გამოეკიდა ყაზახებსა, თუმცა ველარა ჰხედავდა, რომ სულ ოცი კაცი ძლივს-ღა მისდევდა უკან. ყაზახები-კი მიჰქროდნენ, რაც ძალი და ღონე ჰქონდათ და პირდაპირ ტყისაკენ შეუხვიეს. წაუტია ცხენსა და ის იყო უნდა გოლოკოპიტენკოს წამოსწეოდა, რომ უცბად ვილამაც ცხენის სადავეში ძლიერი ხელი უტაცა. მიიხედა ანდრიამ და ნახა, რომ მის წინ ტარასი იდგა! აუცახცახდა მთლად ტანი, გადაფითრდა. ასე დაემართება ხოლმე შეგირდსაც: გაუფრთხილებლობით მოარტყავს რასმე ამხანაგსა და ისიც სამაგიეროდ სახაზავს უთავაზებს შუბლში. აენტება და გაცოფდება სიბრაზისაგან, გამოვარდება საჯდომ პარტადან და შეშინებულს ამხანაგს გამოეკიდება, რომ შუაზე გაგლიჯოს, — მაგრამ ამ დროს უცბად კლასის კარებში მასწავლებელს შეეხებება: უზომოდ სიბრაზე და უძლოური მრისხანება უცბად გადუვლის, დაცხრება, დაწყნარდება. ანდრიასაც შეგირდივით ასე უცბად გადაუარა მრისხანებამა. ახლა იგი თვალ-წინ მხოლოდ საზარელს მამას-ღა ჰხედავდა.

„აბა, რა ვქმნათ ახლა?“ — ჩაეკითხა ტარასი და პირდაპირ თვალეში დაუწყო ცქერა. მაგრამ ანდრიას ამაზე არაფრის თქმა არ შეეძლო, თვალეში დედამიწისათვის დაეშტერებინა.

„რაო, შევილო, გიშველეს ლიახებმა?“

ანდრია ხმას არ იღებდა.

„ასე უნდა ღალატი? ღალატი სარწმუნოებისა? თავისებისა? ჩამო ცხენიდან!“

ბავშვისავით მორჩილად გადმოხტა ცხენიდანა და ცოცხალ-მკვდარივით გაჩერდა ტარასის წინა.

„იდექ, არ გაინძრა! მე გშობე, მევე უნდა მოგკლა!“ სთქვა ტარასმა, გადადგა ერთი ნაბიჯი უკანა და მხრიდგან თოფი გადმოიღო. ნაცარივით გაფითრებულყო ანდრია. ეტყობოდა, რომ ჩუმიად ტუჩებს ამოძრავებდა; ვილასაც სახელს

ახსენებდა, — მაგრამ არ იყო იგი არც სამშობლოსი, არც დედისა, არც ძმების სახელი, — არამედ ლამაზ პოლიაჩკასი. დასცალა თოფი ტარასმა.

ნამგლით მოსხებილ პურის თავ-თავივით, ბატკანივით გადააგდო თავი ანდრია და ბალახზე გაიშალა, გულში სასიკვდილო ტყვია იგრძნო, ხმა აღარ ამოუღია.

შედგა მერე შვილის მკვლეელი და უსჯლო გვამს დაუწყო ცქერა. მკვდარიც ლამაზი იყო იგი: ახლად ღონე შოკრებილი ვაჟაკური სახე, თავისის უძლეველის მომხიბლველობით ქალთათვის, ჯერ ისევ მშვენიერის სილამაზის გამოძეტყველი იყო. სამგლოვიარო ხავერდივით შავი წარბები მისს მიმკრთალებულ სახის მოხაზულობას მეტს გამორკვეულობას აძლევდა. „რით არ იქმნებოდა ყაზახი?“ ჩაილაპარაკა ტარასმა: „ტანი მღალაი, შავი წარბი, სახე ნაზი, კეთილშობილი, მკლავი მაგარი ბრძოლაში? დაიღუპა! ძალღივით უსახელოდ დაიღუპა ბედასლად!“

„ბატკო, რა ჰქენი! შენ მოჰკალ?“ ჩაეკითხა ამ დროს მისული ოსტაპი.

ტარასმა თავი დაუქნია.

დააშტერდა ოსტაპი მოკლულს ძმას თვალეებში, შეებრა-ლა და უთხრა მამასა: „მიწას მაინც მივაბაროთ, რომ მტერმა არ შეაგინოს, მტაცებელმა ფრინველმა არ შესჭამოს, ვრ მოიტაცოს.“

„უჩვენოდაც დაჰმარხავენ! ჭირისუფლები და ნუგეშის მცემელნი გაუჩნდებიან!“ მიუგო ტარასმა.

და რამდენსამე წამს ისევ იმის ფიქრში იყო: დაეტოვებინა ისე ფრინვლისა და მგლის შესაჭმელად, თუ რაინდულ ვაჟაკობისათვის ეცა პატივი, რომელსაც ყველა მამაცი უნდა აფასებდეს, ვინც უნდა იყოს იგი, — რომ ამ დროს ცხენი მიახეთქა გოლოკოპიტენკომა: „უბედურობა გვეწვია, ხტამანო, ლიახებს ახალი ჯარი მოეშველათ, გამაგრდნენ!...“ ჯერ არ გაეთავებინა ამისი თქმა გოლოკოპიტენკოსა, რომ ახლა ვოვტუ-

ზენკომ მოაქროლა ცხენი: „გაგვიჭირდა, ატამანო, ახალი ჯარი მოეშველათ კიდევ!...“ არ გაეთაყვებინა ვოვტუზენკოს, რომ ახლა პისარენკომ მოირბინა ქვეითად: „ბატკო; სადა ხარ? ყაზახები გეძებენ. დახოცეს კურენის ატამანები—ნეველიჩკი, ზადროოჟნი, ჩერევიჩენკო. მაგრამ ყაზახები მაინც მაგრობენ, არ უნდათ შენ უნახავად დაიხოცენ: უნდათ სიკვდილის წინ თვალი კიდევ გადაავლო“.

„ცხენზე, ოსტაპ!“ შეუძახა ტარასმა და გაეშურა, რომ ყაზახებისათვის დაეხედა, სიკვდილის წინ ერთხელ კიდევ ენახათ თავისი ატამანი. მაგრამ ჯერ ტყიდან არ გამოსულიყვნენ, რომ მტრის ჯარი უკვე გარს შემოჰრტყმოდათ, ხეებს შუა, ყველგან შუბ ამოწვდილი, ხმალ ამოღებული ცხენოსანი მეომრები მოჩანდნენ. „ოსტაპ! ოსტაპ! არ ეძლევიანო!“ ყვიროდა ტარასი და ხმალ ამოღებული სჩეხავდა მარჯვნივ და მარცხნივ მტერსა. ოსტაპს ამ დროს ექვს-ექვსი კაცი შემოეხვია გარსა; მაგრამ ყველას ანანა: ერთს თავი მოსწყვიტა, მეორე გადააბრუნა, მესამეს გვერდში შუბი გაუტარა, მეოთხე უფრო მარდი გამოდგა, მოარიდა თავი ტყვიასა და ცხელ-ცხელი ტყვია ცხენს ეცა მკერდში: შედგა გაგიჟებული ცხენი ყალხზედა, დაეცა და მხედარი ქვეშ მოიყოლა. „ეგრე, შვილო! ყოჩაღ, ოსტაპ!“ უყვიროდა ტარასი: „აი, მეც უკან მოგდევ!“ და მისეულს მტერს იგერიებდა. მიერეკება და სჩეხავს მტერს. ტარასი, ხან ერთს უთავაზებს, ხან მეორეს და თან ოსტაპს თვალს არ აშორებს. ჰხედავს ტარასი, რომ ახლა ერთად რვა კაცამდე დაეხვია ოსტაპსა. „ოსტაპ! ოსტაპ! არ ეძლევიანო!“ უყვირის ტარასი მაგრამ იმორჩილებენ უკვე: აგერ, ერთმა ქამანდიც მოსდო ყელზე, კიდევაც შეჭკრეს, მიჰყავთ კიდევაც. „ეჰ, ოსტაპ, ოსტაპ!...“ მიჰყვირის ტარასი და გზას მიაარღვევს შვილისაკენ, შენაფეთებ მტერს, წინ, თუ გვერდით, კომბოსტოსავით ჰკაფავს და სჩეხავს. „ეჰ, ოსტაპ, ოსტაპ!...“ მაგრამ აგერ მასაც მოსდეს მძიმე ქვასავით რაღაცა. თავსბრუ დაეხვია, თვალით აერიო,

ერთს წამს ყველაფერი: თოფები, შუბები, კვამლი, ცეცხლის
შუქი, ხის ტოტები და ფოთლები—თვალ-წინ აებლანდა, აე-
რია,—და მოკრილ მუხასავით მძიმედ მოილო რახვანი. თვალთ
დაუბნელდა.

ინ-ანი.

(დასასრული იქნება)

„ს ა მ ნ ი“

მ. გორკისა

თარგმნილი ივ. პოლუმორდვინოვის მიერ

პირველ ხანობას პაშკის დაკარგვის შემდეგ, ილო რაღასაც ინაკლისებდა, მაგრამ ისევ მალე გაიტაცა ფანტაზიით შექმნილმა ცხოვრებამ. ბავშვებმა ისევ წიგნების კითხვას მიჰყვეს ხელი და ილო ტკბილს ბურანში წავიდა.

გამოდვიძება მოულოდნელი და უხეში იყო მისთვის. ილო ჯერ ისევ სკოლაში დაიარებოდა, რომ ხშირად ესმოდა ხოლმე ბიძისაგან:

— აი, საცაა სწავლასაც გაათავებ... თოთხმეტი წლისა შესრულდები... — ეხლა კი დროა ადგილი მოგიძებნოთ...

— უშოვნით! — შესძახებდა ხოლმე პეტრუხა. — ამოდენა ნაცნობებში ეგ გამიჭირდება?... იაშკას არ უნდა ადგილის ძებნა, იმისთვის მომზადებულია! ერთი წელიწადი კიდევ ეთრიოს და მერმე კი დახლს მოუდგება! შენ კი, ტარენტი, სხვა დუქანს გაგიღებ ახლო სადმე. იჯექი და ივაკრე პატრონისეებ, მხოლოდ ანგარიშს მომცემ ხოლმე... ეჰ, გმადლობ შენთვის ღმერთო, რომ უნუგეშო არ დამტოვე და ცოტა რამ საცხოვრებელი მომეცი!

ილოს ეგონა ეს ლაპარაკი საიდანაც შორიდან მესმის, და იმიტომ ვერ გამომირკვევია ვერაფერიო. მას თავი და გული

სულ სხვა ფიქრებითა ჰქონდა მოცული და ეგენი არც აინტერესებდნენ და არც თუ რამე აზრს უღვიძებდნენ. მაგრამ ერთხელ ბიძამ აღრიანად წამოაგდო და უთხრა:

— აბა, ერთი კარგა მოიბანე ჰირი და რაც შეიძლება ჩქარა ჩაიცივი ტანთა...

— სად უნდა წავიდე?—ჰკითხა ნამძინარემა ილომ.

— ადგილზედ გაყენებთ! ვიშოვნეთ, მადლობა ღმერთსა!.. თევზეულობის დუქანში იქნები..

ილოს რაღაც წინაგრძობამ უკბინა გულზედ. წინანდელი სურვილი რომ მოშორებოდა როგორმე ამ სახლს, რომელშიაც ყველაფერი იცოდა და მეტად მოებზრებინა ამისთვის თავი უცბათ დაეკარვა და ერთ წუთს ამ ოთახის სიძულვილი სიყვარულზედ შეეცვალა, ის ეხლა სუფთა, ნათელ და ფაქიზ ოთახად ეჩვენა. წამოჯდა ტახტზედ და იატაკს ჩააქქერდა, ტანისამოსის ჩაცმაც აღარ უნდოდა. ოთახში დაღონებული და თავ დაუვარცხნელი იაკობი, შემოვიდა, ცერად გადაჰხედა ამხანაქს და უთხრა:

— ჩქარა, მამა გიცდის... ხომ შემოივლი ხოლმე კიდევ ჩვენკენა?

— ვივლი მა რა!..

— ეგრე... მაშოსთან შეიარე, გამოეთხოვე..

— სამუდამოდ ხომ არ მივდივარ,—უთხრა გაჯავრებით ილომა.

მაგრამ მაშო თითონ მოვიდა, კარებში გაჩერდა და ნაღვლიანად წარმოსთქვა.

— ესეც შენი მშვიდობით!...

გაჯავრებულმა ილომ მძლავრათ გაჰყო მკლავი ბლუზაში კინალამ გახია სახელო და შეიგინა. იაკობმა და მაშომ ერთად ამოიოხრეს.

— უეჭველად შემოიარე ხოლმე, გესმის?—უთხრა იაკობმა.

— ეჰჰ! კარგი!—მკაცრად უპასუხა ილომ.

— ოჰ, როგორ იპრანჭება კიდევცა. ვაქარი გამიხდა!..—უენიშნა მაშომ.

— ეჰჰ, შე სულე-ლო! — ჩუმათ და საყვედურით უთხრა ილომ.

რამდენიმე წუთის შემდეგ ილო ქუჩაზედ მიაბიჯებდა და გვერდზედ, გრძელ სერთუკში და ჭრაქუნა წაღებში გამოწყობილი, პეტრუხა მისდევდა და მამობრივი-დარბილებითი კილოთი ეუბნებოდა:

— მე შენ ეხლა მთელ ქალაქში ცნობილ და პატივცემულ კაცთან მიმყევხარ, კირილ ივანიჩ სტროგანოვთან.. კეთილი და ლმობიერი გულისთვის იმას მენდლებიც კი აქვს მიღებული, მაშ! და ხმონადაც არის ქალაქის საბჭოში არჩეული, მალე ქალაქის თავათაც აირჩევენ. სიმართლით და ერთგულად ემსახურე და, სხვათა შორის, კაცად გამოგიყვანს შენ გაფუჭებული ბიჭი არა ხარ, კკუა და ხერხი არ გაკლია... იმას არაფრათ უღირს, რომ სიკეთე უყოს კაცსა, ეს იმისთვის ისევე ადვილია, როგორც ჩვენთვის გაფურთხება...

ილო ყურს უგდებდა და სცდილობდა როგორმე წარმოედგინა სტროგანოვი. რალაც მიზეზით იმას ეგონა, რომ სტროგანოვი პაპა ერემეის უნდა ჰგავდესო, — ისევე გამხდარი, კეთილი და მადლიანი სახისა უნდა იყვესო. მაგრამ თევზეულობის სავაჭრო დუქანში, რომ მივიდნენ, დახლს იქით მაღალი და ვეებერთელა მუცლის პატრონი კაცი კი დახვდა. თავზედ ერთი ბანალი არა ჰქონდა, მაგრამ სახე კი-თვალეებიდამ მოყოლებული კისრამდინ დიდი, ქერა წვერხთა ჰქონდა დაფარული. წარბებიც ხშირი და ქერა ჰქონდა და მათ ქვეშ პატარა მომწვანო თვალეები დახტოდნენ ბრაზიანად.

— დაუკარ თავი! — წასჩურჩულა პეტრუხამ ილოს და თვალით ვაჭარზედ ანიშნა. იმედ გაცრუებულმა ილომ თავი ჩაჰლუნა.

— რა ჰქვიან? — ბოხმა ხმამ დაიქუხა დუქანში.

— ილია, — მიუგო პეტრუხამ.

— აბა, ილია, ორი თვალით იყურე, მაგრამ სამით კი ჰხედავდე! ეხლა ჩემს მეტი შენ აღარავინა გყავს! არც ნათესავი

და არც ნაცნობი, გეძის? დედაც მე ვიქნები შენი და მამაც,— ამის მეტს მე აღარას გეტყვი...

ილია ჩუმად, შუბლის ქვეშიდან დუქანს ათვალიერებდა. დიდ გოდრებში ყინულში ვებერთელა ლოქო და ზუთხები ეწყვნენ, თაროებზედ შეშის ღერებსავით გამხმარი ფარგა და ჭანარი ელაგა და ყველგან თუნუქის კოლოფები ბრჭყვიალებდნენ. დუქანში მძიმე წათხისა და ნესტის სუნით იდგა, ცხელოდა და სივიწროე იყო. ძირს წყლით სავსე დიდ თაბახებში ჩუმად დასკურავდა ცოცხალი თევზი-ტარაღანა, და ქორჭილა მაგრამ ერთი თევზი-ქარიყლაპია კი მოუსვენრად ეხეთქებოდა, თაბახის ხან ერთ მხარეს, ხავ მეორეს, წყალს აქყაპუნებდა და წინწყლებს ისვროდა აქეთ იქით. ილოს მეტად შეეცოდა საბრალო.

ერთმა ნოქართაგანმა—დაბალმა, მაგრამ სქელი ტანისამ, დიდის მოკაუჭებული ცხვირით, რომელიც ბუსა ჰგავდა ძალიან, თაბახიდან დაძინებული თევზის ამოყვანა უბრძანა. ბავშმა ხელები დაიმკლავა და როგორც მოხვდებოდა ისე ავლებდა თევზებს ხელსა.

— თავში მოჰკიდე ხოლმე ხელი, ყუყუჩო!—ნელის ხმით უთხრა ნოქარმა. ხშირად შეცდომით ილო ცოცხალ თევზს წაავლებდა ხოლმე ხელს; მაშინ ის კლაკვნით გაუსხლტებოდა თითებში, და თაბახს წააწყდებოდა ცხვირით.

— ჩქარა, ნუ კი დაგეძინა!—უბრძანებდა ნოქარი.

ილომ თევზის ფრთას დაატაკა ხელი, თითი-გაიხვრიტა და პირისკენ გააქანა, წუწნა დაუწყა.

— გამოიღე თითი!—ბოხის ხმით დაუღრიალა პატრონმა.

მერე ბავშს ვებერთელა ცული მისცეს და უბრძანეს ქვეით სარდაფში ჩასულიყო და ისე ემტვრია ყინული, რომ ერთ ადგილას არ ყოფილიყო დახროვილი. ყინული იმტვრეოდა და ნატეხები სახეში და კისერში უცვიოდა ილოს. სარდაფში ციოდა და უკუმეთი სიბნელე იდგა. ცული ჭერს ედებოდა. რამდენიმე წუთს შემდეგ ილია სულ მთლად დასველებული ამოძვრა სარდაფიდან და უთხრა მელუქნეს:

— რაღაც ქილა გავსტეხე.. ქვეით...

ვაჭარი დააშტერდა ბავშვს და უთხრა:

— პირველად მიპატიებია, ეგეც იმიტომ, რომ შენ თითონ გამოსტყდი.. მეორედ კი-ყურებს დაგაგლიჯავ...

ამ დღის შემდეგ დატრიალდა ილია ერთგვარად და შეუმჩნევლად, როგორც დიდს მანქანაში პატარა თვალი. ის დილის ხუთ საათზედ სდგებოდა, უწმენდავდა ფეხსაცმელს ბატონს, მის ოჯახს, და ნოქრებს, მერე დუქანში მიდიოდა ჰგვიდა, მაგიდებს და სასწორს სწმენდა. მუშტარი მოვიდოდა, — საქონელი გამოჰქონდა, ნავაჭრი გაჰქონდა და მერე სადილის მოსატანათ მიდიოდა სახლში. სადილს შემდეგ საქმე აღარა ჰქონდა და თუ სადმე არ გაჰგზავნიდნენ, იდგა დუქნის კარებში და ბაზარში ხალხის ფაცი ფუცს, ხმაურობას და სირბილს ადევნებდა თვალსა და ჰფიქრობდა: რა ბევრი ხალხი ყოფილა ქვეყანაზედ და რა ბევრს თევზსა, ხორცს და სხ. სანოვაგეს ანადგურებენო. ერთხელ, ბუს რომ ჰგავდა იმ ნოქარს დაეკითხა:

— მიხაილ იგნატიჩ!

— რა იყო?

— მერე რაღასა სკამს ხალხი როცა სულ დაიჭერენ რაც თევზია ქვეყანაზედ და საკლავი გამოელევათ?

— სულელლო! — მიუგო ნოქარმა.

ერთხელ კიდევ აიღო დახლზედ დარჩომილი გახეთი და კარებთან კითხვა დაიწყო, მაგრამ ნოქარმა გამოჰგლიჯა ხელიდამ, წაჰკრა ცხვირში წკიპურტი და მუქარით ჩაეკითხა?

— ვინ მოგცა ნება, ჰა? ვირო...

ეს ნოქარი ილიას როგორღაც ვერ მოეწონა. ბატონს რომ ელაპარაკებოდა, ყოველ სიტყვას რაღაც სხვანაირად აბოლოვებდა, თითქოს მთლათ გაეღინთულია მისი პატივის ცემითაო, მაგრამ პირს უკან კი ლანძღავდა და ქურდს და ავაზაკს ეძახდა. შაბათობით ან სხ. დღესასწაულის წინაღღეობით ბატონი სალამოს ლოცვაზედ მიდიოდა ხოლმე და ყოველთვის სწორედ ამ დროს მოვიდოდა ხოლმე ნოქრის ცოლი და სხ. და სხ. თევზეულობას, ნიხილალას და ბრჭყვიალა თუნუქის ყუთებს წაი-

ლებდა ხოლმე, რომლებშიც დამარილებული და წნილათ ჩადებული თევზეულობა ელავა. ნოქარს ძალიან უყვარდა გლახების ტანჯვა, რომელთ შორის ბევრი მოხუცი იყო და პაპა ერემის აგონებდა ილიას. როცა რომელიმე მოხუცი გლახა მოადგებოდა კარებს და ნელის ხმით მოწყალებას მოითხოვდა, ნოქარი წააღლებდა რომელიმე თევზს. თავში ხელსა და ისე გაუწოდებდა გლახას, რომ თევზის ფრთას ხელის გულში ეჩხვლიტა და როცა გლახა შეკრთებოდა და უკან გაიწევდა ხელსა, ნოქარი გაჯავრებული დაცინვით დაუყვირებდა ხოლმე:

— რა, არა გნებავს? ცოტაა? გასწი დაიკარგე, მაშა!...

ერთხელ ერთმა გლახაკმა დედაკაცმა გამხმარი ფარგა აიღო ჩუმად და თავის კონკებში დამალა; ნოქარმა დაინახა, მივარდა მოხუცს კისერში, წაართვა თევზი და შიგ სახეში გაართვა. გლახაკმა არც ხმა ამოიღო, არც დაიკენესა, დალუნა თავი და გატრუნული გავიდა კარში. ილიამ კი კარგათ დაინახა რომ საცოდავს ცხვირიდამ ორტოტათ წავარდა სისხლი.

— მიიღე?— მიაძახა მიმავალ დედაკაცს ნოქარმა.

მერე მეორე ნოქარს კარპს მიუბრუნდა და უთხრა:

— ჭირივით მეჯავრებიან ეს გლახები!.. მუქთახორები!.. დადიან, თხოულობენ და მაძღრები კი არიან! კარგათაცა სცხოვრობენ და!. ქრისტეს ძმებიო ამბობენ მე ვილა ვარ ქრისტესთვის? უცხო? მთელი ჩემი სიცოცხლე დავძრწი, დავრბივარ, როგორც მზეზედ გამოსული მატლი და არც მოსვენება ვიცი რა არის, არც პატივი მაქვს ვისგანმე...

მეორე ნოქარი, კარპი ჩუმი და ღვთისმოყვარე ადამიანი იყო. ის მხოლოდ ეკლესიებზე, მგალობლებზე და არქიელის წირვა-ლოცვაზე ლაპარაკობდა და შაბათობით სულ იმის წუხილში იყო ლოცვაზე არ დამიგვიანდესო. იყო კიდევ ერთი რამ, რაც სულის საქმეზე ნაკლებ არ აინტერესებდა მას. გასჩნდებოდნენ თუ არა ქალაქში მოგვი, თვალთმაქცი ან ჯადოქარი, ის იმ საათში იმათ სანახავად გარბოდა. კარპი მაღალი და გამხდარი, მაგრამ მარდი კაცი კი იყო: როცა დუქანში ბევრი მუშტარი მოიყრიდა თავსა, ის როგორც გველი ისე დაჭრე-

ბოდა მათში, ყველას უღიმოდა, ყველას ელაპარაკებოდა და სულ კი თავისს ბატონისკენ ეჭირა თვალი, თითქოს თავისს სიმარდეს და გამჭირახობას იკვებხის იმასთანაო. ილიას კი არ კადრულობდა და სულ მუდამ დასცინოდა, რისთვისაც ბავშმაც შეიძულა. დილიდან საღამომდინ მოყოლებული ბატონი დახლთან იდგა და ფულებს ისვრიდა ყუთში. ილია ჰხედავდა, რომ ბატონი გულგრილად ექცეოდა ფულსა და გაუმაძღრობა სიძუნწეს ვერ ამჩნევდა მას. ეს მეტად მოსწონდა ილიას. ისიც მოსწონდა და ესიამოვნებოდა, რომ ბატონი მას უფრო ხშირად და ალერსით ელაპარაკებოდა ვიდრე ნოქრებსა. ვაჭრობა რომ შეჩერდებოდა, როცა მუშტარი არა სჩანდა, ვაჭარი მიუბრუნდებოდა ხანდისხან გარინდებულ ილიას:

— ეი, ილია, გძინავს?

— არა!...

— ეგრე... რადა ხარ სულ მუდამ დაფიქრებული?

— მე... არ ვიცი...

— მოგწყინდება ხოლმე თუ როგორ არის შენი საქმე?

— დიად...

— არა გიშავს-რა! მეც დიდი ხანი ვიყავ მოწყენილი. ცხრა წლიდან მოყოლებული ოცდათორმეტამდინ ვიტანჯე... ეხლა კი—ოცდა მესამე წელიწადია სხვებს ვუყურებ როგორ იტანჯებიან და იწყენენ...

ამასთან ისე გააქნევდა თავს, თითქო იმის თქმა უნდა:

— რას იზამ, მეტი ჩარა არ არისო!

ორი თუ სამი ამისთანა ლაპარაკის შემდეგ, ილია დაფიქრდა: რისგან არის, რომ ასეთი მდიდარი და პატივცემული კაცი მთელი დღე ამ გასვრილ-გათხვრილ დუქანში ყუნტია და მიიმეც, მლაშე თევზის, სუნით სუნთქავს, როცა იმისთანა მშვენიერი, დიდი და სუფთა სახლი აქვს? საკვირველი იყო ეს სახლი: მასში ყოველთვის მკაცრი სიჩუმე სუფევდა და ყველაფერი ერთხელვე დაყენებულ დონეზე ჰკეთდებოდა და საკვირველი უფრო ის იყო, რომ თუმცა ორთავე სართულში მისი, მისი ცოლის და სამი ქალის გარდა, მხოლოდ ერთი მზარეული და იგივე სახლის

მომვლელი გოგო და მეკარეს—(იგივე მეეტლე) გარდა არაჯინა სცხოვრობდა, სივიწროე იყო და კაცს ვერ ამოესუნთქა თავისუფლად. სახლში ყველა დაბალის ხმით, ჩურჩულით ლაპარაკობდა და დიდ დასუფთავებულ ეზოში, რომ გაივლიდნენ კედლებს ეკროდნენ, თითქო შუაგულს, თავისუფალ ადგილს გასვლისა ეშინიანთო. ეს მშვიდი სახლი პეტრუსას სახლს, რომ შეადარა, ილია მოულოდნელად იმ დასკვნამდის მივიდა, რომ პეტრუსას სახლში ცხოვრება სჯობდა, თუმცა იქ სიღარიბე, ქუჩუცი და ხმაურობა იყო. ემ აზრმა გააკვირვა ილია და არ უჯერებდა თავის თავს, მაგრამ თან-და-თან უფრო ხშირად ეწვეოდა ხოლმე და თავს არ ანებებდა. ის კი, რომ თითონ პატრონი იქ არა სცხოვრობდა, უფრო ამართლებდა იმის აზრსა. ბავშვს ძალიან უნდოდა ეკითხნა ბატონისთვის: ამისთანა უწმინდურ ცხოვრებაში რად იწუხებ თავსა და რატომ შინ არა სცხოვრობ, სადაც ყველაფერი სუფთად და მშვენიერადა გაქვს მოწყობილიო?

ერთხელ, როცა კარბი სადღაც წავიდა და მიხილი სარდაფში გაფუჭებულ თევზს არჩევდა, ლარიბთა თავშესაფარში გასაგზავნად, ბატონი გამოელაპარაკა ილიას და ბავშვმა უცბათ აჩქარებით უთხრა:

— თქვენ, კირილ ივანიჩი, დროა, რომ ვაქრობას თავი დაანებოთ... ეხლა ხომ საკმაოთა ხართ მდიდარი... სახლი მშვენიერი გაქვთ და აქ კი ყარს და უსუფთაობაა...

სტროგონოვი დახლს დაჰყუდებოდა და ბავშვს ჩასჩერებოდა—ქერა წარბები უთამაშებდნენ.

— მერე?—ჰკითხა, როცა გაათავა ილიამ ლაპარაკი.—გათავე?

— გავათავე...—უპასუხა დარცხვენილმა და შეშინებულმა ილიამ.

— აქ მოდი!

ილია მიუახლოვდა. ვაჭარმა ნიკაპში მოჰკიდა ხელი, თავი მალლა აუწია და თვალების ჩაცეცებით დაეკითხა:

— დაგარიგეს სხვებმა, თუ შენ თითონ მოიგონე ეგა?

— ღმერთმანი, მე თიფონ...

— ჰოლ... თუ შენ თითონა... არა უშავსრა... აი რას გეტყვი... ამის შემდეგ მე—შენს ბატონს—გესმის?—ბატონს, მაგის თქმა აღარ გამიბედო! დაიხსომე! წადი შენ ადგილზე!..

კარპი კი რომ მოვიდა, მან სრულიად უმიზეზოდ და მოულოდნელად მიჰმართა ნოქარს, ცალის თვალით კი ილიას უყურებდა:

— აღამიანი მთელი თავისი ცხოვრება, სიცოცხლე რამეს უნდა ადგეს, რამეს უნდა აკეთებდეს—მთელი სიცოცხლე მეთქი!.. სულელია ვისაც ეს არ ესმის. როგორ შეიძლება კაცმა იცხოვროს და კი არაფერს აკეთებდეს? რა აზრია, იმისთანა კაცში, რომელიც რაღე საქმეს არ ეძლევა? რის მაქნისია იმისთანა კაცი?..

— ჭეშმარიტებასა ბრძანებთ, კირილ ივანიჩ!—უპასუხა ნოქარმა და ყურადღებით მიიხედ-მოიხედა, თითქო გასაკეთებელ საქმეს ეძებსო. ილიამ შეხედა და დაჰფიქრა. ილიას უფრო და უფრო სწყინდებოდა ამ ხალხში ცხოვრება. დღეები ისე გაჰიანურდნენ, როგორც გრძელი უფერული ძაფი, რომელიც უხილავ და გამოუღეველ გორგალიდამ გამოდის. ბავშვს ასე ეგონა ამ დღეებს დასასრული აღარ ექნებათ და მეც მთელ ჩემ სიცოცხლეს ამ დუქნის კარებზედ დავალამებ და ბაზრის ხმაურობის მეტს ვერაფერს ვერ გავიგონებო. მაგრამ წარსულ შთაბეჭდილებათა და წაკითხულ წიგნებთა ზედ გავლენით ერთხელვე გამოღვიძებული აზრი არ ემორჩილებოდა ამ მიყუჩებულ, ერთფერ ცხოვრებას და ჩუმად განუწყვეტლივ მუშაობდა. ბავშვის სული გამუდმებით იღებდა შთაბეჭდილებათ, რომელნიც იქვე ჰქრებოდნენ, იქვე ლპებოდნენ და თავი კი ამისა გამო სხვა-და-სხვა მსჯელობათა გავლენის ქვეშ უძძიმდებოდა. მას ისეთი არავინ გააჩნდა, რომ მისთვის გაეზიარებინა თავისი ფიქრები, გადაეცა თავისი მსჯელობანი, რომ ცოტათი მაინც მოეოხა გული და თითონვე ინახავდა და იმარხავდა მათ გულში. ამისთანა აზრი მრავალი აწუხებდა მას, ისინი ამძიმებდნენ იმის თავს, რადგან ვერ იყვნენ ნათელნი, აშკარანი, ერთი მეორეში

იყვნენ გადაკვანძულნი, ერთი მეორეს ანადგურებდნენ, არღვევდნენ და მძიმე ლოდსავით აწვებოდნენ იმის გულსა და თავს. დრო გამოშვებით ამ ჩუმს და დაფარულს ყმაწვილს ისე მოსწყინდებოდა ხოლმე ამ ხალხის ცქერა, ისე შეზიზღებოდა ხოლმე ისინი, რომ სიამოვნებით დახუჭავდა თვალებს და სადმე შორს, შორს გადიკარებოდა — უფრო შორს ვიდრე პაშკა გრაჩოვი გადიკარგა და ისე კი, რომ აღარასოდეს აღარ დაბრუნებულყო ამ უფერულს და გაუგებარ ხალხის ფაცი-ფუცი-მოძრაობაში.

დღესასწაულებში ილიას ეკკლესიაში ჰგზავნიდნენ ხოლმე. იქიდან ყოველთვის ისე ბრუნდებოდა, თითქოს რაღაც თბილისსუნნელოვანი წყლით გაჰბანეს გული და გაუსპეტაკესო. ბიძასთან ნახევარი წლის სამსახურის განმავლობაში ორჯერ გაუშვეს. იქ ყველაფერი ძველებურად მიდიოდა. კუზიანი ილეოდა, დღითი დღე ღნებოდა და პეტრუსა კი თან და თან უფრო ხმა მალლა უსტვენდა და სახე წითლად უღვიოდა. იაკობი მამას უჩიოდა — მავიწროებსო.

— სულ მეჩიჩინება: საქმე გააკეთეო... მე მწიგნობარი როდი მინდაო... თუ კი შეზიზღება დახლთან დგომა? ყვირალი, ღრიანცელი, კვნესა და ტირილი... შენი ხმაც კი აღარ გესმის!.. მე ვეუბნები მიმაბარე სადმე ნოქარათა მეთქი... აი, მაგალითად, იმისთანა დუქანში სადაც ხატებითა ვაქრობენ მეთქი... მუშტარი იქ ცოტაა ხოლმე და ხატები კი მე მიყვარს მეთქი...

იაკობს თვალები ხშირად უხამხამდნენ, შუბლზედ რილა ცისგან კანი გაჰყვითლდებოდა, და ისე უბრჭყვინავდა როგორც მის მამას მოტვლებილი თავი.

— წიგნებს ისევა ჰკითხულობთ? — დაეკითხა ილია.

— მაშა? მარტო მაგაში თუ ვპოვებ სიხარულს... სანამ ჰკითხულობ, თითქო სხვა ქვეყანაში სცხოვრობო... გაათავებ და.. თითქო სამრეკლოდან გამოგადდესო...

ილიამ შეხედა და უთხრა:

— როგორ დაბერებულხარ... მაშინკო სადღა?

— ლარობთა თავშესაფარში წავიდა მოწყალეებისთვის. ეხლან მე ველარა ვშველი: შამა მითვალთვალეებს... პერფიშკა კი სულ ავათმყოფობს... ასე რომ მაშომ სამოწყალოთ დაიწყო სიარული... წვენს აძლევენ და სხვას... მატია ჰშველის კიდევ... ძალიან უჭირს საცოდავ მაშოს...

— თქვენი ცხოვრებაც მოსაწყენი ყოფილა, — სთქვა დაფიქრებულმა ილიამ.

— შენ ძალიან მოგწყენდა?

— ოჰ, ნულარა მკითხავ!... — თქვენ წიგნები მაინცა გაქვთ... ჩვენ კი მთელ სახლში ერთი „მოგვი და ჯადოქარი“ გვაქვს და ისიც სკივრში აქვს ნოქარს დაკეტილი, არ მაკითხებს ის ოხერი.

— ცუდათ წავიდა ჩვენი საქმე, იაკობ...

— ცუდათ, ცუდათ!...

კოტა კიდევ ილაპარაკებდა და ორთავე ნაღვლიანი და დაფიქრებულნი გამოეთხოვნენ ერთმანერთს.

განვლო კიდევ რამდენიმე კვირამ და უცბათ თუმცა სასტიკათ მაგრამ მაინც გაულიმა ილოს ბედმა. ერთხელ დილით, გაცხარებული ვაჭრობის დროს ბატონმა უცბად დახლზედ რილაცის ძებნა დაიწყო აჩქარებული. სახეზედ სისხლი მოაწვა, წამოწითლდა და კისერზედ ძარღვები დაებერა.

— ილია! — დაიძახა გაჯავრებულმა. — აბა ერთი მოსძებნე ემანდ... თუმნიანი ხომ არა გდია...

ილიამ შეხედა ვაჭარს, მერე უცბად გადაავლო იატაკს თვალი და დამშვიდებულმა უთხრა:

— არა.

— მე შენ გეუბნები — მოსძებნე როგორც რიგია მეთქი... — დაიქუხა ბატონის ისედაც ბოხმა ხმამ.

— აკი მოვსძებნე...

— ჰმ.. მაშ კარგი, შე ჯიუტო ძაღლო, შენა!.. დაემუქრა ბატონი,

მერე კი, როცა მუშტარი წავიდა, დაუძახა ილიას, ჩასკი-
და თავისი მაგარი და მსხვილი თითები ყურებში და დაუწყო
შეუბრალებლად გლეჯა და თან ლმუოდა:

— რომ გეუბნებიან მოსძებნეო—მოსძებნე, გეუბნებიან
მოსძებნეო-მოსძებნე!

ილიამ ორთავე ხელი ბატონს მუცელში მიაბჯინა, გაიწია
რაც ძალი და ღონე ჰქონდა, განთავისუფლდა და ბრაზიანი,
ნაწყენი ხმით დაიყვირა:

— რას იცემებით? ფული მიხალ იგნატიჩმა მოიპარა...
და მე რა უნდა მომეძებნა? ჟილეტკის მარცხენა ჯიბეში აქვს
ეხლაცა...

ნოქრის დაწვევებული სახე უცბათ უფრო ჩამოგრძელდა,
და შეკრთა. მიუახლოვდა ილიას და უცბათვე რაც ძალი და
ღონე ჰქონდა გაართყა ყურში. ყმაწვილი შეჰხტა ძლიერი
მუშტისაგან და კვნესით დავარდა ძირსა, მერე ტირილით და
ცრემლებს ყლაპით დუქნის კუნჭულში მიხობდა. მას თითქოს
ბურანში ესმოდა ბატონის მხეცური ღრიალი:

— მოიცა! სად მიდიხარ? მოიტა ფული...

— სტყუის... გაისმა ნოქრის წვრილი ხმა.

— აქ მო...

— დაგართყამ თავში!..

— კირილ ივანიჩ.. ჩემია ესა... ღმერთი არ გამიწყრეს..

— ჩუმად!..

და სიჩუმე ჩამოვარდა. ბატონი თავისს ოთახში გავიდა
და იმ წუთსვე ძვლების ჩხარა ჩხური მოისმა იქიდან. ილიას
ორთავე ხელები თავში წაევლო, იატაკზედ იჯდა და სიძულ-
ვილით უყურებდა ნოქარს, რომელიც დუქნის მეორე კუთხე-
ში იდგა და ისიც ცუდი თვალებით უყურებდა ყმაწვილს.

— კარგათ მოგართყი თუ ვერა?—ნელის ხმით დაეკითხა
ნოქარი და თან კბილები დაკრიჭა.

ილიამ მხრები შეიშმუშენა და პასუხი არ მისცა.

— აი ემ საათში კიდევ მოგართმევ... სახსოვარს!

ნოქარმა აუჩქარებლივ გასწია ყმაწვილისკენ და დიდრონი მრგვალი თვალები დააჭყიტა მას. მაგრამ ილია ფეხზედ წამოხტა, გაბედულათ წაავლო იქვე მაგიდაზედ მიგდებულ გძელ და წვრილ დანას ხელი და შეუტია:

— აბა, მობრძანდი!

ნოქარი შეჩერდა და გაშტერებული თვალებით ახედ დახედა მის ჩასხმულ მაგარ ტანს, გრძელ ხელებს, წვრილ ბასრ დანას და ზიზღით წარმოსთქვა...

— ეე, შე საციმბირეს თესლო...

— მოდი რალა, აბა მოდი!—გაიმეორა ყმაწვილმა და წასდგა წინ ნაბიჯი. ილიას თვალებში აერია ყველაფერი და გულში კი ძლიერ-ძალასა ჰგრძნობდა, რომელიც ამხნევებდა მას..

— გადააგდე დანა!—გაისმა ბატონის ხმა.

ილია შეკრთა, შეხედა მის ქერა წვერებს, სისხლ მოწოლილ წამოქარხლებულ სახეს, მაგრამ ადგილიდამ არ დაიძრა.

— დასდე, მეთქი, დანა!—უფრო ხმა დაბლა გაიმეორა ბატონმა.

ილიამ, სადღაც ბურუსში ცურვით დასდო მაგიდაზედ დანა, დაიწყო ისევ ტირილ-ქვითინი და ისევ იატაკზედ ჩაჯდა. თავსბრუ ეხვეოდა, ყური ჩაულოურჯდა და ვეღარ სუნთქავდა. გულზედ მოწოლილი სიმძიმე გულის ცემას უძნელებდა, ყელში ეჩრებოდა და ლაპარაკს უშლიდა. საიდღამაც შორიდამ ბატონის ხმა მოესმა.

— მიშკა, მიიღე ანგარიში და დამეკარგე...

— ერთი სიტყვა მათქმენეთ...

— ჩქარა, თორე პოლიციას დაუძახებ ემ საათში...

— კარგი... მე წავალ, მაგრამ ემაგ ყმაწვილსაც გაუფთხილდით... მე გირჩევთ... დანა ხომ დაინახეთ... ხე, ხე! მაგას მამა კატორლაში ჰყავს... ხე, ხე!

— დამეკარგე მეთქი!

ლუქანში ისევ სიჩუმე ჩამოვარდა. ილიამ მოიხედა, იმას ეგონა ლოყაზედ რალაცა მიმაცოცამსო, ხელი მოისვა ლოყებზედ, თვალები მოიწმინდა და დაინახა— იქითა მხარიდამ ბატონი დაშტერებით უყურებდა. მაშინ წამოდგა და გაუბედავით კარებისკენ გასწია.

— დაიცა!— უთხრა ბატონმა.— დაარტყავდი დანას, იქამდინ რომ მისულიყო საქმე?

— დავარტყავდი!— ნელა, მაგრამ გაბედულათ უთხრა ილიამ.

— კარგი.. მამაშენი კატორლაში რად არის— მოჰკლავინმე?

— ცეცხლი წაუკიდა...

— ეგეც კარგია...

მოვიდა კარბი, დაჯდა კარებთან სკამზედ და დინჯათ დაიწყო ქუჩაში მზერა.

— კარპუშა!— ღიმილით უთხრა ბატონმა.— მიხაილი გავაგდე...

— თქვენი ნება არ არის, კირილ ივანჩი!

— ქურდობა დაიწყო, ჰა?

— ეჰ?— ნელა და შეშინებულად შეჰკივლა კასპმა.— რასა ბრძანებთ? დახე იმასა..

ბატონის წითელი წვერი სიცილისაგან შეინძრა, რადგან უცბათ გადიხარხარა და დახლს უკან ქანაობა დაიწყო.

— ხო, ხო- ხო! კარპუშა, ჯადოქარო... მწყნარო და მშვიდო მტრედო...

მერე უცებ შესწყვიტა ხარხარი, ღრმათ ამოიოხრა და დაფიქრებულმა, მკაცრად სთქვა.

— ეჰ, ხალხო, ხალხო! სუყველას ცხოვრება გინდათ, სუყველას ქამა გინდათ და ისე კი რომ კარგიც იყოს და გემრიელიცა თქვენი ლუკმა...

დაიქნია თავი და დაჩუმდა.

ილია კი კარებთან იდგა და ნაწყენად ჰგრძნობდა თავსა, რადგან ბატონი ყურადღებას აღარ აქცევდა.

— ეგრე, ილია, — დიდი ხნის სიჩუმის შემდეგ დაიწყო ვაქარმა, — მოდი ერთი მოვიღობარაკოთ... ჯერ ერთი ეს მითხარი, წინათაც შეგინიშნავს მახილასთვის ქურდობა?

— შემინიშნავს... სუყველაფერს იპარავდა... თევზსაც და ყვე...
 — მაშ რატო აქამდის არ მითხარი?

— ისე... — ცოტა დაფიქრების შემდეგ მიუგო ილიამ.

— იმისი გეშინოდა თუ?

— იმისი რად შემეშინდებოდა?

— კარგი... მაშ რატომ არ მითხარი, რატომ არ გამაფრთხილე — გცარცვამენო...

— რა ვიცი... არ მინდოდა...

— ჰმ... მაშ ეხლა გაჯავრებულმა მითხარი რაღა...

— სწორედ, — გადაწყვეტით უპასუხა ილიამ.

— ნახე... როგორი ყოფილხარ! — შესძახა ბატონმა. მერე დიდი ხანი ისვამდა წითელ გრძელ წვერზედ ხელსა და მუშტრის თვალთ უყურებდა ილიას.

— შენ თითონ, ილო, არაფერი მოგიპარავს?

— არა...

— მჯერა... შენ არა მოგიპარავს-რა... კარგი... აი ეს კარბი როგორიღა, არ იპარავს?

— იპარავს! — გამოხმობასავეით გაიმეორა ყმაწვილმა.

კარპმა განცვიფრებით შეხედა ყმაწვილს, თვალები დაახამხამა და ისე მიიბრუნა სახე თითქო საქმე სრულიად იმას არ ეხებაო. ბატონმა სახე მოიღუშა, წარბები შეიკრა და ისევ გადისვა წვერზე ხელი. ილია ჰგრძნობდა, რომ რაღაც არა ჩვეულებრივი ამბავი ჰდებოდა და გაფაციცებული ელოდა რითი გათავდებოდა, რითი დაბოლოვდებოდა საქმე. დუქნის მყრალ ჰაერში ბუზის ზუზუნი და თევზის თართხალით შემფოთებული წყლის ჩქეფა ისმოდა.

— კარპუშკა!— დაუძახა ვაქარმა ნოქარს, რომელიც უნძრევლად იდგა და გაშტერებული გაიყურებოდა ქუჩაში.

— რას მიბრძანებთ?— ჩქარის ნაბიჯით მიუახლოვდა ბატონს, შეხედა პირდაპირ თვალებში და გამოეხმაურა ნოქარი.

— გაიგონე შენზე რა სთქვებს?— ღიმილით დაეკითხა სტროგანნი.

— გავიგონე...

— მერე, რას მეტყვი მაგაზედ?

— არაფერს...— მხრების მალლა აწევით, უთხრა კარპმა.

— როგორ თუ არაფერს?

— ეგრე... მე, კირილ ივანიჩი, ჩემი ღირსება მაქვს, პატივს ვცემ ჩემ თავსა და მაშასადამე არ შემფერის, რომ მაგისტვის ბავშვს გაუწყრე. როგორც თითონ თქვენა ჰხედავთ, თქვენის კეთილი თვალით, ბავშვი გულახდილი ბრიყვია და არაფერი ესმის... და მე თავისუფლად შემძლიან თავხედობა ვაპატიო...

— დაიცა! სიტყვას ბანზედ კი ნუ აგდებ! შენ ის მითხარდი მართალია თუ არა რასაც ეს ამბობს?

— მართალი რასა ჰქვიან, კირილ ივანიჩი?— უთხრა ნელის ხმით კარპმა, ისევ აიშშუშენა მხრები და თავი გვერდზე გადაქინდრა:— ყველას თავისებურად ესმის სიმართლე... და, რასაკვირველია, თუ ინებებთ მართლად მიიღებთ სულელის სიტყვებს, არა და ისიც თქვენი ნებაა...

კარპმა ამოიოხრა, თავი დაუკრა ბატონს და ნაწყენმა ხელები გაპარკყა.

— ჰოო, აქ ყველაფერი ჩემი ნებაა...— დაეთანხმა ბატონი, — მაშ შენის აზრით ყმაწვილი ბრიყვია?

— ნამდვილი ბრიყვი გახლავთ, — დაბეჯითებით უთხრა კარპმა.

— ემაგას კი სტყუი...— გაურკვეველად სთქვა სტროგანნი და უცბად გადიხარხარა.

— არა, როგორ მოგარტყა პირდაპირ სახეში და... ხა, ხა, ხა! კარპიც იპარავს? იპარავს! ხა, ხა, ხა!

ილია იქით მიდგა და კარს ამოეტეუზა. ის გატრუნული ყურს უგდებდა იმათ ლაპარაკს და ჰგრძნობდა, რომ ეს ლაპარაკი მას შეურაცხყოფას აყენებდა. მაგრამ მაშინ კი, როცა ბატონმა გაღიხარხარა, ნათლად იგრძნო, რომ გულში შურისძიების სიხარულმა გაუღვიძა და მედიდურად — გამარჯვებულად გადახედა კარბსა, ბატონს კი მადლობის თვალით შეხედა და თავი ჩაჰქინდრა. სტროგანნი ნასიამოვნევი იცინოდა და თავლებს ჰბჟუტავდა. კარბმაც ყური რომ მოჰკრა ბატონის სიცილს, თითონაც ფრთხილად გაიცინა:

— ხე, ხე, ხე!

მაგრამ სტროგანნიმ მოჰკრა თუ არა ყური მის სიცილს, მკაცრად დაუღრიალა.

— დაჰკეტე ღუქანი!

შინ როცა მიდიოდა ილია, გზაში კარპი თავის ქნევით ეუბნებოდა:

— სულელო, სულელო. აბა, ერთი დაჰფიქრდი რად გააბი ეგ ქსელები? განა ეგრე უნდა ბატონის წინ თავის გამოჩენა და პირველი ადგილის დამსახურება? რეგვენო! შენა გგონრა თითონ კი არ იცოდა, რომ მე და მიშკა ვიპარავდით ხოლმე? გარდა ამისა თითონაც მაგითი აქვს ცხოვრება შეძენილი... ხა, ხა, ხა! მიშკა რომ გააგლო სწორედ გითხრა მე დიდი მადლობელი ვარ შენი! ის კი, რაც ჩემზედ სთქვი არასოდეს არ გეპატიება... წინდაწინვე გეუბნები! მაგას სულელურ თავხედობას ეძახიან! ჩემთან და ჩემ შესახებვე მაგისთან სიტყვა? არა! მოგაგონებ მე მაგას კიდევ, დამაცა... ეგ იმას ამტკიცებს, რომ შენ ჩემი პატივის ცემა არა გქონია.

ილია ნოქარის ლაპარაკს გაჩუმებული ყურს უგდებდა მაგრამ ცუდათ კი ესმოდა მისი აზრი. იმის აზრით კარპი გაჯავრებული უნდა ყოფილიყო და ესე კი არა: ის დარწმუნებული იყო, რომ ნოქარი გზაში გალახმდა და შინ წასვლისაც

კი ეშინოდა... ეხლა კი ბრაზის ნაცვლად მის ლაპარაკში დაცინვა სჩანდა მარტო და მისი მუქარისაც აღარ ეშინოდა. კარპის სიტყვების აზრი და მარილი ილიამ მაშინ გაიგო, როცა სალამოზედ ბატონმა თავისთან დაიბარა, მაღლა სართულში.

— აჰა! აბა, მიბრძანდი ეხლა!—მიაცილა კარპმა ილია ბოროტის ღიმილით.

ილია ავიდა მაღლა და დიდი ოთახის კარებში შეჩერდა. შუაში ჭერიდამ ჩამოშვებული სანათის ქვეშ დიდი მრგვალი მაგიდა იდგა, რომელზედაც დიდივე სამოვარს ხითხითი გაუდიოდა. მაგიდას შემოსხდომოდნენ თითონ ბატონი, მისი ცოლი და სამი პატარა ქალი, სამთავენი ერთი ერთმანეთზედ მაღლები იყვნენ და ყველა მათგანს წითელი თმა ეყარა თავზედ და თეთრი კანი გრძელი პირისახისა სამთავეს ჭორფლითა ჰქონდათ სავსე. ილია, რომ შევიდა, სამთავენი მიიჭუჭკნენ და სამი წყვილი შემკრთალი თვალი მიაჩერეს მას.

— აი, ეს გახლავს!—სთქვა ბატონმა.

— ნახე მაგასა, როგორი ყოფილა!—მიშით შესძახა ვაჟკრის ცოლმა და ისე შეხედა, თითქოს წინათ არასოდეს არ უნახავსო. სტროვანნიმ ჩაიცინა, წვერზედ ხელი ჩაისვა, დააკატუნა თითებით მაგიდაზედ და დარიგების კილოთი დაიწყო:

— იმისთვის დაგიძახე, ილია, რომ გამომეცხადებინა—შენ აღარ მინდიხარ მეთქი, მაშასადამე მოკრიფე შენი ბარგი ბარხანა და წადი...

ილია შეკრთა, განცვიფრებულმა პირი დააღო, მაგრამ ვერაფრის თქმა ვერ მოახერხა, გაბრუნდა და გასწია ოთახიდან.

— დაიცა!—დაუძახა ვაჟკარმა, მერე ხელის გული მაგიდას დასცხო და უფრო ხმა დაბლა გაიმეორა:

— დაიცა!

მერე თითი აიშვირა მაღლა და აუჩქარებლივ დაიწყო:

— მარტო მაგისტვის არ დაგიბარე... არა... დარიგებაც მინდოდა შენი.. უნდა აგისხნა რად გახდი შენ ჩემთვის უვარგისი და რატო აღარ მინდიხარ. შენ ჩემთვის ერაფერი დაგიშავებია... წერა კითხვა იცი... ზარმაცი არა ხარ... პატიოსანი და ჯან მრთელი ბიჭი ხარ... ჰო! ეს სულ შენი სიკეთეა, მაგრამ მაგისტანა სიკეთიანიც კი არ მინდიხარ... ესე იგი გამოსადეგი არა ხარ ჩემთვის... ახლა მკითხავ რაღაო? აი, სწორედ ეს მინდა აგისხნა...— ილია ჰხედავდა და ესმოდა, რომ მას აქებდინენ, მაგრამ მაინც ავლებდნენ. ეს როგორღაც არ შეეფერებოდა მის აზრებს და გრძნობებს; მას ეგონა, რომ თითონ ბატონსაც არ ესმის რას სჩადისო... სტროგანის სახე კი, მისი გამომეტყველება თითქოს, მის აზრს ეთანხმებოდა და ამართლებდა მას: სახე ისე დაეჭიმა, რომ კაცს უგონებოდა რაღაც აზრს მოუცვავს მთელი მისი არსება, მაგრამ ვაჭარს ვერ დაუძღვევია და სიტყვით ვერ გამოუთქვავსო. მაშინ ყმაწვილმა წინ წასდგა ფეხი და დინჯათ, პატივის ცემის კილოთი ჰკითხა:

— თქვენ დანისთვინ მაგდებთ, განა?

— უი, ღმერთო!— შეჰკივლა შეშინებულმა დიასახლისმა, — რა თავხედია! ღმერთო!...

— აი! — დაიწყო ბატონმა სიამოვნებით და გაუღიმა ილიას. — შენ თავხედი ხარ! დიად სწორედ, რომ თავხედი ხარ... მოსამსახურე ყმაწვილი კი წყნარი უნდა იყოს... და სათნოიანი, როგორც სამღრთო რჯული ბრძანებს... მას სუყველაფერი ბატონისა უნდა ჰქონდეს— ჰკუაცა, პატიოსნებაც... შენ კი ეს ყველაფერი შენი საკუთარი გაქვს, შენებური... ეს რიგი არ არის... და კიდევ იმიტომაა, რომ თავხედი ხარ... შენ მაგალითად, პირში ეუბნები კაცს-ქურდი ხარო! ეს კარგი არ არის, ეს თავხედობაა... შენ თუ პატიოსანი ხარ, მე მითხარი რომ ესა და ეს კაცი ქურდი არის თქო, მაგრამ ჩუმათ კი მითხარი... მაშინ მე თითონ გავარჩევ სუყველაფერს... მე ვარ

პატრონი ხომ?.. შენ კი საქვეყნოდ ჰყვირი-ქურდიანო... არა, დაიცადე... თუ სამი კაციდან ერთია პატიოსანი-ეს ჩემთვის არაფერს ნიშნავს... აქ სულ სხვა ანგარიშია საჭირო... თუ ერთი პატიოსანია და ცხრა კი უსინილისო, აქ არავინ იგებს, მხოლოდ კაცი იღუპება. თუ შეიღია პატიოსანი და სამი უსინილისო-მაშინ შენ გაიმარჯვებ... გაიგე? რომელ მხარესაც მეტნი არიან, ის მხარე გაიმარჯვებს და მართლებიც ისინი გამოვლენ... თუ ერთია და რა აზრია იმაში? აი, როგორ უნდა უყურებდე პატიოსნებას,.. და სანამ წაეჩხირებოდე ხოლმე შენი პატიოსნებით, კარგათ მოისაზრე, საჭირო კი არის ეს შენი პატიოსნება ხალხისათვისა?

სტროგანნიმ შუბლზედ ოფლი მოიწმინდა, ამოიოხრა და სიამოვნების ღიმილით განაგრძო:

— ახლა ისიცა.. დანას, რომ შივარდი...

— ოჰ, ღმერთო! — შესძახა შეძრწუნებულმა დიასახლისმა და გოგოები უფრო ახლო მიექუქვნენ ერთი მეორეს..

— ნათქვამია-დანის ამღები, დანითვე მოკვდებო... ჰოო... აი სად არის მიზეზი, რომ შენ ჩემთვის მეტი ხარ სრულიადა... აი, გამომართვი ათი შაური და წადი... გახსოვდეს-არც შენ დაგიშავებია რამე ჩემთვის, არც მე შენთვის... პირ იქით-აი, ათ შაურსაც გაძლევ... და პატარა ბალანას ისრე გელაპარაკებოდი, როგორც დიდ ადამიანს შეჭფერის... — იქნება, მე მეცოდები კიდევ... მაგრამ მაინც საჩემო არა ხარ! თუ ჭინჭილაკი ღერძზე მოწყობილი და მოყვანილი არ არის გამგზავრებამდის უნდა გადაადგო... ახლა წადი...

— მშვიდობით! — უთხრა ილიამ. ბატონის ლაპარაკს გულის დადებით ისმენდა და ისე გაიგო — ვაჭარი მე იმატომ მაგდებს, რომ კარპს ვერ გააგდებს, რადგან ეშინიან უნოქარო არ დაფრჩეო. ამ აზრმა ილია გაახარა და კაი გუნებაზედ დააყენა. ბატონიც რაღაც უბირ და მშვენიერ კაცათ ეჩვენა.

— გამომართვი ფული!

— მშვიდობით! — გაიმეორა ილიამ და მაგრა მოუჭირა ფულს ხელი. — დიდათა გმადლობთ!

— არა ღირს! — თავის ჩაწევით, უპასუხა სტრომინ-ნიმ.

— ოი, ოი, ოი! ერთი ცრემლიც კი არ გადმოავდო... გაიგონა მიმავალმა ილიამ ღიასახლისის გაკვირებითი შეძახება.

ზურგზედ ბოხჩა შემოგდებული ილია ვაჭრის ეზოდან, რომ გამოვიდა, ისეთ გრძნობაზედ და ფიქრზედ იყო, თითქოს შორს, რაღაც, გადავარდნილ და გადაკარგულ ქვეყნიდან მოდენილიყო, სადაც არაფერი იყო, არც ხალხი, არც მცენარეები და არც თუ სხვა რამე სულდგმული და სადაც მხოლოდ დიდი პიტალო კლდეები იყვნენ გამეფებულნი და მათში ერთი მოხუცი მისანი სცხოვრობდა, რომელიც ყველას, ვინც კი ამ უდაბურ მხარეს მოხვდებოდა გზა და კვალს ზჩვენებდა. ამისთანა მხარეზედ მას რაღაც საოცნებო წიგნაკი ჰქონდა წაკითხული.

გზაფხულის ნათელი საღამო იყო. მზე ჩადიოდა და ფანჯრების უშუებზედ წითლად დანთებულიყო ცეცხლი. ამან ის დღე მოაგონა ყმაწვილს როცა მან პირველად დაინახა ქალაქი მდინარის იქითა მხრიდან. ბოღჩის სიძიმემ ზურგი ატკინა და ფეხთ მოუკლო ქუჩების ქვა ფენილზედ ხალხი დაქეთმათობდა და ხან ვინ მოედებოდა მის ბოხჩას, ხან ვინა; ეტლები გრილით და რახა რუხით მიდი-მოდიოდნენ. მზის ცერად წამოსულ სხივებში მტვერი სცურავდა; ირგვლივ ხმაურობა და მხიარული მოძრაობა იყო. ყმაწვილს ყველაფერი მოაგონდა, რაც კი გამოეველო მას ამ ქალაქში, ამ ორი წლის განმავლობაში. ის ვაჟკაცად ჰგრძნობდა ეხლა თავსა, გული გაბედულად და ამაყად უცემდა და ყურებში სულ ვაჭრის სიტყვები უბზუოდნენ.

— წერაკითხვა იცი, ზარმაცხ არა ხარ... პატიოსანი და ჯანმრთელი ბიჭი ხარ. ეს სულ შენი სიკეთეა...

— მაშ ჯერ კიდევ შეგებობით! — შესძახა გულში ილიამ და ისევ მოუჩქარა ფეხი. ის მიდიოდა, გულში უხაროდა და ნება უნებურად უღიმოდა იმ აზრს, რომ ხვალ სათევზეულოს დუქანში წასვლა აღარ დასჭირდებოდა.

(შემდეგი იქნება)

არხეოლოგიური მოგზაურობანი

და

უენიშვნანი

სოფელი იყალთო. იყალთოში ღენერალ ვლადიმირ ათანასეს ძის მაცაშვილის ოჯახში ჩვენ ვნახეთ შემდეგი ხელთნაწერები:

I: ხრონოლოგიური არჩილ მეფის თაოსნებით თარგმნილი და შედგენილი, მხედრული ხელთნაწერი $32,5 \times 23$ სანტიმეტრი, უდიო. თავში აკლია ერთი ფურცელი, შეიცავს სულ 649 გვერდს, გადამწერა არა სხანს, ხელი მე-XVIII საუკუნის არის.

II. ვეფხის-ტყაოსანი ლურჯ ქაღალდზე in folio დაშლილი, უდაში, $35,5 \times 21,5$ სანტიმეტრი, გადმოწერილია მე-XIX საუკუნის დასაწყისში ვახტანგ მეექვსის აღბეჭდილის ვეფხის-ტყაოსნისაგან.

III. კითხვა-მიგება და შემდეგ კანონები იოანე მმარხველისა, ვასილისი და სხვა, მხედრული ხელთნაწერი, უდაში. სათაურები ასომთავრული გრებილით არის ნაწერი; შეიცავს სულ 195 გვერდს. მიწერილი აქვს ტექსტის ხელით:

ყდ უსამღუდლოდეს წას მეუფეს არხიმანდრიტელ ნინო წმინდელ მიტროპოლიტს სულითსა მწყემსა ჩემს მოწყალეს ხელმწიფეს.

წინასიტყუაობა წიგნისა ამის რლსა ეხედწოდების ნაცვალ კიტყუაობა.

ქოროე თავა. მრავალმთის ნათლის-მცემლის მონასტერსა შა უდაბნოსა გარესჯისასა წელთა ქრისტესითგან: 1801.

ჩეა. თბევსა დეკემბერსა ათერთმეტსა:: თქუნი უქუნიანი მონა ოდესმე მისი სიმაღლის მეფის ირაკლის კარის არხი-მანდრიტ ყოფილი ყდ უხმარი და უღირსი: გერონტი::

ბოლოს ხუცურად სწერია:

დავჩხიპე ყდ უღირსმან ბერმან ნიკოლოზ: ივლისის ღ წელსა ჩეიზ.

აქ მოხსენიებული ნიკოლოზი გვარად ყოფილა კიკნაძე. შემდეგ მოყვანილია ანბანთ-ქება და ბოლოს უწერია:

ანბანთ ქება ესე გაბრიელ ბერისაგან გადაწერილი იყო სამ ფურცელ ქალაღზე და მე სურვილის გამო ამ წიგნზე გადავსწერე დაუკარგაობას მიხეზით ანნამ.

IV. მხედრული ხელთნაწერი ყდაში ლურჯ ქალაღზე, 21×16 სანტიმეტრი, შეიცავს შემდეგ შრომებს:

1) კურთხევა მირონისა.

2) ისტორია საქართულოჲსა აღწერილი ჭრანციცისა დენარალ კარლოს მიერ, ხოლო თარგმნილი ჭრანციცულით რუსულად უფლისა. პრორეფეთისაგან. ხ რუსულით ქართულსა ენასა. ზედა თარგმნილი. თავადის თარხანოვისაგან წელსა 1782:-

სულ ეს ისტორია შეიცავს 4 ფურცელს. ბოლოს სწერია: სრულ იქმნა წიგნი ესე თქუსა ფებერვალსა 5-სა წელსა 1823-სა.

3) მოხილვა წმიდათა ადგილთა ტიმოთე მთავარ-ეპისკოპოსისა.

ბოლოს სწერია:

სრულ იქმნა დიდება ყოვლსა მპყრობელსა ღმერთსა ამინ: 1822 წელსა აგვისტოს 20.

V. სიტყვანი წმიდათა მამათანი, მხედრული ხელთნაწერი ლურჯ ქალაღზე, ყდაში, 33×24 სანტიმეტრი. წიგნის ბოლოს ვრცელი მინაწერ უჩვენებს, რომ წიგნი გადაწერილია ბეჟან ერისთვის ასულის ანნას მიერ:

„სრულ იქმნა იენისის. ც. წელთა. ჩელდ.“

ბოლოს მოყვანილია ეპიტაფია გიორგი ბეჟანისძის არაგვის ერისთავის შვილისა გადმოწერილი ტფილისის მთაწმინდის ეკლესიისაგან მის დის ანნას მიერ. გიორგი ყოფილა 21 წლისა, სამს წელს და რვა თვეს მეუღლედ ყოფილა. ცოლად ჰყოლია იმერთა მეფის დის ასული.

VI. ცხოვრება პარასკევასი და ავეაროზი, მხედრული ხელთნაწერი ქალაღზე, 16, 5 X 10, 5 სანტიმეტრი. გადაწერილი ჩეკვ წელსა, ჰკუთნებია ერისთვის ასულს ანნას.

VII. წიგნი სამუელ რაბინ იუდიანისა ერთი რვეული, შეიცავს 87 გვერდს, მე-82 გვერდზე სწერია:

იყალთოს წმიდა შიოს ეკლესიას აწერია შემდეგი ეპიტაფია:

საქართველომ თქვა: მეც ვიყავ, დრო მქონდა კეთილ
[მყოფელი,
ვადიდნი ჩემნი მოსაენრ, ვტანჯნი უარი[ს]მყოფელნი,
ვევაოდი სამოთხის მსგავსად, არ ვიყავ გასაყოფელი
და ვინც ახლა მნახონ, გაშინჯეთ რა ამოა სოფელი.

ნეტარ დროსა, რომელსა იყავ შენ აღშენებული
აღვსილის მადლის წყაროთი და სიბრძნით განათლებული
შემკული ყოვლის წესითა და ესრეთ განბწყინებული
და ვინ არ გიტროს, რა გნახოს აწ ასე გაცუდებული.

წიგნი გადაწერილია ნიკო ათანასის ძის მაყაშვილის მიერ 1860 წელსა, 20 იანვარს.

VIII. ცხოვრებანი იოანე გლახაკისა, ალექსი ღვთისა კაცისა, ქსენეფორესი, ანდრონიკესი, ანტილონესი, ევპრაქსიასი ბოლოს იამბიკო არის ამა წმინდათათვის იოანე მონაზონის თქმული, ხელთნაწერს უდა აქვს, დაწერილია ქალაღზე მეცხრამეტე საუკუნის ხელით, 15 X 10, 5 სანტიმეტრი.

IX. ცხოვრება და მოქალაქეობა წმიდისა ნისიმესი, პარაკლისი წ. ნინოსი, თხრობა ღვთივ სულიერ ღირსისა ბენიამე-

ნისა ქორწინებისაბჯს, შხედრული ხელთნაწერი, მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისისა, ბოლოს სწერია: ითარგმანა ესე წიგნი.

უღირსი ხუცესი
იოანე ოსეს ძე
ოკტომბერსა თთჳს-
სა, დღესა 17:
წელსა 1785:
ტფილისს.

ბერძენი იოანე
მიხაილის ძე
პაპუწისშვილი
ქსიფი-
ლიონ.

X. ცხოვრება და მოქალაქეობა მარიამ ეგვტელისა, ხუცური ხელთნაწერი, რვეულათ, 54 გვერდი, 20×16 , 5 სანტიმეტრი, უნდა ეკუთვნოდეს მე-XVIII საუკუნეს.

XI. წამება კვირიკესი და ივლიტასი რვეულათ, ქალაღზე მეცხრამეტე საუკუნის ხელით.

XII. სიტყვა იოანე ოქროპირისა, 21×16 სანტიმეტრი, ლურჯქალაღზე, გადაწერილია ცნობილის ანნასაგან ფებერვალს 17, 1833 წელს. აქვე სიტყვა ჩჩვილთათვის. ბასილი ისავრელ ეფისკოპოზისა და სხვა საკითხავები, ბოლოს სწერია: ყოვლად სამღვდელო არსენ არხიეპისკოპოსი კაწარელი მაყაშვილი ბრძანებულა. ყოვლად სამღვდელო კაწარელი იოანე მაყაშვილი ბრძანებულა.

დოდოს მონასტრის არხიმანდრიტი ეპიფანე მაყაშვილი ბრძანებულა.

იერო-დიაკონ-მონაზონი ზაქარია მაყაშვილი.

მღვდელ მონაზონი გაბრიელ მაყაშვილი.

მიტროპოლიტი ბოდბელი იოანე მაყაშვილი ბრძანდებოდა.

XIII. წამება ქეთაჟან დედოფლისა დაბეჭდილი 1819 წელს და მასთან ერთათ ხელთნაწერიც იმავე ცხოვრებისა, თხზული მეფის თეიმურაზის მიერ, რვეულათ, ერთ წიგნათ შეკრული, ანნას ნაქონი.

XIV. წიგნი მაქსიმე აღმსარებელისა და იოანე დამასკელის სიტყვა, პარაკლისი დავით გარესჯელისა. (ეს ხუცურად

არის ნაწერი, სხვები მხედრულად), 16 × 11 სანტიმეტრი. ბოლოს უწერია:

ღო შე ფდ ცი გლახკი
 ბერი მკრიოს წინდაო და
 ღირსო მშო დთ უნდო
 ესე შრ[ო]მა მიირთვი სახდ
 სლისა ჩა ქს ქს აქო ჩღჟს.

XV. პარაკლისი წ. გიორგისი მხედრული ხელთნაწერი, 16 × 11 სანტიმეტრი, მეცხრამეტე საუკუნეს უნდა ეკუთვნოდეს.

XVI. განმარტება სამღვდლო შესამოსლისა; შემოკლებით მოთხრობა ისტორიის წთა მამათა, რომელნიცა მოსრნა შახაბაზ უდაბნოსა გარესჯისასა; ხილვა მარტომყოფელისა დანიილისა, რომელი იხილა 1764 წელსა, ნოემბერსა თვესა. მხედრული ხელთნაწერი, ყდაში 16 × 10 სანტიმეტრი, ბოლოს სწერია:

ხოლო ღირსისა დანიელ მარტო მყოფისა ძილის შორისი ესე გამოცხადება ბერძულისაგან ქართულსა ენასა ზედა ითარგმანა წმიდის ქეწ საფლავის არხიმანდრიტის ვენედიკტეს მიერ სამეუფოსა ქალაქსა შინა ტფილისსა 1823 წელსა, იანვრის 23 დღეს.

XVII. ეამნი ხუცური ხელთნაწერი ქალაღღზე, ყდით, 16,5 × 11 სანტიმეტრი. ბოლოს უწერია:

უო ივ ქე შშიწყლე მე
 ცდვილი ამის მწერილი
 თომა ვინც იხილოთ და
 წრიკითხოთ შენდობა
 ჰყვთ ჩმთს და ჩმთა
 მშობლთა თს ღის
 გლისა თს ნუ მწყევთ თუ

რამ უცტომით მოძსლოდეს
 რამე, არა ვინ რს აღმის
 მონათესავე უცტომელ:
 აღიწერა წე ესე ეშნი ქლქსა
 ტფლისსა ტძრსა სიონსა
 კლითა ჩმ ცდვლის თომას
 მრ ქკსა: . უკგ. (1738).

XVIII. ცხოვრება მარიამ ეგვიპტელისა მხედრული ხელთნა-
 წერი, რვეულათ, მეცხრამეტე საუკუნის ხელით, 22 X 17.
 სანტიმეტრი, გადაწერილი და ნაქონია ანნასი.

XIX. წამება პირველ მოწამისა არხიდაკონისა სტეფანესი,
 რვეულათ, მხედრული. წიგნი მიურთმევია ათანასი მაყაშვილი-
 სათვს გაბრიელ მღვდელს. აქვე სწერია:

მხილველნო წიგნისა ამის ლოცვა ჰყავთ ცოდვითა მდიდ-
 რისა სულით გლახაკისა ბერის გაბრიელისათვს. წმინდის ღო-
 დოს ქართველის საფლავის ლავრა დაიცალა უღმერთოთა ლეკ-
 თავან: წელსა ჩდნ-სა.

წიგნი გადაწერილია გაბრიელის ბრძანებით იოანე ნათლის-
 მცემლის მონასტრის დიაჩოქის მიხაილ ხანდალოვისაგან ჩელ-სა
 წელსა, იანვრის 5 ღღესა, ქკს ფაზ.

ამავე მაყაშვილის ხელთ ნაწერში ჩვენ ვიპოვნეთ ეპიტა-
 ფია იოანე ბოდბელისა მაყაშვილისა, რომელიც ბოდბის ეკ-
 ლესიის საფლავის ქვიდან გადმოუწერია 1861 წელს ნიკოლოზ
 მაყაშვილს:

..შენი ვარ...მაცხოვრე, რამეთუ მცნებანი შენნი... მრწმე-
 ნეს მე.

ღაშრტა ლაპარისა ესე მდებარე სჯსანთლესა ზედა ჭეშმა-
 რიტისა მღვდელთ მთავრობისასა საჩინო მწყემსი ბოდბელ-
 მიტროპოლიტი სანატრელი იოანე კახთა თავადთაგანი მაყაშვი-
 ლი რომელი მწყსიდა სიტყვიერთა სამწყსოთა ქესთა 54 წელ
 და განაშვენებდა წმინდასა ამას ტაძარსა და ადგილსა ყოვლი-

თა შემკულობითა და წესიერებითა და აწ ჰასაკ სიბერისად მიწვენილმან დაუტევნა საწუთრო ესე 24 სექტემბერს თვესა 1837-ისა წლისასა და დასხნა აქა 94 წლისა მონაზონებით დამა-შურალნი სხეულნი თჳსნი სახსენებელად საუკუნოდ და თჳთ წარდგა წინაშე მეუფისა თჳსისა.

შუამთა. შუამთის გუმბათიანი და ლამაზი მონასტერი ღვთისმშობლისა ძევს შვიდ ვერსზედ თელავიდან ცივ-გომბორის მთის კალთაზე, რომელიც ამ ადგილას თავის სილამაზით და ატეხილის ტყე-მალნარით სწორედ რომ წალკოტს წარმოადგენს. ახალი მონასტერი შუამთისა აშენებულთა მეთექვსმეტე საუკუნეში დედოფალ თინათინის მიერ, კახეთის მეფის ლეონ მეორის მეუღლისა და გურიელი მამიას ასულისა. თინათინი აქვეა დასაფლავებული ჩრდილოეთის კედელთან კანკელის მახლობლად. შიგნით ეკლესია ძველათ სულ დახატული ყოფილა მშვენიერი ნახელავი სურათებით, მაგრამ მხატვრობა დღემდის სანახევროდ მოჩანს აქა-იქ, სხვა შეთეთრებულია კირით. შერჩენილ მხატვრობათა შორის ჩვენ გავარჩიეთ სურათები. ეკლესიის მაშენებელთა დედოფალ თინათინისა და ლეონ მეფისა ძითურთ, რომელთაც ხელები გაპყრობილი აქვთ აქვე დახატულის, მაგრამ ცუდათ შენახულის ეკლესიის გეგმისკენ. ეს სურათები მოიპოვება დასავლეთის სვეტის მარჯვნივ. სხვა სურათებს წმინდანებისას უჩვენებენ ასომთავრული წარწერები: „წა ტრფნ, წა თე ტირონი, თე ევხაეტელი, წა ნიკიტა, წა აკაკი, წა მინა, წა გნი, წა ნიკოლოზ ახალი, სოლომონ წწყლი, დთ წწყელი“; ჩრდილოეთის კედელზე შენიშნავთ მხატვრობას, რომელნიც წარმოგვიდგენს ჯვარიდან ჩამოღებას იესოქრისტეს გვამისას, დასავლეთის კედელზე მეორედ მოსვლას, ზემოთ ღვთისმშობლის მიძინებას და სხვა.

ეკლესიის მახლობლათ ამართულია მაღალი ოთხ-სართულიანი სამრეკლო, რომელიც, როგორც გადმოცემა ამბობს, ალუშენებია თინათინ დედოფლის ძიძას.

გარ-შემო მონასტერს უვლის მაღალი ქვითკირის კედელი კოშკებითურთ, რომელიც იფარავდა ძველათ მონასტერს მტრების შემოსევიდან *). ეკლესია განახლებულია ირაკლი მეორეს დროს და ამ განახლების ამბავს მოგვითხრობს სამხრეთის კარის ზემოთ ნაწერი მხედრულათ:

1. ქ: ეკლესია ყდ შობისა აღშე[ნე]ბული სანატრელად
- 2 ხსნებულის დედოფლის თინათინისა დაძველებული და დაქცეული და ლორფინიდგან
3. განძარცული კდ მეფემან სდ ქვემასა საქართველოს-მან მეორემან ჰრაკლიმ ბრძნებითა და სფასთა
4. წარგებითა გუბათით მოკიდებით სმხროებით....

ნავთება

I. ხატი ღვთისმშობლისა ძითურთ: ოქროსი 49 × 41,5 სანტიმეტრი, მდიდრულად შემკობილი ძვირფასი ქვებით, ფირუზებით, ლალებით, მარგალიტებით და ზურმუხტებით და მრავალის (44) ნაწილებით. ამ ხატის პირი გადმოღებულია თინათინ დედოფლის დროს გელათის ხახულის ღვთისმშობლის ხატიდან. ხატს აწერია ასომთავრულით:

ქ. ყდ წ^ა ივ ქ^ე.

მეორე გვერდზე:

1. ქ: ჩრდილოდ: მთდ: კიბედ: კილობნდ: და: ტრ^აზ^ა: ბქედ:
2. და კრძლუდ: კურთხდ: აღყვბლდ: მგ^სწვბდეს: შ^ნ: წწყლნი.

*) სრული ლიტერატურა შუამთის მონასტრისა იხილვ: Пл. Юс-селиани. Путевыя записки по Кахети, стр. 91—99. Brosset. Voyage arch, Rapp. I, p. 57—58. Муравьевъ. Грузія и Арменія. ч. I, стр. 194—202. Хахановъ. Экспедици на Кавказъ. Материалы по археол. Кавказа, вып. VII, стр. 4—7.

3. ღისა: დედაო: ქწლო: უბიწო: მეცა: გქდაგზ: ქდ:
ღის: მშო
4. ბლად: იესეს: ძირით: აღმსრლო
5. ქლწო: შნგ: შობილსა: მე
6. უფესა: ესრეთ: არქუ: გიყრ:
7. თუ: ტკბილო: ძეო: ჩმო:
8. ისმინე: მამკბსა: ჩშსა:
9. მეფესა: ლეონს: და: თნა:
10. მეცხედრესა: პტონსა
11. დფლსა: თინათინს: ნუ
12. დასჯი: რჟს: განიკთხედე: კცთა: შევამკვით: ხტი:
ესე: ხხლისა
13. ღის: მშბლი: შფობსა: ჩნისა: წრსამართებლდ: და:
სლისაჲ ჩნისა: საჲ
14. სრად: და: ძეთა: ჩნთაჲ: სადღეგრძელოდ: ან. ან. ან.

უქარაგმოთ ეს წარწერა ასე უნდა წავიკითხოთ: „ჩრდილოდ, მთად, კიბედ, კილოზნად და ტრაპეზ-ბჭედ და კრძალოუად, კვერთხად აღყვავებულად მოგასწავებდეს შენ წინასწარმეტყველნი, ღვთისა დედაო, ქალწულო უბიწო, მეცა გქდაგებ ქეშმარიტად ღვთის მშობლად, იესეს ძირით აღმოსრულო ქალწულო, შენგან შობილსა მეუფესა ესრეთ არქვი: გიყვარ თუ, ტკბილო ძეო ჩემო, ისმინე მამკობსა ჩემსა მეფესა ლეონს და თანამეცხედრესა პატონსა დედოფალსა თინათინს ნუ დასჯი, რაჟამს განიკითხვიდე კაცთა. შევამკვით ხატი ესე ხახულისა ღვთისმშობელი მეფობისა ჩვენისა წარსამართებელად და სულისა ჩვენისა სახსრად და ძეთა ჩვენთა სადღეგრძელოდ, ამინ, ამინ, ამინ“.

ამ ხატის საბურველზე ბროსეს წაუკითხავს (ჩვენ არ შეგვინიშნავს):

ღვთისმშობელი ქალწულო მარიამ, საბურველი გვამისა შენისა ეკლესიასა შენსა შევსწირე კნენი მარიამ ერისთოვმან

მამისტვს. გვედრებით მშუდობა მომადლე სამთა ძეთა ჩემთა, მეოხ ეყავ სულთა ჩვენთა.

ფოტოგრაფიული სურათი ამ ხატისა მოიპოვება როინოვის ფოტოგრაფიაში.

II. გარდამოხსნის კუბოზე გადასათარებელი ხუცური წარწერით:

ჩედ წელსა აპრილის იგ მარიაშ რევაზ მაყაევის ასულმა ვიმუშაკესულისა ჩემისა საოხად.

III. ჯვარი რუსული ხელობისა ამობერვით განჭედილის სურათით იესო ქრისტისა. ქვემოთ ხეცურათ უწერია:

ლ ^ო : შ ^ე	ქ ^ე ს
ამისი	აქეთ
გამკე	ჩდ ^ნ დ
თებელი	
არხიეპ	
ისკობო	
სი რუსთ	
ველი	
ი ^ნ ე	

IV. იოანე ნათლის მცემელის, ხატი კარგი ნამუშაკევი, ფიცარზე, 35, 5 X 25, 5 სანტიმეტრი. აწერია ასო მთავრულით: „იოანე ნათლის მცემლი“. სხვა წარწერა არა აქვს.

V. ბარძიმი ვერცხლისა მხედრულის წარწერით:

ქ: შეწევნითა: მლთისათა: ჩვენ: მეფემ: ირაკლიმ: შევწირეთ: წმინდა: ბარძიმი: ესე: ხახულისა მლთის მშობელს მისხალი წოდ. ქქს: უშგ: (1758).

VI. ოთხი ხომლი ვერცხლისა ყველა ერთგვარი მხედრულის წარწერებით:

ქ: ჩვენ: მეფემ: კახეთისამ ირაკლემ: გავაკეთებინე: კანდელი ესე: ხახულისა: მლთის: მშობლისა: მისხალი უთ. ქქს უშგ (1758). მეორეზე მისხალი ნაჩვენებია „უგ“, მესამეზე „წ“ და მეოთხეზე წწ.

VII. ხომლი ვერცხლისა მხედრულის წარწერით:

ქ: ჩვენ: მეფემ: ირაკლიმ. გავაკეთებინეთ: შუამთის: ხახულისა: მღვთიშობლისათვის თავისის მამულის: შემოსავლიდამ: კომლი: ესე: მისხალი: ცხრაას: ორმოცდა: ცამეტი; ქკს: უნა: (1763).

VIII. ვერცხლის თასი მხედრულის წარწერით:

ქ. დივნის ქალის ქეთევანის ნიშნისა ვარ მისხალი რღწ შემოგწირე აბაშიძის ქალმან სილონიამ სასულიეროთ მიცვალებულთა ჩემთა.

VIX. განსაზავებელი მხედრული წარწერით: შს. მს შე მდ გს. სოფიო კურდღელოვისა.

X. პატარა თებში წარწერით: სოფიო კუ (კურდღელოვისა).

XI. ფეშხუმი ვერცხლისა მხედრულის წარწერით:

ქ. შეწვენითა: მლთისათა: ჩვენ: მეფემ: ირაკლემ: შეეწირეთ: წმინდა: ფეშხუმი: ესე: ხახულისა: მლთის: მშობელს: მისხალი თთ: ქკს: უმგ: (1758)

XII. ღვთისმშობლის ხატი, დახატულია ფიცარზე და აწერია: ყდ წა.

XIII. საცეცხური მხედრულის წარწერით: მდაბალი არხი-მანდრიტი კარდანებს წინ საბისა პ[ა]ფნოტიოს.

ხელთნაწერები და სხვა ნივთები შუამთის მონასტრის ჩვენ ვერ გავშინჯეთ, ვინაიდან ჩვენს იქ ყოფნის დროს ეკონომი იქ არ იყო და გასაღები მას წაეღო. ეხლა ხელთნაწერები შუამთის მონასტრისა გადმოტანილია საეკლესიო მუზეუმში, ზოგიერთ მათგანს იხსენიებს პლატონ იოსელიანი.

ეპიტაფიება.

აქ მოვიყვანთ სრულათ ზოგიერთ ეპიტაფიებს და სხვებისას მხოლოდ მოკლე შინაარს გადმოვსცემთ:

I. ეკლესიასა ამას შინა მდებარებს მარიამ თავადის გარსევან ჭავჭავაძის მეუღლე ასული ავალიშვილის თავადის იოანე

ნესი შობილი აპრილის პირველს 1752 წელსა და გარდაცვლილი 19 მაისს 1826.

II. საფლავი თავადის ალექსანდრე ქავჭავაძისა, რომელიც გარდაცვლილა 60 წლისა ექვს იანვარს 1846 წელს. ზედ სხვათა შორის სწერია: მარად საუფიწყოჲსა სიმამრისა სამარესა დავსდევ ფიქალი ესე მთავარმან დავით დადიანმა.

III. აქვეა დამარხული მისი შვილი დავით ალექსანდრეს ძე ქავჭავაძე, რომელიც დაბადებულა 1818 წელს და გარდაცვლილა 15 იანვარს 1884 წელს.

IV. სოფიო ბატონიშვილი გარდაცვლილი პირველ იანვარს 1868 წელს.

V. საფლავი ომანის ძის მაყაშვილისა, გარესჯის მწირ-მონაზონისა, რომელიც გარდაცვლილა 1831 წელს.

VI. საფლავი ენდრონიკაშვილის ასულის თინათინისა, აბელ ჩოლოყაშვილის მეუღლისა, რომელიც გარდაცვლილა 29 ივნისს 1839 წელს.

VII. საფლავი სერაფიონ კიკნაძისა, რომელიც ბროსქს მოგზაურობის დროს ცოცხალი იყო და მას მიეგება შუამთის მონასტერში:

ლოდსა ამას შინა ქუცზე აკლდება და მას შინა განისვენებს ამიერ სოფლით გარდაცვალებული მღვდელ მონაზონი სერაპიონ კიკნაძე ოზ-სა წლისა მონასტრისა ამის ნამსახური მხილველნო შენდობა ბძანეთ შობითგან წლისა ყ-სა. ღმერთმან აცხონოს სერაფიონ.

ძველა შუამთი: სამი ვერსის მოშორებით ახალი შუამთის მონასტერიდან, არის შესანიშნავი ნაშენები ძველი შუამთისა. ეკლესია ძველი შუამთისა თუმცა პატარაა, მაგრამ ძრიელ ლამაზია გეგმით, გუმბათი დაბალი აქვს, როგორც ყველა უძველეს დროის ეკლესიებს. გარშემო სხვა ეკლესიებს და სენაკების ნანგრევებია და მასთან ძველი გეგმისვე სამრეკლო, რომელიც ცალკე საყდარსაც წარმოადგენს იმავე დროს. ეკ-

ღესია ძველი შუამთისა შესანიშნავია სხვათა შორის ძველი ლამაზი ალექსანდრის კანკელით, რომლის მიხედვით გააკეთა გაგარინმა ტფილისის სიონის ახალი კანკელი. ეკლესიის კედლები შემკობილი ყოფილა ძველათ მშვენიერის სურათებით, რომლის ნაშთები ემჩნევა, როგორც კედლებზე ისე კანკელზედაც. აქ კიდევ განიჩევა სურათები მთავარანგელოზების მიხაილისა და გაბრიელისა; ღვთისმშობლისა ძითურთ; მსოფლიო მამების სურათებზე იკითხება: წმ გრიგოლი, წმ ბასილი, წმ ნიკოლოზ, წმ პავლე. კანკელზე მხედრულის არა ძველის ხელით ჩვენ ამოვიკითხეთ:

ღო შე ფრიად ცი ალავერდელი არსენი.

საკუროხეველში მარცხნივ ებისკოპოზ კირიონს ამოუკითხავს წარწერა, რომელიც ჩვენ არ შეგვინიშნავს:

ქე შე ამ... იენე თემას (?) ძეა.

სხვა ძველი წარწერა აქ სამწუხაროთ არ შენახულა. მხოლოდ მუხის კარებზე მოიპოვება ასომთავრული წარწერა არა უგვიანესი მეთუთხმეტე მეთექვსმეტე საუკუნისა: „ჯი ქსი“ და შემდეგ:

ღო: . შე: . პტე: .

რი *) შგულ: .

ესე: . კარი: .

მნ ქნა

წ ღო და ყდ წო

შლენ: . მძლრი: .

ნკზ: . და ხრონი: . შქლ

და დტრე: . წ: . ღო: . შე

ბჰკრი: . შიო: ან: .

უქარაგმით: ღმერთო შეიწყალე პეტრე, რომელმან შუაგულ ესე კარი ქმნა.

*) უკანასკნელი ასო უფრო წააგავს „კ“-ს ქარაგმით.

წმიდაო ღმერთო და ყოვლად წმიდაო შეიწყალენ მოძღვარი ნიკოლოზ და ხურონი მიქელ და დემეტრე. წმიდაო ღმერთო, შეიწყალე ბუჭუკური შიო ამინ.

დაწვრილებით ცნობები ამ ძველი შუამთის შესახებ იხილეთ ეპისკოპოს კირიონის სტატიაში: Старая Шуамта. Духовный Вѣстникъ за 1901 г. № 6—7.

კასიტაუნი. თავადის კიაზო ერისთვის სახლში, რომელმაც დიდი სტუმართ მოყვარეობა გაგვიწია, ჩვენ ვნახეთ შემდეგი წიგნები და ხელთნაწერები:

I. ჯვარი ათონური, 39×14 სანტიმეტრი, ვერცხლის არშიით, ქვემოთ ვერცხლის ტარზე აწერია მხედრულად:

ჟი: . შენ საშინელო ჯვარო ცხოველს მყოფელო მე მარაგალ (sic) ცოდვილი და წყალობისა შენისა უღირსი მარიამ შემიწყალე მომხედე. ოდეს მოუკდა ქართლის კემწიფე მეფე გიორგი სამს მარიამობისთვის დღესა პარ[ა]სკევსა მოიღე შენი წყალობა და იხსენ ყათლავსაგან ჩემი გიორგი და ბარძიმ ავთანდილ და ონოფრე გაუმარჯვე სრულა ქართველზედ იმ დ[რ]ოისათვის მოგაქედინეთ შემინდევი ცოდვანი და მიღეგრძელე შეილგები ამინ*).

აქ მოხსენებული ამბავი ეკუთვნის გიორგი მეთერთმეტის დროს, 1688 წელს და მოთხრობილია ვახუშტის მიერ (ქ. ცხ. II, გვ. 59). გიორგი და ბარძიმ იყვნენ არაგვის ერისთავები, ავთანდილ და ონოფრე მათ ძმებათ ბროსეს გენეალოგიურ რუქაში ცნობილი არ არიან. მარიამი, დედა ამათი, ყოფილა ერისთვის ოთარის ანუ ოტიას მეუღლე.

II. ხატი ღვთისმშობლისა, ვერცხლ შემოქედილი, 31×23 სანტიმეტრი, ზოგიერთი ძვირფასი ქვებით შემკული, ნაწილებით, რომელთაც აწერიათ: იოანე ნათლის მცემელი, პანტე-

*) ამ წარწერას ნამდვილზე ყოველი სიტყვის შემდეგ უზის სამ-სამი წერტილი, რომელსაც ჩვენ არ ვიცავთ.

ლეიმონ, ბართლომე, მარკოზ, ესტატე, მათე, აბიბოს, წ. სერგისა, ნიკოლოზ, იაკო, კალიმია, ბაქოს.

მეორე გვერდზე აწერია:

1. ქ.: წყალობითა მღთისათა ჩვენ ცვითა და ფარვითა მისითა მინდობილმან და ყოვლად უ
2. ღირსმან ციციშვილმა სარდარ სახლის უხუცესმა ზაზამ და თან მეცხე
3. ღრემან ჩვენმან ღთის მოყვარულმან ციციშვილის მანუჩარის ასულმან პატ-
4. რონმან ანუკამან მოვაჭედინეთ ხატი ყოვლად წმინდის ესე დღეთ ჩვენთა წ
5. ასამართებლად ძისა და ნაყოფის მომაცემელად ცოდვათა ჩვენთა შესნდობლათ
6. რათა მეოხ გვაყავა (sic) დღეს მას დიდსა განკითხვისას ამინ ქკს ტნზ (1669).

ქვემოთ წინა პირზე უფრო ახალი დროის წარწერაა:

1. ქ. მე არაგვის ერისთავმა მდივანბეგმა ბეჟანმა მოვაჭედინეთ ესე მღთის მშობლის ხატი სულ
2. თა ჩემთა საოხად და ძეთა ჩემთა სადღეგრძელოდ ენკენისთვის ო წელსა ჩეგ**).

ხელთნაწერები

I. დაუჯდომელი ხუცური ხელთნაწერი, გაეშვილს ქალღმერთს, შემკობილი მშვენიერის ნახატებით, 20 × 14 სანტიმეტრი. სულ 70 ნახატია სხვა-და-სხვა წმიდანებისა. ყველა ნახატეს ერთი და იმავე შინაარსის წარწერა აქვს:

ღო: დღეგრძელობიდ: აკმარე: კათალიკოზს: ნიკოლოზს:-

თქვენ: მეოხ: ექმენ: წინაშე: მღთისა: კს: ნიკოლოზს:

**) ამ წარწერასაც ყოველი სიტყვის შემდეგ უზის სამ-სამი წერტილი, მაგრამ ჩვენ არ აღვნიშნავთ.

სულ ხელთნაწერი შეიცავს 86 ფურცელს. სათაურები-
ნაწერია ჩართულის ასომთავრულით და ოქროთი. ბოლოს
სწერია:

დბჯ ღა ყლისა კთლისა წარმმართველსა რისა. შე-
წევნითა აღვაწერინე წჯ ესე წიგნი დაუჯდომელი მისის შედე-
გებითა და ზიარების ლოცვანი შევამკვე და დავახატვინე მე
ამლახორის შეილმონ კზნ პატრონონ ნიკზს ცღვთა ჩნთა
შესანდობლად დღეთა ჩნთა წარსამრთებლად: . მფობასა
პტრონის გრგისსა: . ქქსა: . ტათ: . კლითა მიქელისთა: .
ლო შეფდ ცღვლი მიქლი ღო შეფდ ცღვლი კზნ ან რ.

ბოლოს ამ ხელთნაწერს მიკერებული აქვს ორი ფურცე-
ლი, რომელზედაც მოყვანილია ნუსხახუცურით ნაწერი ორ
სვეტად ქრონიკა, რომელიც იწყებ ბაგრატ IV სიკვდილიდან
და თავდება 1605 წლით. ვინაიდგან ეს ქრონიკა ცალკე
გამოვეცი, აქ აღარ განვიმეორებ (ნახ. Хроника Эрстовскаго
Акаѳиста XXIX вып. «Сборника матеріаловъ для описанія
мѣстностей и племень Кавказа», стр. 1—20).

II. ფსალმუნის განმატება, მხედრული ხელთნაწერი ყდაში,
ქალღღზე, 17 × 11 სანტ., თავში სწერია კინოვარით: ამბავი
მაჰმადისი თარგმანთა შა ფსალმუნთასა შემოხმული და წიგნთა-
გან მაჰმადიანთასა გამოღებული და ნათესაობა მათი:

ბოლოს: აღწერე წიგნი ესე განმარტებაჲ პ: ბ: ფსალმუ-
ნისა. რლცა გვაუწყებს წვლილად სარწმუნოებათა მახმადიანთასა
და სჯულსა მათსა ყლისა კეთილ-მსახურებასაგან განვრდომილსა
გარე: . ქსით წელსა 1822: ჩეკბ: ხ ქართულისა წელთ მოქცევსა
დასაბამიდგან მეთათხმეტისა ქარონიკონისასა; 509: ფთ, ს:
პეტრებუვრგს: .

ვა ნათლისა და შარავანდედისა გაშორება შეუქლებელ
არს მზისაგან ეგრეთვე არა ძალიდების ქეშმარტისა ქრისტიან-
ნეთა სარწმუნოებისაგან განშორება სამართლისა და კეთილ მო-
ქმედებისა. ხ სარწმუნოება და ჰსჯული მოცემული მოჰმედის
მიერ ყოვლითურთ საცთურ წინა აღმდგომ არს ამისსა: მა-
შასაღამე ბნელ არს იგი და ყოვლითურთ საცთურ: არა ქე-

შმართება ად სიკრუე და არა კეთილის მოქმედება ად ყლი ბოროტის მოქმედება რლიცა მდის შეუდგების მას და წარწყმედს დიდებისაგან ღისა ყლთა შემდგომთა მისთა: მე ესე წიგნი გადმოვსწერე უმეტნაკლებოთ მღვდელმა დიმიტრიმ ოქროაშვილმა სანკტ-პეტერბურლს: ფებერვლის. კდ. დღესა. წელსა ჩეკად:

III. სამართალი ვახტანგ მეფისა. $34,5 \times 21,5$ სანტიმეტრი, მხედრული ხელთნაწერი ლურჯ ქალაღდზე. თავში მოიპოვება სრული სიძიებელი სხვა ხელითა. ბოლოს აწერია:

„ცოდვილო დავით ღმერთმან გაცხონოს აჰინ“. მეცხრამეტე საუკუნის ხელნაწერია.

IV. გვირგვინი. მხედრული ხელთნაწერი. ტყავ გადაკრულ ხის ყდაში, თეთრ ქალაღდზე. 21×14 . სანტ., ოცდა სამეტი რვეული. ბოლოს არის თარიღი ამ რიგათ: 1796. 5. 13. ჩლჟვ. ივ. პორფირი (ასო მთვრულით ჩართული).

V. წმიდა გიორგის ცხოვრება: თვესა აპრილსა. კვ. წმ. გიორგისა. დაწერილია მოლურჯო ქალაღდზე ხუცურის ნუსხა ხელით. შეიცავს 52 გვ. ზის ტყავ გადაკრულ ხის ყდაში, $11,5 \times 9,5$ სანტ.

VI. დაუჯდომელი მინიატურული, მხედრული ხელნაწერი, კარგი ნამუშავევი, ყდაში, $5,6 \times 3,6$ სანტ. სულ 8 რვეული. ხელი ძრიელ წვრილია. მე-18 საუკუნის ხელთნაწერი.

VII. დაუჯდომელი მხედრული ხელთნაწერი ყდაში, მე-18 საუკუნის ხელით, $8,5 \times 6$ სანტ. სულ თოთხმეტი რვეული.

VIII. სძილის პირი 13, $5 \times 9,5$ სანტ. ხუცური ხელთნაწერი ყდაში, 13×9 სანტ. თავი აკლია, სძილის პირის გარდა ამ წიგნში არის განმარტებანი შეიღთა ცოდვათანი და აქვე რუქები მხატვრობით მადლთა, საკითხავები ეფრემ ასურისა; ნუსხა მსოფლიო კრებათა. სძილის პირის ბოლოს აწერია, „ღბა ქესა სრლ მყფლსა. ცოდვილმნ. რომანოზ. ა. შ. ვ.“ ბევრ ალაგას არის მოხსენებული ტექსტის ხელით:

„ქე შე ცი რომანზ:—წიგნის ბოლოს სწერია:

ქე შე უღირსი. მღღელ მონაზნი რომანოზ:—ოდეს იგი მოხვიდე:

კიდევ წარწერა ტექსტისავე ხელით: ღო შე ფდ ცი მონაზანი. მთავრ დიაკონი. რომანოზ:—აქვე არწივი დახატული ჯვარით. შუაში ერთი ლოცვა სომხურათ არის ტექსტის ხელით ხუცურათ დაწერილი.

IX. დაუჯდომელი მხედრული ხელთნაწერი უყდოთ, დაშლილი მეცხრამეტე საუკ. ხელით. თავი და ბოლო აკლია, $10,5 \times 7,5$ სანტიმეტრი.

X. სამართალი მეფე ვახტანგისა ყდაში, $22 \times 66,6$ სანტ: ლურჯ ქალღმერთ კარგის ხელით და სარჩევით, 97 გვერდი: ბოლოს სწერია: დიდება პატივი და მადლობა. დამბადებელსა, და სრულ-მყოფელსა ყოვლისა კეთილისასა: ფებერვლის. ც. 1810.

აქ მარტო ვახტანგის სამართალია.

ე. თაყაიშვალა

(შემდგვი იქნება).

მ ა კ ბ ე ტ

გერგინუსისა *)

(დასასრული)

ბანქოს შვილი ფლევანსი გაექცა სიკვდილს, და ამ გარემოებას უნდა მოეგონებინა მაკბეტისათვის, რომ რაც ბედისაგან განწესებულია, ის შეუცვლელია. მხოლოდ მაკბეტი ახლა თავს იმით ინუგეშებს, რომ ფლევანსს ჯერეთ არ უჭრის კბილი და დღეს უვნებელია. ბანქოს მოკვლას იმან შეუწყო ხელი; რომ მაკბეტს ეშინოდა მისი და გულმოსული იყო მაზედ, როგორც საიდუმლოს თანამოზიარეზე. ამ შიშმა კვლავ შეარყია მისი დასუსტებული სიმამაცე, როდესაც გამოეცხადა ბანქოს აჩრდილი. აჩრდილმა მთლათ დაასუსტა და გამოსცვალა მისი ბუნება; მისი ცოლი ცდილობს დაამშვიდოს სტუმრები; წინანდელივით გულმაგრათ ცდილობს ბოდიში მოიხადოს ქმრის ავთმყოფობისათვის და შემდეგ წინანდებურათ მკაცრის საყვედურით აგრძობინებს ქმარს მის სისუსტეს: „კაცი არა ხარო“? ეკითხება მაკბეტს. — „კაცი ვარ, მაშა“, უპასუხებს იგი: „და ფრიადაც გულადი კაცი, რომ შევცქერივარ ამ სანახავს, რომელიც თითონ ტარტაროხსაც-კი შეჰზარავდა“. მაგრამ ცოლი მაინც განაგრძობს თავის მწარე სარკაზმებს: „ეგ რიდი, ძრწოლა ნამდვილის შიშის მიმბაძენი უფრო შეენიან დედაკაცისგან ბუხრის ცეცხლთან მოთხრობილს ამბავსო“. მაგრამ მაკბეტი მაინც:

გაბედავს და დაღვეს ბანქოს სადღეგრძელოს, როგორ კი გაჭკრება მისი აჩრდილი, მხოლოდ როდესად ხელახლა შემობრუნდება ბანქო, მაკბეტის ნერვები კვლავ დაიწყებს კანკალს. ბაკბეტი დაიტრაბახებს: „რაც კი კაცს ძალუძს, მეც ყველაფერი შემძლიაო“, მაგრამ სიმამაცე ეკარგება, როგორც-კი დაინახავს ბანქოს აჩრდილს. ყველაფერი ეს შედეგია სინიდისის ძრწოლისა და მისის საშინელის წარმოდგენებისა. დიდი ხანი არ არის მას შემდეგ, როცა იგი სინანულის დროს შურით შეჰყურებდა დუნკანის უშფოთველს ძილს; ეხლა კი ისე ღრმად ჩაფელო სისხლში, რომ მისთვის სულ ერთია—წინ წავა თუ უკან დაბრუნდება. ამდენხანს ბანქოს ეჭვების და ვერაგობის ეშინოდა, ეხლა-კი ყველა სახლს ჯაშუშებით აავსებს, სდევნის საექვო პირებს, ეშუქრება გაქცეულ პრინცებს, მოითხოვს განზე გამდგარ მაკდუფს და მოაკვლევინებს მას ოჯახობას. აქამდის მისის სინიდისის ტანჯვა, სხვათა შორის, გამოიხატებოდა იმით, რომ მან, რომელმაც მოუკლა სხვებს ძილი, მოკლა თავისი ძილიც, რომ იგი მოკლებული იყო ამ ბუნებრივ სიამოვნებას, რომ მას აწუხებდა საშინელი სიზმრები; ეხლა-კი მას უნდა იძინოს, იძინოს წინააღმდეგ ყოველისავე განსაცდელისა, თავის ყოველ გვარ სასტიკ განზრახვების დროსაც. ოდესღაც უბრალო ყვირილიც კი აფრთხობდა მის ცოცხალ ფანტაზიას; ეხლა თითქოს გამძღარია საშინელებით და დაკარგული აქვს ყოველივე გრძნობა შიშისა. წინათ იგი რჩევას აძლევდა თავის თავს, როგორ მოვიქცეო, ეჭვები ებადებოდა; ეხლა კი ისეთი განზრახვები უტრიალებს თავში, რომლებიც მოითხოვენ განხორციელებას, ვიდრე განიხილავდეს მათ. ბავშვით სთვლის თავის თავს ბოროტ საქმეებში, ვიდრე არ მიაღწევს იქამდის, როდესაც ყოველივე მისი განზრახვა დაუყოვნებლივ სრულდება; სცდილობს, რომ ერთათ-ერთი მისი დევიზი იყოს: ვიფიქრე და შევასრულე. მოქმედების ასეთი წყურვილი აღძრა მასში, სხვათა შორის, მაკდუფის გქცევამ. წინასწარ გრძნობდა და შიშს მაკდუფის მხრივ, მაგრამ გადადვა მისი მოკვლა, და მოულოდნელად ესმის გრძნეულ დებისაგან, რომ სწორედ

მაკლუფისაგან უნდა მოელოდეს ცუდს. აი ამის შემდეგ არ უნდა არც ერთის საქმის გადადება. ამ მდგომარეობაში ამაგრებენ კუდიანები, რომლებიც მოქმედობენ ეხლა მაზედ თავის მბრძანებლის ხელმძღვანელობით. ეხლა, გრძნეულის დების მიზანია, ყოველთვის აღუძრან მას იმედები, მუდამ ამყოფონ ცოდვებში, ხელი შეუწყონ მის მარტო ადამიანის ძალ-ღონეზე დამყარებას, მის მიერ ყოველგვარ ღვთიურ კანონის უარყოფას. ამ ყოველისავე სარწმუნოებრივის გრძნობის უარყოფას, ამ სინიდისის ყოველისავე ექვების უკუგდებას, ამ უზომო დამყარებას ადამიანის ძალაზე—გრძნეული დები პირდაპირ უწოდებენ იმ მტერის სახელს, რომელიც ყველაზე უფრო დამღუპველად მოქმედობს ადამიანზე. კუდიანების ორ-აზროვანი წინასწარმეტყველობანი ჩააგონებენ მაკბეტს უშიშროებას, მათ უნდათ, რომ მაკბეტმა დააჩქაროს თავის ბედისწერის შესრულება, რომ წინააღმდეგობა გაუწიოს სიკვდილს და დაამყაროს თავისი იმედი გარეშე ყოველისა ზომიერებისა, მოწყალეებისა და შიშისა. და როდესაც მაკბეტი ხედავს ეშმაკის უკანასკნელს მოტყვილებას, ხედავს, თუ როგორ ახლოვდება მისი ტრაგიკული დასასრული, — მისი მამაკაცური მოუღრეკელობა იზრდება და დან-და-თან მატულობს. როდესაც ბოლოს მაინც ამ მოტყვილებამ ექვები აღუძრა, მას ცოტა-ცოტა ეპარება შიში, მხოლოდ კიდევ სძლევს შიშს; თუმცა მისი სინიდისი უკვე მხდალია, მაგრამ მხნე და მაგარი აქვს ნება. როდესაც ახლოვდება ბირნამის ტყე, მაკბეტი ერთს წუთს ჰკარგავს გამბედაობას, მაგრამ შემდეგ გაბრაზებული გამოდის თავის თავის დასაცველათ. მაკლუფი რომ ეტყვის: მე უდროოთ ამოგლეჯილი ვარ დედის მუცლიდან და არა შობილიო, მაკბეტს კვლავ შეიპყრობს შიში: „მე შენ არ გებრძვიო“, ეუბნება მაკლუფს. მაგრამ როგორც კი დასცინებს მაკლუფი და მხდალს, ლაჩარს უწოდებს, მასში ხელახლავ იღვიძებს გმირი, რომელიც მზათ არის გმირულათ შეხვდეს სიკვდილს. მაკბეტი დიდი ადამიანია, როგორც გაგენი ნიბელუნგებში და თუმცა საშინელს საქმეებს ჩაიდენს, მაგრამ მაინც ძალა უნებურათ პატივისცემას იწვევს

ჩვენში; თანდაყოლილი გმირობა. მას შერჩება უკანასკნელ წუთამდე და სიდიადე მისი მამაცურის ძლიერებისა და ძალა მისი გამბედაობისა თითქმის მეტობს და ჰფარავს მისი დანაშაულობის სიდიადეს.

პიესის აზრი, ტენდენცია ისაა, რომ მაკბეტი, რომელიც წინათ კეთილშობილი და გულკეთილი ადამიანი იყო, პატივმოყვარეობის ცდუნების და მამაცურის სიამაყის ზედგავლენით გარდაიქმნას წინდაუხედველ და გულდაჯერებულ ადამიანათ. ამ მხრივ მაკბეტი წარმოადგენს სრულს წინააღმდეგობას ჰამლეტისას. მამის პატიოსანი აჩრდილი მოუწოდებს ჰამლეტს მართალ საქმისათვის; საიქიოდან მოსული სული აღძრავს მასში ადამიანურ ბუნებას წმინდა ადამიანურ გრძნობისათვის; მაკბეტს-კი აცდუნებენ ბოროტი ძალები, არსებანი, რომელნიც მოკლებულნი არიან ყოველგვარ ადამიანურ სიმპატიას და ორ-აზროვანის სიტყვებით აქეზებენ მაკბეტს ბოროტ და ყოვლად არა-ბუნებრივ საქმისათვის. ბუნება და გონება აქეზებს ჰამლეტს, მაკბეტს-კი იკავებს. ჰამლეტი იძულებულია იმოქმედოს, მხოლოდ გვიანობს და უცდის, მისით ხომ არ გაკეთდება საქმეო. მაკბეტს-კი ყველაფერი მოცდას ეუბნება, მაგრამ იგი ძალათ მიდის წინ და წინვე მოიპოვებს გამარჯვებას. გარემოება ორივეს ხელს უწყობს, მაგრამ ერთი არ სარგებლობს მით, მეორე კი ხელს სტაცებს, და ორივე ერთნაირად ჭუსნიდისოთ იქცევა. ერთს აქეზებს ყველაფერი; თვითონ უსაყვედურებს თავის თავს, უწოდებს მხდალს, საძაგელს, მაგრამ ვერრას აკეთებს და ვერამაღლდება საკუთარ თავის ღირსებად; მაკბეტი კი აღემატა თავის თავს, როგორც-კი მიმართა ცოლმა მის მამაკაცობას. ერთი უმოქმედობით შეპყრობილი, უფრო და უფრო ზოზინობს, მეორე, გატაცებული თავის საქმეებით, უფრო და უფრო მიისწრაფვის წინ. ჰამლეტ ერთხელ უცაბედათ სისხლის გზას დაადგა, მაგრამ მაინც გაუბედავი და გულ-სუსტი დარჩა მაშინ, როდესაც მაკბეტი პირდაპირ შეებრძოლება უმაღლეს ძალებს, ერთი რაღაც ავადმყოფურათ გაურბის საქმეს, მეორე-კი ავადმყოფურათ დაეძებს

საქმეს. ჩვენ ვხედავთ, რომ ჰამლეტის იქვიანობას, მხდალს სინიდიის და ზნეობრივს დაუჯერებლობას საკუთარის თავის შესახებ შექსპირმა დაუპირდაპირა უღეთო და შესახარი გულ-დაჯერებულობა მაკბეტისა, რომელიც ბოლოს და ბოლოს მიიღებს დემონის სახეს. ამას იქით ამ ორს ხასიათს არაფერი აქვთ საერთო. ამას შემდეგ მაკბეტს ადარებდენ რიჩარდ III-ს, ვიდრე ჰამლეტს. მაკბეტიც და რიჩარდიც პატივ-მოყვარეობის გამო დაადგნენ დანაშაულობის გზას და ორივე თითქმის ერთნაირის სიტყვებით ამბობს: ისე ღრმათ ჩავი-ფალით სისხლში, რომ ერთი დანაშაულობა ძალათ იწვევს მეორეს. მაგრამ რიჩარდი ბუნებითად ბოროტი ადამიანია და ჩადის ბოროტებას თავის ნებით, კარგად მოფიქრების შემდეგ; მაკბეტი-კი დაბადებით რბილი და კეთილშობილი ადამიანია, ბოროტებას ჩადის ცოლის ჩაგონებით და გარეგან მაცდურ პირობების ზედგავლენით; ორივენი მოღალატენი არიან, უზურ-პატორები, მტარვალები; მაგრამ რიჩარდი შეიქნა ასეთად მატყუარობის, ფარისევლობის და პოლიტიკის შემწეობით; მაკბეტი-კი მხოლოდ მეომარია. რიჩარდს ჰკლავს მაზედ უფრო ფარისეველი ადამიანი, მაკბეტს—უფრო კეთილშობილი პირი. ორივეს გარს ახვევიან ისეთი პირები, რომლებმაც იციან მათი დანაშაულობა, მაგრამ რიჩარდი ზიზლით უყურებს ყოველს ადამიანს და ყურადღებას არ აქცევს უმნიშვნელო მოქიშპეს—ბუკინგამს, მაკბეტი კი, რომელიც მოკლებულია ზიზლს ადამიანებისადმი, უნებურის პატივის ცემით ეპყრობა მაზედ მაღალი ნიქს, ისეთს ადამიანებს, როგორც არიან ბანქო და მაკდუფი. ორივენი დაიხშობენ სინიდიის ძლიერის ნების შემწეობით, მხოლოდ რიჩარდი სისხლით მოპოებულ გამარჯვების დროს მხიარულია და კარგს გუნებაზედ, მაკბეტს-კი არ ახარებს გამარჯვება, მის შესახებ იყო ნათქვამი: „მასში რაც არის, ყველაფერი სწყველის თავის თავსო.“

გულნატკენი გადაავლემს ბოლოს მაკბეტი თვალს თავის ვაცრუებულს იმედებს და ძლიერ სწუხს, რომ არ შერჩა არც მფეგობრები და არც პატიოსნება; რიჩარდი კი არ მიაქცევდა

ამას ყურადღებას. ორივეს აწუხებს გაჭირვების დროს შიში და სინიდიისი; ორივე ერთნაირად სცემს ცუდის ამბების მომტანს, ეწინააღმდეგებიან თავის თავს გულმაფიწყობის დროს, გზა და კვალი ებნევათ განსაცდელის დროს. მაგრამ რიჩარდი ყოველთვის ავაზაკია, რომელიც ცდილობს ხელიდან დაუძვრეს მსაჯულს, მაკბეტი კი მეომარია, რომელიც პატიოსნურად ებრძვის მოწინააღმდეგეს. ორივენი ჰგვანან ერთმანეთს თავის გულდაჯერებულობით და შეურყეველის მხნეობით. სტივენსმა მართალი სთქვა, რომ შექსპირის საყვარელი აზრია: ავაზაკობა და ბიწიერობა მამაცებსაც კი სულ-მოკლებად შეჰქმნისო; მხოლოდ ამ შემთხვევაში. მაკბეტიც და რიჩარდიც წარმოადგენს გამორიცხვას: მათში დანაშაულობასთან ერთად იზრდება უშიშრობა და სიმხნევე. მაგრამ მაინც მაკბეტი რიჩარდზე მეტს უშიშრობას იჩენს, როდესაც უკანასკნელად გადის საბრძოლველად, თუმცა ცხადია, რომ დამარცხდება.

რაც შეეხება პოეტურ სამართლიანობას დუნკანის, ბანქოს და მაკდუფის შესახებ, უნდა ვსთქვათ, რომ ისინი წარმოადგენენ მაკბეტის წინააღმდეგობას, როგორც ჰასტინგსი რიჩარდ მესამისას. როგორც მაკბეტი იჩენს ძალების გადამეტულობას, შეუპოვრობას ადამიანების და ღმერთების წინააღმდეგ; უშიშრობას მოწინააღმდეგების წინაშე, რომლების დასამარცხებლად ხმარობს ყოველგვარს კანონიერს და არა კანონიერს საშუალებას, ისე დუნკანი, ბანქო და მაკდუფი იჩენენ სისუსტეს, გაუბედაობას, გაუფრთხილებლობას, რის გამო ხელიდან უსხლტებათ თავის დაცვის სამართლიანი საშუალება, მოუფიქრებლობას და პასივობას. ამ ორს უკიდურესობას შორის ხასიათის ზომიერებას წარმოადგენს მაკდუფი, რომელიც მწარე გამოცდილებამ გამოაფხიზლა ბოლოს, და უფრო გამჭრიახი მალკოლმი. ჯერ ქრონიკაში დუნკანი არის დახატული უფრო სუსტად ადამიანად, ვიდრე ეს შეჰფერის მეფეს; ლალატი ჩვეულებრივი ამბავი იყო მის დროს; მას არ შესწევდა იმდენი ძალა, რომ მოესპო ლალატი, არც იმდენი დაკვირვება, რომ სახით გამოეცნო მოლალატენი; კავდორის თენმა ცუდათ ისარგებლა მისის

მეგობრობით, და ახლა კიდევ აჯილდოებს მაკბეტს და ეფერება მის პატივმოყვარეობას და სრულიად უყურადღებოთ სტოვებს წყნარს ბანქოს. ამაღლა მაკბეტი და ძალიანაც მოტყვილდა. ამგვარივე წინდაუხედველობა ჰლუპავს ბანქოსაც. იცოდა გრძნეულ დების საიდუმლო. დაახლოვებული იყო მაკბეტთან და შეეძლო დაენახა მისი გულჩაბვეულობა. ეჭვები აქვს, რომ მაკბეტმა დანაშაულობა ჩაიდინა, მაგრამ არავითარს ზომას არ ხმარობს არც მის წინააღმდეგ, არც თავის თავის სასარგებლოთ. ცოტა სხვანაირათ, ვიდრე სხვანი მხდალნი: ექიმი, სეიტონი, როსსე და ყველაფრის მეთვალყურე ლენოქსი, — ბანქო იმარხავს გულში თავის ფიქრებს და თავს იბრმავებს თვალ ხილული: იგი იღუპება უმოქმედობისა გამო საშიშარ მეზობლისაგან. მაკდუფი არ არის იმდენათ წინდაუხედველი, ამიტომაც დასჯილ იქმნა არა პირადათ, არამედ ცოლშვილის სიკვდილით, რომელთაც ჰლუპავს მაკბეტი და ამის გამო მაკდუფი შეიქნება წამებულ გმირათ. პიესაში ნათქვამია, რომ მაკდუფი კეთილშობილია, ჭკვიანი, შორს გამჭვრეტელი და მშვენიერათ ესმის ყოველივე გარემოება. აგეთია ნამდვილათაც. თავში გულწრფელათ უფრო ის სჯერა, რომ მეფე დუნკანი მოსამსახურეებმა (პაჟებმა) მოჰკლეს; მეფის მაკბეტის მიერ მოკვლა მას ახირებულათ მიაჩნია, და თავის ეჭვს ღრმათ იმარხავს გულში. მაგრამ არ ესწრება მაკბეტის გვირგვინის კურთხევას, ერიდება მაკბეტს და ბოლოს სიფრთხილის გულიოსათვის კიდევ გაიქცევა უცხოეთში. ასეთი წინდახედულია, მაგრამ მაინც ივიწყებს თან წაიყვანოს თავისი ოჯახობა. მაკბეტი მოჰკლავს მაკდუფის ოჯახობას და ეს უბედურება აიძულებს მაკდუფს პირდაპირ შეებრძოლოს მაკბეტს. როდესაც დამშვიდებულია, მაკდუფი მოგვაგონებს მაკბეტს: წარმოადგენს ძლიერების და ხასიათის სიწყნარის შეერთებას. ამ მხრივ იგი მაკბეტზე მალეც დგას, რადგან მოკლებულია ყოველგვარს პატივმოყვარეობას. და როდესაც დონალბენი გადაიკარგა შორს და მის შესახებ არავითარი ცნობა არ არის, მალეკოლმი-კი ყოველგვარს უზნეობას აბრალებს თავის თავს, მაკდუფს უბრა-

ლო ფიქრიც არ გაუვლის თავში, თვითონ დაიჭიროს ტახტი; იგი ამბობს მხოლოთ: **მშვიდობით შოტლანდია** და ყოველო იმედლო! შეგვიძლია ვიფიქროთ, რომ წყნარს და კეთილ-შობილს მაკდუფს არა ჰქონდა იმდენი პატივმოყვარეობა, რომ შესძლებოდა მაკბეტის დამარცხება. მაგრამ შექსპირმა ცოლშვილის მოკვლით იმდენათ გაამწარა მაკდუფი, რომ შეაძლებინა გამარჯვება. ეს მშვენიერათ არის დასურათებული ორის სიტყვით მაკდუფის და მალკოლმის სცენაში. როდესაც საშინელი ამბები ესმის, მაკდუფი თვალეზზე ქუდ ჩამოიფარებს და ასე მალავს თავის მწუხარებას. „ჩემი შვილებიც? ჩემი ცოლიც?“ აი მხოლოთ მისი სიტყვები და შემდეგ მისი საყვედური გამოიხატება ამ სიტყვებით: „და მე უნდა შორს ვყოფილიყავ!“ მალკოლმი ურჩევს ჯავრი მოიკალი შურისძიებითაო. მაგრამ მაკდუფი ყურადღებასაც არ აქცევს იმას. „ეგ უშვილოა!“ გაიძახის. ტიკმა სთქვა, ეს მაკდუფის სიტყვები მალკოლმს შეეხებაო *).

მაგრამ მელონიც, გორნიც და სიმროკიც იმ აზრისანი იყვნენ, რომ ეს სიტყვები შეეხება მაკბეტს, მხოლოთ ამ სიტყვებში ხედავდნენ მაკდუფის უკმაყოფილებას იმის გამო, რომ არ შეუძლია. საესებით შური აგოს მაკბეტს. ეს რომ ასე იყოს, მაშინ მაკდუფის კეთილშობილობას და ჭკვიანობას, მის და მაკბეტის დაპირდაპირებას არავითარი აზრი არ ექნებოდა. ეს ერთი იმ

*) ტიკს არ მოჰყავს ერთათ-ერთი საბუთი, რომელიც შეეძლო მოეყვანა თავის აზრის დასამტკიცებლათ. ლედი მაკბეტი ამბობს, რომ მაკბეტს ჰყავდა შვილები. მაგრამ აქედან არა სჩანს, რომ მათ ჰყავთ შვილები; ის სჩანს მართა, რომ ოდესღაც ჰყოლიათ შვილები. ამ შემთხვევაში მაკბეტისათვის შესაძლებელი იყო იმის გრძნობა, თუ რა არის შვილების დაკარგვა, მაკდუფის აზრით კი ვითომც მაკბეტს არ შეუძლია ამის გრძნობა. დაავიწყდა შექსპირს ეს უცაბედათ, როგორც გეტე ჰფიქრობს, იმიტომ, რომ მას ამ შემთხვევაში ესაჭიროებოდა ერთი დამახასიათებელი თვისება, მეორეში—მეორე? მაგრამ ამგვართვე შეგვიძლია ვსთქვათ: მაკდუფს დაავიწყდა ეს, რადგან ძლიერ შეწუხებული იყო და წაართვა მამის გული იმას, ვისაც არ ჰყავდა ცოცხალი შვილები.

მშვენიერ მაგალითთაგანია, რომლებიც გვიმტკიცებენ, რომ კარგ აქტიორს უკეთ შეუძლია შექსპირის განმარტება, ვიდრე მეცნიერს კომმენტატორს. გარრიკის დროის ყველაზე უფრო ცნობილს მოთამაშეებს მაკდუფისას ისე ესმოდათ ეს ადგილი, რომ აქტიორმა ამ სიტყვების წარმოთქმის დროს უნდა გამოხატოს მამის უღრმესი მწუხარება, რომლის შემდეგ მოიპოვებს მაკდუფი სიმაგრეს და დაებადება. შურისძიების გრძობა. ეს სრულიათ აშკარაა. „გულმაგრათ დახვდი მაგ სატანჯველს, როგორც კაცს ჰფერობს“, ეუბნება მას მალკოლმი. „მეც აგრე ვიქ, მაგრამ გრძობაც რომ მაქვს კაცისა!“ უპასუხებს მაკდუფი: „ვით დავივიწყო, რომ ისინი იყვნენ ჩემთვისა უძვირფასესნი.“ და ხელახლათ უსაყვედურებს თავის თავს, რომ მისის მიზეზით დაიღუპენ ისინი. მაშინ მალკოლმი ეუბნება: „სალესი იყოს ეგ შენის ხმლისაო“. მაკდუფი ორათ არის გაყოფილი მამის მწუხარებასა და შურისძიების წყურვილს შორის: „როგორ! თვალთ ცრემლი მოვიდინო დედაკაცივით და ფუქ სიტყვებით კვებნასა მოვყვე!“ ამბობს. მხოლოთ ბოლოს შეიპყრობს სრულიათ შურისძიება, რომელიც აიძულებს მოუთმენლათ საქმის შესრულებას.

ამ უზრუნველ და დაუდევარ ადამიანების წინააღმდეგობას წარმოადგენს მალკოლმი. საყურადღებოა, რომ მისი და მაკდუფის ლაპარაკი უკვე იყო ქრონიკაში და იგი სრულიათ შეეფერა შექსპირის პლანს. მალკოლმმა თავიდანვე აიღო ექვები და გაიქცა, მაკბეტი ეფერებოდა და უნდოდა მისი მოტყვილება; ამის გამო შეიქმნა მეტათ ფრთხილ და წინდახედულ ადამიანათ. ყოველთვის აუჩქარებელია, უნდობლად ეპყრობა მაკდუფსაც. ექვის თვალთ უყურებს მაკდუფის მიერ ცოლის დატოვების ამბავს. პირდაპირ ეუბნება მერე თავის ექვებს: ამ ექვიანობამ შეურაცხყოფა კი არ უნდა მოგაყენოს შენ, არამედ უნდა დამიფაროს მეო. თავის-თავს ათასნაირს სიცუდეს და უზნეობას სწამებს, რათა გამოსცადოს მაკდუფი. ეს ბუნებრივია იმ ადამიანის მხრივ, რომელმაც ბევრი განსაცდელი გამოიარა, ობლად დარჩა, რომელიც ხშირად იყო მოტყვი-

ლებული და ჯერ კიდევ ახალგაზდაა, მით უმეტეს რომ უნდოდა გამოეცადა ის ადამიანი, რომლისაგან უნდოდა მართლის გაგონება და რომლის იმედი ყველაზედ უფრო ჰქონდა. მაკბეტის წინააღმდეგ ომის დროსაც ამგვარსავე სიფრთხილეს და გვიანობას იჩენს მალკოლმი; ბირნამის ტყეში შტოების მოჭრას დამახასიათებელი მნიშვნელობა აქვს მისთვის.

მაკბეტის წარმოდგენა მოითხოვს დიდს ყურადღებას. ეს ისეთი პიესაა, რომ შეუძლებელია მისი შესწორება ან შემოკლება; წარმოდგენს ისე მჭიდროდ შეკავშირებულს ერთს მთელს, რომ მას დაამახინჯებს სულ მცირე შემოკლებაც. შილლერმა გამოუშვა მაკდუფის ცოლ-შვილის მოკვლა. ყველა ზემო ნათქვამიდან აშკარაა, რომ ასეთი გამოშვება უადგილოა. მაკბეტის მიერ ჩადენილ დანაშაულობათა საშინელება სცენაზე უნდა იყოს წარმოდგენილი; მაკდუფის მწუხარება, რომელმაც აღუძრა შურისძიების წყურვილი, მაშინ არის გასაგები ჩვენთვის, თუ დავინახავთ საკუთარს თვალებით მისის მწუხარების მიზეზს. ჯერ კიდევ კოლორიჯმა აღამაღლა ხმა შექსპირის დასაცველად იმათ წინააღმდეგ, რომლებიც უსაყვედურებდნენ დიდებულს პოეტს გადამეტებულს სასტიკობას პიესებში: „თუ დაეტოვებთ უყურადღებოდ ტიტს, რომელიც შექსპირს არ ეკუთვნის და აგრეთვე გლოსტერის დაბრმავებას (სადაც უარყოფილია ჰორაციუსის *ne palam equat*), მე თამამად შემოიძლია ვსთქვა: „არ არის დამნაშავე“. შექსპირმა აქაც ყოველივე ღონე იღონა, რათა შეესუსტებინა აუცილებელი სისასტიკე ბავშის მოკვლის შესახებ ჩვენ უკვე ვილაპარაკეთ ზემოთ. დედისადმი კი, რომელიც მემბოხხეთ სთვლის მაკდუფს მეფის — მაკბეტის — წინაშე, შექსპირი არ აღგვიძრავს თანაგრძობას; მას ჰკლავენ სცენის გარეთ. ყველანი თანახმანი არიან, რომ საჭიროა ამ სცენის და მეკარის სცენის გამოტოვება. ამ აზრის იყვნენ კოლორიჯიც და კოლიერიც, რომლებიც ფიქრით, მეკარის მონოლოგი ვინმე აქტიორის ჩამატებულია. ეს შესაძლებელია. მაგრამ ეს სცენა მაინც მთლად უხერხული არ არის. ეს არასასიამოვნო მხიარულება, როგორც კონტრასტი, ძალიან შეეფე-

რება გარემოებებს: მთვრალი მეკარე ალევგორიულად გვიხატავს ჯოჯოხეთის უფსკრულს, და მისი სიტყვები სინამდვილეს შეიცავს და შეგვიძლია დავეთანხმოთ. მას გარრიკი კიდევ უარესს შერებოდა, უშვებდა სხვა ადგილებსაც და უმატებდა ახალს სცენებს. მაინც პირველად მან გააცნო საზოგადოებას ეს პიესა. მანამდის დავენანტმა გადააქცია იგი რაღაც ოპერად, მორღავედა ხოლმე კუდიანებს და უმატებდა ახირებულს ადგილებს. გარრიკის თამაში დღესაც დარჩენილია აქტიორებში ისე, როგორც მის მიერ ჰამლეტის როლის შესრულებაც. როდესაც იგი, თეატრის გარეთაც, წარმოსთქვამდა მონოლოგს, სადაც მაკბეტის ფანტაზიას ეჩვენება ხანჯალი, ძალა-უნებურად იპყრობდა მაყურებლებს ცეცხლის თვალებით, მიმიკით და ბევრის მეტყველის სიტყვით. მის შემდეგ მაკბეტი შეიქმნა საყვარელ როლად ყველა ცნობილს მხატვრისათვის: კემბელბის, კინების, მაკრიდებისათვის. კემბლმა თხზულებაც კი დასწერა ამ ხასიათის განსამარტებლად. გარრიკთან მისტრის პრიტიზარდი თამაშობდა ლედი მაკბეტს. მისი თამაში მემკვიდრეობით გადმოვიდა მერმინდელ აქტიორებზე. იგი უხატავდა მაყურებლებს სურათს ბოროტის განზრახვის საშინელებისას, გამბედაობის და შეურყეველის უგრძობელობისას. მისი თამაში ნადიმის დროს იყო უღიადესი ხელოვნება, აგრეთვე სცენა სომანამულოზშიას, სადაც მისი თამაში მოაგონებდა მაყურებელს მოულოდნელს გაელვებას, რომლის შემდეგ კიდევ უფრო შემაწუხებელია საშინელი წყვილი. 1785 წლიდან ამ როლს ლონდონში თამაშობდა მისტრის სიდლონსი და იგიც აკვირვებდა ყველას თავის თამაშით. ხატავდა ამ როლს, როგორც ანტიკურ ტრაგედიის გმირს, უბრალოთ, თავი ეჭირა როგორც მარმარილოს ქანდაკებას და წარმტაცის ენერგიით. როგორც გადმოგვცემენ, მისი თამაში იმ სიტყვების წარმოთქმის დროს, როდესაც იგი მზათაა, კეფიდან ტვინი გადმოუნთხიოს თავის მომღიმარე შვილს, — უზომოთ გადამეტებულ და დამახინჯებული იყო. საკვირველია, რომ იგივე ქალი, რომელმაც დასწერა რამდენიმე შენიშვნა ამ როლის შესახებ, თეორიულათ სულ

სხვას გვიმტკიცებს, ვიდრე თავის თამაშს. იგი გრძნობდა ამ ხასიათში დედაკაცურ თვისებებს და მისის შეხედულობით ლედი მაკბეტი არ იყო მოკლებული ქალურ თავაზიანობას და სილამაზეს. ამით ის უფრო უახლოვდებოდა სინამდვილეს, ვიდრე თავის თამაშით. მაგრამ ადვილათ შესაძლებელია, რომ ეს როლი უკეთესათ მიაჩნდა მას იმ სახით, როგორც თამაშობდა. ასეთი თავისუფალი თამაში მხოლოდ მაშინ არის შესაწყნარებელი, როდესაც თვითონ ავტორს ვერ დაუხატავს საკმაოდ ესა თუ ის პირი. შექსპირის პიესების ასეთნაირათ წარმოდგენაკი ყოველათ უხერხულია.

პირველის შეხედვით, შექსპირი მხოლოდ ერთს რასმე ავალებს აქტიორს: გაიგოს ავტორის აზრი. მაგრამ ნამდვილათ-კი იგი მოითხოვს აქტიორისაგან დიდს შრომას, თუ უკანასკნელი სერიოზულათ მოეკიდება თავის საქმეს.

უცხოეთის მიმოხილვა

1. სერბია.—2. რუმინია.—3. *Laissaz faire, laisser passer.*—
4. მაკედონია.—5. კლერიკალისმი.

ბალკანეთის ნახევარი კუნძული დიდ სახელმწიფოების დიპლომატიის საყვარელი საასპარეზო ადგილია. არსად ისე არ არის ამღვრეული წყალი, როგორც ბალკანეთის ხალხებ შორის და ამიტომაც დიპლომატია ისე არსად სცდილობს თევზის ქერას მღვრიე წყალში, როგორც აქ. ბალკანეთის პატარა სამეფოები ხან ერთ სახელმწიფოს დიპლომატიის ანკესს ამოჭყევიან, ხან მეორე სახელმწიფოს ბადეში გაეხვევიან. არ იქნა, არა ეშველა-რა არც დიპლომატების თევზაობას და არც ბალკანელ სამთავრო-სამეფოების დაწყნარებულ ცხოვრების დამყარებას. მთელი ენერგია და ძალ-ღონე ამ სამეფოებისა იმას უნდება, რომ ანკესებსა და ბაადეებს თავი დაახწიონ; შინაგანი, ორგანიული სამუშაო კი სრულებით უყურადღებოდ ჭრის მიტოვებული და ზოგჯერ ბეჩაემა ხალხმა არც კი იცის, თუ რა სჯობდა, ოსმალეთის მთავრობის უღელი, თუ ეხლანდელი „თავისუფალი და დამოუკიდებელი“ ცხოვრება...

მაგრამ სერბიასთანა გაჭირვებული ბალკანეთის არც ერთი სამეფო არ არის. სანამ მეფე მილანი განაგებდა სამეფოს ბედობაღს, სერბია ავსტრიის დიპლომატიის ყურ მოჭრილი ყმა იყო—ავსტრია ისე საშიში არ არის სერბიისათვის, როგორც რუსეთით. მოკვდა მილანი და სურათი გამოიცვალა: სერბიის ახალ გაზდა მეფე ალექსანდრე რუსეთისაკენ გადავიდა. ანკესად აქ რუსეთის დიპლომატიას მეფის ცოლის შერთვა გამო-

ადგა: როგორც ეხლა გამოჩნდა, მეფე ალექსანდრეს საიდუმლო რომანის მფარველი და ხელის შემწყობი რუსეთის წარმომადგენელი იყო. ამიტომაც მოხდა, რომ ჯვარის წერისა და გვირგვინის კურთხევის შემდეგ ალექსანდრეს პირველი მოლოცვა რუსეთის იმპერატორისაგან მიუვიდა.

სამაგიეროდ ავსტრია მეტად უკმაყოფილო იყო საქმეთა ასეთ მიმართულების გამო და ყოველ ღონეს ღონობდა ჩირქი მოეცხო სერბიის ახალ დედოფლისათვის. თუ იმის მებაედიც მართალია, რასაც ავსტრიელი გაზეთები დედოფალ დრაგაზედ სწერდნენ, ალექსანდრეს მართლა ახირებული ცოლის შერთვა მოსვლია... მაგრამ აქ ეს კი არ არის საყურადღებო, არამედ ის, თუ როგორ შეხედეს ამ ფაქტს ავსტრიასა და რუსეთში. მაშინ, როდესაც ავსტრიაში ასე ლანძღავდნენ და ამცირებდნენ სერბიის მეფე-დედოფალს, რუსეთის გაზეთები ალტაცებაში იყვნენ მოსული ალექსანდრეს გაბედულობით; დიდ ქებას ასხამდნენ დედოფალ დრაგას და ულოცავდნენ სერბიას ავსტრიის უღლიდან განთავისუფლებას და „ეროვნულ“ გზაზე დადგომას.

სერბიის მეფეც ანკესს მოხვდა; სიტყვას სიტყვაზე ამბობდა, ამტკიცებდა რუსეთის პოლიტიკის უანგარობას, მასთან მეგობრობისა და კავშირის დიდ სარგებლობას და სხვა. ამ განახლებულ მეგობრობას გარეგანი დამტკიცება, დაგვირგვინება ესაჭიროებოდა. როცა ბოლგარიის მენკვიდრე პრინცს ბორისს მართლ-მადიდებლობა მიაღებინეს და ამით რუსეთი და ბოლგარია შეარიგეს, მთავარი ფერდინანდი პეტერბურღში იყო და იქ დიდის ამბით მიიღეს. სერბიის მეფის სურვილი იყო იგიც მიეღო რუსეთის იმპერატორს. ეს მით უფრო საჭირო იყო ალექსანდრესათვის, რომ დედოფალიც თან უნდა წაეყვანა და დრაგას პეტერბურღში მიღება კი სრული მისი რეაბილიტაცია იქნებოდა იმ ლანძღვა-თრევის შემდეგ, რომლითაც სავესე იყო ერთ დროს ავსტრიისა და გერმანიის გაზეთები. ესეც რომ არ ყოფილიყო, სხვა მხრივაც იყო საჭირო დრაგასთვის პეტერბურღის სასახლეში მიღება: მიუხედავად იმისა, რომ ალექსანდრეს მაშის პაპა სერბიელი გლეხი იყო, რომელსაც ღორის

ჯოჯი ჰყავდა, მისი ცოლის შერთვა mesalliance'-ად ითვლება.

რუსეთის დიპლომატმა ჩარიკოვმა მიიღო თავზე მოეწყო სერბიის მეფე-დედოფლის პეტერბურღში მგზავრობა და მიღება. მოაწყო კიდევ საქმე და ოფიციალურადაც გამოცხადებული იყო ეს პოლიტიკური მგზავრობა. მაგრამ ერთბაშად ყველაფერი შეიცვალა: სერბიის დედოფალი მეფის სისხლის არ არის, მას ვერ მივიღებთ როგორც ჩვენს სწორსაო, სთქვეს რუსეთის უმაღლეს წრის ქალებმა და ამდენის ხნით მომზადებული საქმე ერთბაშად ჩაიშალა.

შეურაცხყოფილმა და გულნატკენმა ალექსანდრემ მაშინვე დაითხოვა თვისი სამინისტრო, რომელიც რუსოფილური იყო, და ახალი მინისტრები მოიწვია. რუსული გაზეთები ირწმუნებიან, რომ სამინისტროს გამოცვლა არ შესცვლის სერბიის გარეშე პოლიტიკასო, მაგრამ ეს ძნელი დასაჯერებელია. სერბიის მეფეს რომ სურვილი შესრულებოდა და დედოფალთან ერთად პეტერბურღში მიეღოთ, სერბია დიდხანს დარჩებოდა რუსეთის პოლიტიკის გავლენის ქვეშ. ეხლა კი, ამ შეურაცხყოფილ თავმოყვარეობაზე, შეუძლებელია, რომ ავსტრიის ხერხიან დიპლომატიის ანკესს არ მოჰყვეს. ავსტრიის გაზეთები სიხარულით ცას ეწევიან და ამტკიცებენ, რომ სერბია ისევ ავსტრიის მეგობარი გახდება.

თვითონ სერბიას ამითი, რასაკვირველია, არ ეშველება. იგი ისევ სხვების სათამაშო ბურთი იქნება, სანამ... სანამ ბალკანეთის ხალხები არ შეიგნებენ ერთმანერთთან შეკავშირების აუცილებელ საჭიროებას. ფედერაციით გაერთიანებული ბალკანელი სამეფოები არავის სათამაშო ბურთი არ გახდება, იმდენად ძლიერი იქნება იგი. მანამდე კი საქმეთა ეხლანდელი მიმდინარეობა არ შეიცვლება.

*
* *

რუმინია იმ თავითვე უფრო გარკვეულ პოლიტიკურ გზას ადგა. რუსეთის ვრცელი იმპერიის მეზობლად მდებარე პატა-

რა სახელმწიფო კარგად ჰხედავს ამ მეზობლობის მოსალოდნელ შედეგს. ერთხელ იგემა კიდევ იგი. 1878-ში, როცა რუსეთის ჯარები დიდ გაჭირვებაში იყვნენ ჩაცვივებული პლევანასთან, რუსეთის იმპერატორმა დეპეშა მისწერა რუმინის მეფეს კარლოსს და ჯარებით დახმარება სთხოვა; თუმცა წინათ არ უნდოდათ მისი ამ საქმეში ჩარევა. რუმინელ ჯარებმა დიდი სამსახური გაუწიეს პლევანასთან რუსეთის მხედრობას. ბერლინის კონგრესზე კი ასეთ სამსახურის საზღაურად ის მიიღო რუმინიამ, რომ ბესარაბია ჩამოართვეს. წინააღმდეგი არავინ ყოფილა საქმის ასე უსამართლოდ გადაწყვეტისა: ბესარაბია შეიქნა ის უფსკრული, რომელიც ჰყოფს რუსეთსა და რუმინიას და ამ უფსკრულის არსებობა კი დიდად ხელსაყრელია გერმანიისა და ავსტრიისათვის.

რუმინიამ იმ თავითვე შეაქცია ზურგი რუსეთს და ავსტრიას დაუხლოვდა: მრავალ-ერიანი ავსტრია ყოველ შემთხვევაში ნაკლებ საშიშია რუმინიისათვის, ვიდრე რუსეთი. ბერლინის კონგრესის შემდეგ ეს დაახლოვება ბუნებრივი მოვლენა იყო. მაგრამ რა ხასიათი ჰქონდა ამ დაახლოვებას, აქამდე ცნობილი არ იყო. ეხლა კი გამოქვდა, რომ ავსტრიასა და რუმინიას შორის ნამდვილი სამხედრო კონვენცია ყოფილა. პირველად ეს ფრანგულ „ტან“-მა გამოაცხადა და ეხლა ავსტრიელი გაზეთები სწერენ ამ საგანზე. სხვათა შორის, „ნოიე ფრაიე პრესეს“-ში სწერია: „ავსტრიასა და რუმინიას შორის არსებობს სამხედრო კონვენცია, მაგრამ მისი პირობები დაწვრილებით არავინ იცის, თვით მალალ წრეებშიაც კი. ეს საქმე არასოდეს არ განუხილავს მინისტრების საბჭოს. პირობების შემუშავებაში მიიღეს მონაწილეობა მეფემ, პირველმა მინისტრმა და მთავარ შტაბის უფროსმა. ამასთან ეს კონვენცია გუშინდელი არ არის—ათი წელიწადია, რაც იგი არსებობს. შეგვიძლია ვსთქვათ, რომ რუმინია ძალიან დაახლოვებულია სამთა კავშირთან, თუმცა მას ხელშეკრულება მარტო ავსტრიასთან აქვს დადებული. კონვენცია, ისე როგორც სამთა კავშირი, რამდენჯერმე განახლდა და შეიცვალა კიდევ აგრეთ-

ვე შეგვიძლია ვსთქვათ, რომ თუ რუსეთის იმპერიასა და ავსტრიას შორის ომი ატყდა, რუმინიამ იმ თავითვე ოთხი კორპუსი ჯარი უნდა წამოაყენოს: ორი კორპუსი მდ. პრუტზე უნდა იდგეს რუსების შემოსევის შესაჩერებლად და ორიც ბოლგარიის საზღვარზე, ვინიცობაა, თუ ეს სამთავრო რუსების მხარეს დაიჭერს ომის დროს“.

რკინის კანცლერმა ბისმარკმა სთქვა ერთხელ საფრანგეთისა და რუსეთის დამოკიდებულებაზე: რუსეთი სრულებით არ საჭიროებს ხელშეკრულობა ჰქონდეს საფრანგეთთანაო; თუ გერმანიასა და რუსეთ შორის ომი ატყდა, არ არის ისეთი ძალა, რომ საფრანგეთი შეაჩეროს და ომში მონაწილეობა არ მიადებინოსო.

ესევე ითქმის ავსტრიასა და რუმინიაზე: თუ რუსეთის იმპერიასა და ავსტრიას შორის ომი ატყდა, მთელი რუმინია ფეხზე დადგება და მთელის თავის ძალ-ღონით ჩაერევა საქმეში იმის მიუხედავად, აქვს მას სამხედრო ხელ-შეკრულობა ავსტრიასთან თუ არა. ბესარაბიამ საუკუნოდ წაჰკიდა რუსეთი და რუმინია; მათ შორის ეხლა გაღუვალი უფსკრულია.

*
* *

იყო დრო, როცა განთქმული *laissez faire, laissez passer* დაურღვეველ და უცვალეველ ჰეშმარიტებად ითვლებოდა პრაქტიკულ ცხოვრებაშიაც და მეცნიერებაშიაც. სახელმწიფოს საქმე არა აქვს ჩაერიოს საზოგადოების სოციალ-ეკონომიურ დამოკიდებულებაში, ადამიანი თავისუფალია და ეს თავისუფალი პიროვნება თვითონვე დაიცავს თავის ინტერესებს, მოაწყობს თავის ცხოვრებასო; სახელმწიფოს ჩრევა საქმეში თავისუფლების პრინციპის შელახვა იქნებაო და სხვა.

მაგრამ ეხლა ყველასათვის თვალსაჩინო გახდა, რომ სახელმწიფოს არ ჩარევა სოციალ-ეკონომიურ საქმეებში, მისი ეგრე ვსთქვათ „მიუდგომლობა“ ნიშნავს ძლიერებისა და მძღრების ქომავობას. აღმოჩნდა, მაგალითად რომ „თავისუფლება“ კაპიტალისტისა და „თავისუფლება“ მუშისა სულ სხვა-და-

სხვა ღირსებისაა. პირველი თავისუფლება თავისუფლებაზე მეტი გამოდგა: გარდა იმისა, რომ კაპიტალისტი მართლა თავისუფალია, მას შეუძლია შეჰბოჭოს სხვის პიროვნებაც და ჰბოჭავს კიდევ; მუშის თავისუფლება კი არის, რომ იგი „თავისუფალია“ დასთანხმდეს კაპიტალისტის მიერ წარმოდგენილ პირობებს; თუ არ დასთანხმდა, შიმშილით უნდა მოკვდეს.

როცა ორი ასეთი ძალაა პირის-პირ დაყენებული, სახელმწიფოს საქმეში არ ჩარევა იმას ნიშნავს, რომ ღონიერს ნება მიეცეს სუსტი დაჩაგროს.

სახელმწიფო დიდხანს იყო ძლიერის ასეთი ქომავი, მაგრამ ბოლოს, სხვა-და-სხვა გარემოებათა ზედ-გავლენით, იძულებული შეიქნა პოლიტიკა გამოეცვალა. უმთავრესი ამ გარემოებათა შორის, რასაკვირველია, თვით მუშების გათვითცნობიერება და მათი ორგანიზაცია იყო.

პირველი შედეგი სახელმწიფოს საქმეში ჩარევისა იყო სამუშაო დღის შემოკლება და ფაბრიკა-ქარხნების სანიტარულ მდგომარეობის გაუმჯობესება. ამას მოჰყვა მუშათა დაზღვევის დიდი საქმე და მათი ორგანიზაციის დაკანონიერება. მუშათან-და-თან დაემზავსა თავისუფალ ადამიანს...

მაგრამ იყო ერთი მხარე მუშების ცხოვრებისა, რომელსაც სახელმწიფო სიფრთხილით უვლიდა გვერდს, ეს არის მუშის ქირის რაოდენობის განსაზღვრა. ეხლა ამ „წმინდათა წმინდის“ შეხებაც შეიქნა საჭირო.

ამერიკის შეერთებულ შტატებში, პენსილვანიაში, მთელი ხუთი თვე გაფიცული იყვნენ ქვა-ნახშირის მუშები, რომელთა რიცხვი ასი ათასს აღემატებოდა. დგებოდა ზამთარი და ამერიკას მოელოდა „ნახშირის საშინელი შიმშილობა“. მუშებიცა და მადნების პატრონებიც მტკიცედ იდგნენ თავ-თავიანთ აზრზე და ამიტომ პირდა-პირ მათ შორის მორიგება მოსალოდნელი არ იყო. ერთის მხრივ იმოდენა გაფიცული მუშები, მეორეს მხრივ უნახშირობითა და სიცივით შევიწროებული ხალხი ვერ წარმოადგენდნენ კარგ გარანტიას სახელმწიფოს მშვიდობიან ცხოვრებისათვის... შეერთებულ შტატების პრეზიდენტი რუ-

ზევლტი კარგად ჰხედავდა საქმეთა მდგომარეობას და ენერგიულად ჩაერია საქმეში... მოლაპარაკება გაჰმართა მუშების ორგანიზაციასთანაც და კაპიტალისტების კომპანიასთანაც და შუამავლობის წინადადება მისცა მათ. მუშები მაშინვე დასთანხმდნენ. კაპიტალისტები ერთხანს ყოყმანობდნენ, მაგრამ მალე ესენიც დაითანხმა და გაფიცვაც შესწყდა. გაზეთების სიტყვით, ძლიერი გაფიცვის ასე მშვიდობიანად გათავება სამი კაცის გავლენის საქმე არისო: პრეზიდენტ რუზველტის, რომელიც ასე მხურვალე გულით მოეკიდა საქმეს, ტრესტების მეფის პირპონტ მორგანისა, რომელმაც ერთის სიტყვით დაიყოლია საომრად გამზადებული თავისი ამხანაგები და მიჩელისა, მუშების ფედერაციის თავმჯდომარისა, რომელმაც შეგნებულად აამოძრავა ამოდენა ხალხი, ერთობა შეანახვინა მიუხედავად გაჭირვებისა და, როცა პრეზიდენტი რუზველტი ჩაერია საქმეში, დაითანხმა ამხანაგები მუშაობისათვის ხელი მოეკიდათ. მიჩელის ორგანიზატორობის შესანიშნავი ნიჭი განსაკუთრებით იმ გარემოებიდან სჩანს, რომ გაფიცული მუშები ენათა შერევის ნამდვილ ბაბილონის გოდოლს წარმოადგენენ: ვინ არ არის პენსილვანიის ნახშირის მადნების მუშა! ინგლისელი, ფრანგი, სლავი, იტალიელი, ჰუნგრელი და სხვანი.

მეორე ასეთივე მოვლენა საფრანგეთში მოხდა: 140 ათასი მუშა იყო გაფიცული. ამოდენა უსაქმოდ დარჩენილი, კაპიტალისტებზე კბილ გალესილი ხალხი, და ვრცელ სამადნო მრეწველობის შეჩერება მეტად საშიში იყო საფრანგეთისათვის, იმდენად საშიში, რომ პარლამენტმა შესწყვიტა კამათი კლერიკალისმისა და კონგრეგაციების საქმის გამო და მთელი თავისი ყურადღება მადნის მუშების საქმეს მიაქცია. დეპუტატ ჟორესის წინადადების თანახმად პარლამენტმა დაავალა საფრანგეთის პირველ მინისტრს კომბს შუამავლობა გაეწია მუშებსა და კაპიტალისტებ შორის და სადავო კითხვები სამედიატორო სამართლამდე მიეყვანა. კომბი დაუყოვნებლივ შეუდგა საქმეს და მუშები მაშინვე დაითანხმა; თან-და-თან თანხმდებიან კაპიტალისტებიც. ჯერ გამართულია მოლაპარაკება თვით მუშე-

ბისა და კაპიტალისტების წარმომადგენელთ შორის. რაშიაც ვერ შეთანხმდებიან, ის სამედიატორო სამართალმა უნდა გადაწყვიტოს (უმთავრესი საკითხი, როგორც თითქმის ყოველთვის, ქირის რაოდენობა და მუშაობის ხანგრძლივობა).

რუზველტისა და კომბის მაგალითმა გავლენა იქონია ზელგიაშიაც; აქ ჯერ არ არის გამოცხადებული ნამდვილი გაფიცვა, მაგრამ დამზადებული კი არის. გაფიცვის თავიდან ასაცილებლად სოციალისტ-დებუტატებმა წინადადება მისცეს მთავრობას შეამავლონ დაეწყო მუშებსა და კაპიტალისტებს შორის და სადავო კითხვები სამედიატორო სამართალამდე მიეყვანა. მთავრობამ უარი უთხრა დებუტატებს, მაგრამ იმაზე კი დასთანხმდა, რომ პროვინციის მართველები ოფიციალურად ჩერიონ საქმეში და დაესწრენ მუშებისა და კაპიტალისტების თათბირს.

ერთის სიტყვით, სახელმწიფოს „საქმეში არ ჩარევა“— *laissez faire laissez passer*, კაპიტალისტის გალადებული თარეში და მუშის „თავისუფალი იძულება“ თან და თან ისტორიის კუთვნილებად ჰხდება.

მაგრამ რამდენი ტანჯვა-წამება, რამდენი შრომა იყო საჭირო მუშებისა და მათის მეთაურების მხრივ, რომ საქმეთა მიმდინარეობა ასეთ რაციონალურ კალაპოტში ჩამდგარიყო!

*
* *

მაკედონი, ეს „დაუქრობელი კერა ბალკანეთის არეულობისა“, ისევ ღელავს და მძვინვარებს. მაკედონელი აჯანყებულია, რსმალო სკდილობს აჯანყებულის დამორჩილებას და დასჯას. ვინ რა მდგომარეობაშია, რამდენად ძლიერია აჯანყება, რა არის მოსალოდნელი, არვინ არ იცის, ან თუ არის ასეთი მცოდნე, საქვეყნოდ არას ამბობს. გაზეთების ცნობები ერთმანერთს ეწინააღმდეგებიან; მკითხველს ვერავითარი დასკვნა ვერ გამოუყვანია მათის ცნობებიდან. მხოლოდ ერთის თქმა შეიძლება—მაკედონელების ეხლანდელი მოძრაობა უფრო სერიოზულია, ვიდრე წინა წლებისა.

ოსმალეთის წყაროებს თუ დავუჯერეთ, აჯანყება ეხლა სრულებით ჩამქრალა: დარჩა რამდენიმე რაზმი აჯანყებულებისა მთებში, მაგრამ ზამთრის სუსხი ამათაც მალე ჩამოდენის ბარში და ხელში ჩაგვივარდებიანო, ამბობენ ოსმალები. ბოლოგარიელი გაზეთები კი სულ წინააღმდეგს ამტკიცებენ. საფიქრებელია, რომ ორივე მხარე სტყუის. „ნოვოე ვრემია“-ს სიტყვით, სიმართლე ორივე მხრის ცნობებში უნდა ვეძიოთ. ექვს გარეშე უნდა იყოსო, ამბობს ეს გაზეთი, რომ ბარი ოსმალოს ჯარების ხელშია და ჩვეულებრივის შეუბრალებლობითა და სისასტიკით არბევენ მას; მათსავე ხელში უნდა იყოს მთების უმთავრესი გასავალები. რაც შეეხება მთა-გორებს, აქ ოსმალები უძლური არიან, ამიტომაც არის, რომ ბოლოგარები ამტკიცებენ— აჯანყების გათავება ჯერ კიდევ შორს არისო.

ყველაფერი იმაზედ არის დამოკიდებული, რამდენად კარგად იყო მომზადებული აჯანყება მატერიალურად. თუ აჯანყებულებს საკმარისად აქვთ დამზადებული სურსათი და თბილი ტანისამოსი, მაშინ ოსმალების მდგომარეობა მაინცა და მაინც უზრუნველ ყოფილი ვერ იქნება: აჯანყებულები შესძლებენ გაზაფხულამდე მთებს შეაფარონ თავი და იქიდან თარეშით არ მოასვენონ ოსმალოს ჯარი. გაზაფხულზე კი, როგორც ხშირად ყოფილა, აჯანყება კიდევ უფრო გაძლიერდება. ბოლოგარები ირწმუნებიან, რომ აჯანყებულებს ყველაფერი აქვთ, რაც მათთვის საჭიროა, და არც დაუჯერებელია ეს ამბავი, რადგან წინათ ბევრს ლაპარაკობდნენ მაკედონელების საიდუმლო საწყობებზე.

ბოლოგარულ გაზეთ „დნენიკ“-ს სწერს ერთი კორესპონდენტი, რომელიც აჯანყებულებ შორის უნდა იმყოფებოდეს: „აჯანყებულების უმთავრეს ბანაკში, რომელიც სრულებით მიუდგომელ ადგილას იმყოფება, საკმარისად დამზადებულია საზამთრო ტანისამოსი და ფეხ-საცმელი და გაკეთებულია მიწურები. დიდ-ძალი ხორბალია თავ-მოყრილი მიდამოებიდან; აქვთ წისქვილებიც, ფქვავენ და ყოველ დღე ახალ დამცხვარ პურს სჭამენ. მოახლოებული ზამთარი აჯანყებულებს არ აში-

ნებს. ბანაკამდე ასვლისათვის საჭიროა შვიდი საათი, ჩამოსვლისათვის—სამი; ოსმალები ვერ შესძლებენ იერიში მიიტანონ მაზე. მთის სოფლებიც სრულებით უშიშარ მდგომარეობაში იმყოფებიან. ყოველი მისასვლელი ადგილი გამაგრებულია და შეიარაღებული გლეხები დარაჯობენ. ოსმალები თუ გამოჩნდებიან, გლეხებს უმთავრეს ბანაკიდან ეხმარებიან.

ჯუმაის ახლო დიდი სისხლის ღვრაა. ჯუმაის გარნიზონი ყოველ დღე გამოდის სიმაგრიდან და მთებში მიდის, სადაც მუდამ სროლა არის გამართული. 12 ოქტომბერს ბრძოლა იყო რაზლოვთან (აღმოსავლეთით პირინიდან, სადაც აჯანყების კერა არის) ბანსკა და დობრონიცას შუა. ოსმალები უკუაქციეს და 40 კაცი მოუკლეს. ბრძოლა არის ნევროკოპის მაზრაშიაც, რაზლოვის სამხრეთით და მდ. ვარდარის ქალაშიაც, რაც იმის მაჩვენებელია, რომ აჯანყება თან-და-თან უფრო ვრცელდება“.

ოსმალები კი ამბობენ, ყველგან ჩვენა ვართ გამარჯვებული და აჯანყებაც სრულებით მისუსტდაო.

როგორც უნდა იყოს მებრძოლ მხარეთა ეხლანდელი მდგომარეობა, მაკედონიის საქმის საზოგადო ხასიათი ისეთია, როგორსაც ბოლგარიის ეკზარხატის ორგანო „საეკლესიო უწყება“ ხატავს. „მაკედონიის უბედურება, რომელიც ყოველთვის მუქარაა საზოგადო მშვიდობიანობისათვის, შედეგია არა იმ ბოლგარების მოქმედებისა, რომელნიც ბერლინის კონგრესმა ოსმალების უღელ ქვეშ დასტოვა, არა ბოლგარიის სამთავროს ინტრიგებისა და ბოლგარიის ერის ეროვნულ იდეალებისა, არამედ ოსმალეთის მთავრობის საშინელ სიმკაცრისა.

ევროპას რომ გულწრფელად სურდეს ბალკანეთზე მშვიდობიანობის დამყარება, ბალკანელ ერების კულტურულ გზაზე გამოყვანა, და ის, რომ მაკედონელები იარალის ასხმისა და მთაში გავარდნის მაგიერ, ქალაქებსა და სოფლებში ყოფილიყვნენ და მშვიდობიან კულტურულ ცხოვრებას მისცემოდნენ, იგი არ ჩაიდენდა აშკარა უსამართლობას, ბერლინის კონგრესით დაკანონებულს, არ დასტოვებდა მაკედონელებს ისეთ

მართვა-გამგეობის ქვეშ, რომელმაც 1877-ის ომიანობა გამოიწვია.

უხლაც, ოცდა-ხუთის წლის შემდეგაც, რომ ევროპას გულწრფელად სურდეს ბალკანეთზე მშვიდობიანობის დამყარება, უყურადღებოდ არ დასტოვებდა განუწყვეტელ არეულობათა ნამდვილ კერას და არ დაუწყებდა მას ძებნას იქ, სადაც არ არის და არც შეიძლება იყოს.

იმის მაგიერ, რომ არეულობათა მიზეზი პანსლავისმში, კომიტეტებში ან ბოლგარიის სამთავროში სძებნონ, ევროპამ უნდა შემოიკრიბოს იმდენი სულის სიმტკიცე, რომ ოსმალეთის მთავრობის აუტანელი მართვა-გამგეობა იცნოს კერად მკედონიის უბედურებისა, კერად, რომელზედაც ცეცხლი არასოდეს არ გამქრალა და მზად არის მოედოს მთელ ბალკანეთს. მაგრამ, სამწუხაროდ, ასეთი სიმტკიცე და გაბედულობა ევროპის მწერლობასაც კი არა აქვს. ის ორგანოები, რომელთაც რაიმე მოსაზრების გამო არ სურთ უჩვენონ უბედურების ნამდვილი მიზეზი, სწერდნენ და უხლაც სწერენ, რომ ძალმომრეობა, ძარცვა-რბევა და მკვლელობა ჩვეულებრივი მოვლენაა ოსმალეთში, მაგრამ ამას არ დაუღუპავს არც ერთი ხალხი ოსმალეთის სახელმწიფოში.

გავლენიან გაზეთების ასეთმა უგულო, შეუბრალებელმა შეხედულებამ სასოწარკვეთილებაში ჩააგდო ოსმალეთის ქრისტიანები, რომელთა სიცოცხლეს, პატიოსნებას ყოველ დღე ფეხ-ქვეშ თელავენ ოსმალეები. ევროპის პრესის ამ შეუბრალებელმა კილომ ცეცხლი გააჩალა კერაზე; მხნეობა მოუმატა ოსმალეებს და სასოება წაართვა ქრისტიანებს. ოსმალეებმა გააორკეცეს თავიანთი მხეცობა. ძალ-მომრეობამ, მკვლელობამ, ქალების გაუპატიურებამ მოთმინების ფიალა აავსო. თავის დაცვა მოვალეობა გახდა მამებისათვის, რომელთა შვილებს აუპატიურებდნენ და ქონებას ანადგურებდნენ; მოვალეობა გახდა შვილებისათვის, რომელთა მამებს აწამებდნენ ოსმალეები და დედლებს აუპატიურებდნენ. ბევრ ადგილს მოჰკიდა ხელი იარაღს მოთმინებიდან გამოსულმა ხალხმა და შეებრძოლა მოხელეებს;

ქანდარმებსა და ბაში-ბუზუკებს. ბევრ ადგილს მიანებეს თავი გუთანს და გავარდნენ მთებში ამდენ შეურაცხყოფისათვის სამაგიეროს გადასახდელად. ამათ მიეშველნენ ბოლგარიის სამთავროში გადახიზნული მაკედონელები.

ამ გვარად ასტყდა აჯანყება მაკედონიის ზოგ ადგილას. ამ აჯანყების მომზადებისათვის ყველაზე მეტი იშრომეს თვით ოსმალებმა უმაღლეს მოხელედან დაწყებული უკანასკნელ პოლიციელამდე. თავიანთ ძარცვა-რბევით, ძალ-მომრეობით, მკვლელობით, თავიანთ სასამართლოებითა და ადმინისტრაციით ოსმალები დაუღალავად ამზადებდნენ აჯანყებას ყველგან, სანამ ხალხი უკიდურესობამდე არ მიიყვანეს.

რევოლიუციონერ კომიტეტებმა კი არა, ოსმალების მხეცურმა ქცევამ ააღებინა ხალხს იარაღი თავის დასაცველად. და ამ თავის დაცვას, რომლის უფლება ყველას აქვს, ოსმალეთის მთავრობამ უჩიობა უწოდა და ევროპამ აჯანყება. ოსმალეთის მთავრობისა და ევროპისათვის ყველაფერში დამნაშავე ის მამები არიან, რომელთაც არ სურთ ოსმალების მსხვერპლი გახადონ თავიანთი შვილები და ქონება, და ბოლგარიის სამთავროც, რომელმაც შეიხიზნა 200,000 ოსმალეთიდან დევნილი ბოლგარელი.

საშინელი უსამართლობაა ოსმალეთის მთავრობის უნიჭობისა და ოსმალების მხეცობის პასუხის მგებლად ბოლგარიის სამთავრო გამოიყვანონ. უსამართლობა იმაში მდგომარეობს, რომ სამთავროს პასუხი უნდა აგებინონ დევნილ მაკედონელების მამულის-შვილობისა და თავ-განწირვისათვის. რომელ ძალას შეუძლია არ გააგონოს ამათ ტირილი და გოდება მათის მშობლებისა და და-ძმებისა, რომელ ძალას შეუძლია არ გაუშვას ისინი უბედურ თავისიანების დასახმარებლად.

ოსმალეთის ჯარი თავის რიცხვით და სიმკაცრით მოსპობს აჯანყებას; სასტიკი ზამთარიც შეუწყობს მას ხელს. მაგრამ იგივე ოსმალეთის ჯარი, ოსმალეთის მოხელეები შეჰქმნიან ნიადაგს ახალ, უფრო საშინელ, უფრო ძრიელ აჯანყებისათვის. ოსმალეთში ყოველთვის იქნება აჯანყება, სანამ იარსებებს

მისი აუტანელი წესწყობილება და ევროპა ქომაგი იქნება ამ წესწყობილებისა. ვერ მოვსთხოვთ სულთანს მშვიდობიანობა დაამყაროს თავის სამფლობელოში: ამისთვის მას დასჭირდება სიკვდილით დაესაჯა ყველა თავის მოხელეები, დიდიდან დაწყებული პატარამდე. მაგრამ რასაც სულთანს ვერ მოვსთხოვთ, უფლება გვაქვს მოვსთხოვოთ ევროპას. მაკედონიას, აღრიანოპოლის ოლქს, სომხეთს უფლება აქვთ ითხოვონ თუ თავიანთ მტარვალების დასჯა არა, ალაგმვა მაინც. ოსმალეთს ვერ ასწავლეს ჭკუა ვერც აჯანყებამ და ვერც კატასტროფამ. 1876 წლის ხოცვა-ჟლეტვის შემდეგ სომხების გაუღეტა მოხდა 1897-ში; ეხლა ახალი ჟლეტა მზადდება. 1876-ის საშინელება და მთელი პროვინციების დაკარგვამ ტყვილად ჩაიარა ოსმალეთის ადმინისტრაციისათვის: მართველობა ისევე ბიწიერი და სისხლის მსმელია, როგორც იყო.

ბალკანეთის ქრისტიანების სისხლის დაღვრაში დიდი ბრალი მიუძღვის ევროპის იმ სახელმწიფოებს, რომელთაც ბერლინის ხელშეკრულებაში საჭირო რეფორმები შეატანინეს და მათი განხორციელებისათვის კი არაფერი გაუკეთებიათ. თუ ეხლაც არ იქმნა შემოდებული ეს რეფორმები, ევროპა იქნება მიზეზი საშინელის ცეცხლისა ბალკანეთის ნახევარ კუნძულზე“.

ევროპამ დიდი ხანია ყური შეაჩვია ასეთ საყვედურებს და ხშირად ყურადღებასაც არ აქცევს, თუ ერთბაშად ისეთი უბედურება არ დაატყდა თავს, როგორც ამას წინად ოსმალეთ-საბერძნეთის ომი იყო. თუ აჯანყებამ გაზაფხულამდე გასტანა და მაკედონელებმა არ შესწყვიტეს ბრძოლა, შესაძლებელია, ევროპა იძულებული გახდეს ჩაერიოს საქმეში და ძალაუნებურად გააკეთოს ის, რაც დიდი ხანია უნდა გაეკეთებინა. საბერძნეთი დამარცხდა, მაგრამ კრეტა მაინც განთავისუფლდა ოსმალეთის უღლიდან, შეიძლება, განმათავისუფლებელთა სურვილის წინააღმდეგაც. მაკედონელებიც დამარცხდებიან, თუნდა ბოლგარიამ აშკარად ან საიდუმლოდ დიდი დახმარება გაუწიოს; მაგრამ თუ ბრძოლამ დიდ-ხანს გასტანა, მაკედონია, იქნება, ბედს ეწიოს. და კრეტასებური ავტონომია იშოვოს.

მკითხველს ეცოდინება, რომ კონგრეციების წინააღმდეგ გამოცემულმა კანონმა საკმაო და ძლიერი მღელვარება გამოიწვია საფრანგეთის ზოგიერთ პროვინციებში, განსაკუთრებით ბრეტანში. გაიხსნა თუ არა პარლამენტის სესია, ეხლანდელ მთავრობის მოპირდაპირებმა ტრიბუნაზე გადაიტანეს ის ბრძოლა, რომელიც ვაკაციების დროს ქუჩებში ხდებოდა. მაგრამ მთავრობა ამ ბრძოლიდან გამარჯვებული გამოვიდა. უმრავლესობა მტკიცედ აძლევდა მას მხარს და მოპირდაპირეთა იერიში ყოვლად უღონო გამოდგა. პალატიდან სენატში გადავიდა ბრძოლა. აქაც გაცხარებული და გამწვავებული კამათი იყო; მაგრამ სენატის უმრავლესობაც მთავრობის მომხრე შეიქნა, მიუხედავად იმისა, რომ სენატი ზომიერ რესპუბლიკელების ბუდეა.

სენატში ატეხილ კამათში ჩაერია ცნობილი პოლიტიკური მოღვაწე ე. კლემანსო, რომელიც ერთ დროს რადიკალების მეთაური იყო და განთქმული იყო, როგორც შესანიშნავი მებრძოლი პარლამენტში—მეტ სახელად კლემანსოს „pourfendeur des ministères“ (სამინისტროების დამცემი, მომჭრელი) ერქვა. ეხლანდელ მის სიტყვას არ ეტყობა ძველებური სიმწარე და ირონია; მისი კილო დინჯი და დამშვიდებულია; იგი როდი იბრძვის, არამედ, ეგრე ვსთქვათ, ფილოსოფიურად არკვევს საკითხს. მოგვყავს რამდენიმე ადგილი მისი სიტყვიდან, რომელსაც ყურადღება მიაქცია მთელმა პრესამ.

„...ის არეულობა, რომელიც ბრეტანში მოხდა კონგრეციების კანონის გამო, სასაცილომდე პატარა ინციდენტი იმ დიდის დუელისა, რომელიც ერთი საუკუნეა არსებობს ორ მიმართულებას შორის; ერთი თავისუფლება, მეორე ავტორიტეტი.

თუ ჩვენ მოპირდაპირეთ დავუჯერეთ, ეხლანდელ ბრძოლაში თავისუფლების წარმომადგენლები ისინი არიან. რესპუბლიკელებმა ნება არ უნდა მისცენ ასეთ გაუგებრობის შექმნისა. თავისუფლება, რომელსაც ეხლა თხოულობენ ჩვენი მოპირდაპირენი, ყოველთვის უარყოფილი ყოფილა მათ მიერ. თავისუფლების წარმომადგენელი ჩვენ, რესპუბლიკელები, ვართ...

მთავრობას აბრალევენ, ვითომც მას სარწმუნოების მოს-
პობა უნდოდეს. ასეთი ბრალდება ყოველად უნიადაგოა. მთავ-
რობას შეუძლია მხოლოდ სარწმუნოების დევნა და დევნა კი
მას უფრო მტკიცედ ჰხდის. სიმართლე კი ის არის, რომ ჩვენ
არ გვინდა რომის პოლიტიკა ან რომის თეოკრატია. ამ კორ-
პორაციას აქვს ყველა ის ნაკლულევეანება და ღირსება, რო-
გორც საზოგადოთ სჭირთ ყველა იმათ, ვინც ღმერთის უფ-
ლებათა წარმომადგენლობას ჩემობს ამ ქვეყნად. მისი ერთად-
ერთი მიზანია გაბატონდეს ერის კაცების საზოგადოებაზე.
პაპისმის მთელი ისტორია ამტკიცებს რომის ეკლესიის ასეთ
ტენდენციას...

ეხლაც იგივე პრეტენზიები აქვს რომის ეკლესიას, რაც ოფი-
ციალურად არის გამოცხადებული Syllabus'-ში (1871-ში მომ-
ხდარ კრებაზე კათოლიკებმა სავსებით მიიღეს ძველი პაპისმი).
რას ვკითხულობთ ამ დოკუმენტში?

პირველად ყოველისა უარ ყოფილია ის „სინიდისის თავი-
სუფლება“, რომელსაც ეხლა ჩვენი მოპირდაპირენი თავიანთ
დროშად ხმარობენ. სინიდისის თავისუფლება შემცდარი და
დასაგმობი აზრია და ყოველი მთავრობა, რომელიც გარდა
კათოლიციზმისა სხვა სარწმუნოებასაც ითმენს და პატივს სცემს,
ბრმა ან უფლების ავად მომხმარეაო.

ამ გვარად ეკლესია უარჰყოფს სინიდისის თავისუფლებას;
იგი აძლევს ადამიანს მხოლოდ იმ უფლებას, რომ ირწმუნოს
კათოლიციზმი და მისი დოგმები. მიუხედავად ამისა მორწმუ-
ნენი თხოულობენ თავისთვის სწორედ ამ სინიდისის თავისუ-
ფლებას, რომელზედაც თვითონ სხვებს უარს ეუბნებიან თეო-
რიულად; და სწუხან კიდევ, რომ პრაქტიკულადაც ვერ ასრუ-
ლებენ ამას.

აი აქ იწყება გაუგებრობა, რომელიც გარს არტყია ყვე-
ლა ამ კითხვებს.

თქვენ, კათოლიკები, ორს რამეს გვთხოვთ: თქვენის რწმე-
ნების თავისუფლებას და უფლებას შეიტანოთ ჩვენ საქმეებში
რომის გავლენა და სული.

სანამ თქვენ რწმენებისა და სარწმუნოების თავისუფლებას თხოულობთ, ჩვენ თანახმანი ვართ; უარს არაფერზე გეუბნებით.

მაგრამ როცა თქვენ სცდილობთ, რომ ჩვენი შინაური პოლიტიკა რომისა და თქვენ სოციალურ აზრების სასარგებლოდ დაატრიალოთ, ჩვენ ვერ დაგეთანხმებით. აქ პოლიტიკური მიმართულებანი ხედებიან ერთმანეთსა და თქვენ აზრებს არ გაეაძვრებინებთ ჩვენ აზრებზე.....

თავისუფლებას მარტო რესპუბლიკა იძლევა. მარტო რესპუბლიკამ მოახერხა თავისუფლებისა და ავტორიტეტის პრინციპების შეთანხმება...

რომის ეკლესიას არ უარუყვია არც ერთი თავისი ძველი პრეტენზიები. დღესაც სულის მართველობას ჩემობს, მაგრამ სულის მართველობასთან სხეულის მართვაც უნდა. უნდა დაემორჩილდეთ? არა და არა!

იმპერატორს შეუძლია კანოსაში წავიდეს. ხალხები კი არ მიდიან კანოსაში. რომის უღლისაგან განთავისუფლებული ხალხი ჰქმნის ყველგან თავისუფალ ქვეყანას; იგი იფლობს მიწას, რომ დააფუძნოს თავისუფლებისა და სიმართლის საზოგადოება.

... რომის საფრანგეთი თუ რევოლიუციის საფრანგეთი ვიქნებით? ჩვენ არ დაგვივიწყნია 1789 წლის წინაპრების ტრადიცია. ჩვენ ვიმოქმედებთ ცოდვილ თავისუფლებისათვის ისე, როგორც თქვენ, კათოლიკებს, ვერ ვიმოქმედნიათ უცოდველ ავტორიტეტისათვის. ჩვენ გვსურს, რომ საფრანგეთმა შეირჩინოს თავისი ადგილი ქვეყანაზე. ჩვენ ვაძლევთ ყველას განთავისუფლებულ სინიღისის მშვიდობიანობას, სრულ ცხოვრებას“.

თაც იქნებოდა, აუცილებელი იყო მათი დახსნა. დაუყოვნებლივ გაგზავნეს ელჩები ათინაში ზავის სათხოვრად, მაგრამ კლეონი წინააღმდეგ იყო—ჯერ დამწყვედუელმა ჯარისკაცებმა იარაღი დაყარონ და დაგვენებდნენო, თხოულობდა იგი. მოლაპარაკება ამაზე შეწყდა. ათინელებმა ვერ გაბედეს თვითონ კუნძულზე გადასვლა, სამაგიეროდ ალყა შემოარტყეს. რომ სიმშოლის გამო არ დანებებოდნენ ათინელებს ჯარისკაცები, სპარტანელებმა გამოაცხადეს, რომ თავისუფლებას მიანიჭებენ იმ ჰილოტს, რომელიც სურსათს მიაწვდიდა ალყაშემოარტყმულებს. თავისუფლებას მსურველი ბევრი აღმოჩნდა და მართლაც მოახერხეს სფაკტერიაზე სურსათის მიტანა. ათინაში კი მოკრძალებულად ელოდნენ საქმის გათავებას. კლეონი ცეცხლს ჰყრიდა ჰირიდან სიბრაზის გამო და ათინელ სარდალს უნიჭობას უკიჟინებდა. ბოლოს ნიკიასი და მისი ამხანაგები მოთმინებიდან გამოვიდნენ და უთხრეს დემაგოგს: „თუ ასეთი ნიჭიერი ხარ, შენ თვითონ მიიღე სარდლობაო.“ კლეონი პირველში გადალიანდა, მაგრამ დრო აღარ იყო და აიძულეს სფაკტერიაზე წასულიყო. ეს კია, რომ დემოსტენესიც თან წაიყვანა და გამოაცხადა, რომ ოც დღეში მის ხელში იქნებიან სპარტიატები ცოცხლები ან მკვდრები. აასრულა კიდევ, რაც სთქვა: კლეონი და დემოსტენესი გადავიდნენ სფაკტერიაზე და სუსტ წინააღმდეგობის შემდეგ სპარტიატები დანებდნენ მათ. მთელი საბერძნეთი გამოუთქმელ განცვიფრებას მიეცა, როცა გაიგეს, რომ სპარტიატებმა სიკვდილს ტყვეობა არჩიეს (425).

6. ბრახიდასი თრაკიაში; მისა გამარჯვება; კლეონისა და ბრახიდასის სიკვდილი ამფიპოლისთან. ამ გამარჯვებამ დიდი სახელი შესძინა კლეონს და ათინელებსაც მხნეობა მოუმატა. სპარტას, მისდა საბედნიეროდ, ჰყავდა ბრახიდასი, დიდი პატრიოტი, ძველ დროის სპარტიატსავით პატიოსანი და კეთილშობილი, რომელიც ახალ აზრებს მტრულად არ უყურებდა, ამასთან ნიჭიერი და მოხერხებული ორატორი და დაუღალავი მოსაქმე ჯარისკაცი. ბრახიდასმა იგივე დამართა ათინელებს,

რაც ამათ სპარტანელებს დამართეს: გადაიტანა ბრძოლის ველი ათინის მოკავშირეების ტერიტორიაზე. თრაკია ათინელებისათვის თვალის ჩინი იყო; აქ იყო მათი ოქროს მადნები; აქ შოულობდნენ ხის მასალას თაყვიანთ გემების ასაშენებლად. ბრაზიდასი თრაკიაში მოვიდა და დიდათ მოიგო კიდევ პირველად ქ. აკანთამ გაულო თავის კარები: რთველის დრო იყო და აკანთელებს წლის მოსავლის დაკარგვა არ უნდოდათ. ასეთისავე სიადვილით დამორჩილდა სპარტანელების სარდალს ამფიპოლისიც. ათინელებმა სამშობლოდან გააძევეს თავის ჯარის უფროსი თუკიდიდე, რომელმაც ვერ შესძლო ამ ქალაქის დაცვა სპარტანელებისაგან. ეს ის თუკიდიდე იყო, რომელმაც შემდეგ პელოპონეზის ომიანობის ისტორია დასწერა. გადადგომა და ბრაზიდასის მოწვევა გადამდებ სენსავით მოედო ათინის მოკავშირეებს; როგორც თუკიდიდე ამბობს, არავინ უფროსი იყო ათინის გადადგომის ახალ მდგომარეობის მიმზიდველობის გავლენის ქვეშ. ათინაში კლეონი ჰყვიროდა, ილანძვებოდა და ღმუოდა. „უნდა ისევ ავიღოთ ამფიპოლისი და ეს ძნელი საქმე არ არისო“, გაიძახოდა. ერთხელ კიდევ დაიჭირეს იგი სიტყვაზე და ჯარების უფროსობა აკისრებინეს. ომის ველზე კლეონმა დაამტკიცა პირადი ვაჟკაცობა, მაგრამ თან თავის უნიჭობა სარდლობის საქმეში. ბრაზიდასმა მოასწრო მას ამფიპოლისთან და დაამარცხა; თვითონ კლეონიც მოჰკლეს, მაგრამ ვერც ბრაზიდასი გადარჩა ცოცხალი.

7. ნიკიასის ზავი (421). ომის ორი უკიდურესი მომხრე აღარ იყო. სპარტამა და ათინამ მოლაპარაკება გამართეს. ათინის მხრივ წარმომადგენელი იყო ნიკიასი. ხელშეკრულების ძალით საბერძნეთი უნდა დაბრუნებოდა იმ მდგომარეობას, რომელიც ომის წინ იყო (*status quo ante bellum*). რაც წართმეული ჰქონდათ ერთმანერთისათვის, ისევ დაუბრუნეს. რასავეირველია უკმაყოფილონიც იყვნენ და ომის მოტრფიალენი პროტესტს აცხადებდნენ; მაგრამ მათი ხმა აღარ ისმოდა საერთო სინარულში. „რა სასიხარულო ამბავია! ამბობს ხორო არისტოფანესის კომედიაში, რომელსაც „მშვიდობიანობა“ ჰქვია; აღარც

მუზარადი, აღარც ყველი და ხახვი. არა! ომი სრულებით არ მიყვარს. მე მიყვარს კარგ მეგობრებთან ერთად გადაკვრა კერასთან, სადაც ტკაცა-ტკუცი გააქვს შუაგულ ზაფხულში მოკრილ ხმელ შეშას. სწვი მუხულო ნაკვერჩხალზე და გაახვიე ცხელ ნაცარში წიფლის კაკალი. განა სჯობს რამე მეგობართან მასლაათს იმ დროს, როცა წვიმა ანაყოფიერებს ჩვენ ნათესებს! აბა სთქვი, კომარხიდეს, რა ვქნათ დღეს? მე სიამოვნებით დავლევდი, სანამ ცა ჩვენ ყანებსა რწყავს. აბა, ქალო, მოგვიხარშე ლობიო და ცოტა ხორბალიც გაურიე. ლეღვიც მოგვიტანე. სირა, მანესს ყანიდან დაუძახე, დღეს არც გასხვლა შეიძლება და არც კვალების გაყვანა, მიწა მეტად დასველებულია. მომიტანეთ შაში და ორი ჩიტი, მაწონი და ყურდგლის ოთხი ნაჭერიც იყო, თუ გუშინ სალამოს კატამ არ მოიპარა— რაღაც საშინელი ხმაურობა მესმოდა. ბიჭო, სამი მე მომიტანე და ერთიც მამაჩემს წაუღე. გამოართვი ესხინადესს მირტის ტოტები თავის ნაყოფით და შემდეგ, ესეც ხომ იქეთკენ არის, დამიპატიე ხარიმადესი. დავლიოთ იმ ღმერთის პატივსაცემლად, რომელიც ჩვენ ყანებს მფარველობს!“

თ ა ვ ი 80-XVIII-0

ბელოზონეზის ომიანობა ნიკიასის ზავიდან ათინის ადებამდე (421-404)

საწიგე. 1. ნიკიასის ზავი დაირღვა.—2. ალკიბიადე.—3. ალკიბიადეს პოლიტიკა.—4. სიცილია; სირაკუზის ძლიერება გელონისა და ჰიერონის დროს.—5. სიცილიელ ბერძნების ქალაქები დასახმარებლად იწვევენ სპარტასა და ათინას.—6. ალკიბიადეს გავლენა ათინაში; მისი მეგობრები და მტრები.—7. სიცილიაზე გალაშქრება გადაწყვეტილია.—8. გალაშქრების მომზადება; ჰერმესის ძეგლების შეურაცხყოფა.—9. ათინის ფლოტისა და ჯარის წასვლა სიცილიისაკენ. პირველი დამარცხება; ალკიბიადეს დაბარება.—10. სირაკუზელების მზადება წინააღმდეგობისათვის.—11. ათინელი ჯარი სირაკუზის წინ.—12. ალკიბიადეს ინტრიგები სპარტაში; გილიპოსის გაგზავნა სიცილიაში.—13. ახალ ჯარების გაგზავნა ათინიდან; ათინელების სრული დამარცხება.—14. ათინის მძიმე მდგომარეობა; სპარსეთის მეფის ჩარევა საბერძნეთის შინაურ ომიანობაში.—15. დეკელეას დაპყრობა სპარტანელებისაგან. ალკიბიადეს ახალი ინტრიგები.—16. ოლიგარხიულ პარტიის რევოლუცია ათინაში.—17. ოთხასის მართველობა. ათინელ ჯარისა და ფლოტის წინააღმდეგობა; ხუთი ათასი.—18. ალკიბიადეს მოწვევა.—19. ალკიბიადე ისევ უკმაყოფილებას იწვევს.—20. ლიზანდროსი.—21. არგინუზოს ბრძოლა. ათინის გამარჯვებულ სარდლებს სიკვდილი გადაუწყვიტეს.—22. ეგოს-პოტამოსის ბრძოლა.—23. ათინის ძლიერების დაცემა.—24. ალყა და აღება ათინისა (404 *).

1. ნიკიასის ზავი დაირღვა. ერთი დღეც კი არ დარჩენილა დაურღვეველი ნიკიასის ზავი. სპარტას მოკავშირეების მეტი წილი წინააღმდეგი იყო ამ ზავისა; და არც სპარტა და

*) ბიბლიოგრაფია: 1) ძველი მწერლები—თუკიდიდესი, წ. V, VI, VII და VIII; პლუტარხოსი, ნიკიასის, ალკიბიადეს და ლიზანდროსის ცხოვრება; არისტოფანესი, „მშვიდობიანობა“, „მხედრები“; ქსენოფონი, საბერძნეთის ისტორია წ. 1 და 2. 2) ახალი მწერლები: კურციუსი, ტ. III, წ. IV, თ. IV და V; დიურუი თ. XXV და XXVI.

არც ათინა სრულებით არ ჰფიქრობდნენ თავის სიტყვა შეესრულებინათ. ამფიპოლისი სპარტას ხელში იყო და პილოსი ათინისაში. იქაც და აქაც ომის მომხრე პარტიების ხელში გადავიდა მთავრობა; სპარტაში ახლად არჩეულ ეფორების კოლეგია პირდაპირ წინააღმდეგი იყო მეფე პლისტოანაქსის მოკრძალებულ პოლიტიკისა; ათინაში ნიკიასის გავლენამ ადგილი დაუთმო ალკიბიადეს უფრო ბრწყინვალე და ლალ ვარსკვლავს.

2. ალკიბიადე. არის პირები, რომლებზედაც ისე შეიძლება ლაპარაკი, რომ არა შეეხო მათ გარეგნობას; მაგრამ

ალკიბიადე.

შეუძლებელია გავება ალკიბიადეს პიროვნებისა და იმ სიყვარულისა, რომელსაც მთელი ათინა გრძნობდა მისდამი, თუ ამ

მხარეს ჩრდილში დავტოვეთ. პირველად ყოველისა ალკიბიადეს გარეგნობას ჰქონდა ერთი თვისება, რომელსაც ასე აფასებდა ლამაზ ფორმის მოყვარული ათინელი ხალხი: სახის სწორი და წმინდა მოხაზულობა, ჰარმონიულად შეწყობილი ტანი, საღი და ღონიერი; თითქოს ღმერთი ჩამოსულიყოს ამ სოფლად და განხორციელებულიყოს ამ კაცში, რომლის ფიზიკური სიმშვენიერე მოხუცებამდე ბრწყინავდა. საუბედუროდ, ეს ღირსება, ასე სასიამოვნო, როცა მას ბუნებრივობა თან ახლავს, გაფუჭებული იყო მასში გადამეტებული ფაქიზობითა და პარნჯიაობით, რომელიც ყოველ დროის მოდის მეფეებს სჭირთ ნებსით თუ უნებლიეთ; მისი ზარმაცი და უზრუნველი სიარული, შეურაცხყოფელი ზრდილობა, გრძელი ტანისამოსი, ცოტათი წაგძელებული კისერი და მოქცეული (მოჩლექილი) ენა, რომელიც ლაპარაკის დროს გვერდს უვლიდა ხოლმე სინაზეს მოკლებულ ხმა რ-ს, ძველ ხალხს მხრებს აწევინებდა და გაიძვერა პირფერთა ბრბოსა და სულელთაყვანისმცემლებისათვის სათაყვანო და მისაბაძვი საგანი იყო.

ალკიბიადეს რომ ფიზიკურ მშვენიერებისა და პარანჯიაობის მეტი არაფერი ჰქონებოდა ისტორიის ყურადღების შესაჩერებლად, მისი საქმე უცბად გათავდებოდა. მაგრამ ისე მოხდა, რომ ამ მდიდრად დასაჩუქრებულ სხეულში იმყოფებოდა რჩეული გონება, უფრო მოქნილი ვიდრე ღრმა, მაგრამ თან მშვენიერების შემგნები და მისი სწორედ დამფასებელი. ეს გონება განსაკუთრებით განვითარდა მას შემდეგ, რაც ოცის წლის ალკიბიადე გაეცნო სკულპტორ (მქანდაკებელი) სოფრონისკის შვილს, სოკრატეს, რომელიც იმდენად მახინჯი იყო, რამდენადაც ალკიბიადე ლამაზი და იმდენად ცუდათ ჩაცმული, რამდენად ალკიბიადე გამოპრანჭული. სოკრატეს დიდი გავლენა ჰქონდა ალკიბიადეს გონების განვითარებაზე; მაგრამ მოწაფის ზნეობრივი მხარე მის გავლენის გარეშე იყო. მდიდარ და წარჩინებულ ოჯახის შვილი ალკიბიადე (იგი პერიკლესს ნათესავი იყო) გაიზარდა დაბალპირმოთნეთა წრეში, რომელიც ყოველთვის მზად იყო მოწონების ტაში დაეკრა ბავშვისათვის,

რაც უნდა წარმოუდგენელი სიგიჟე ჩაედინა. ეს იყო მიზეზი, რომ ალკიბიადე აუტანელ ხასიათის პატრონი გახდა: მან არ იცოდა, თუ რა იყო რისიმე მორჩილება ან არ შეეძლო მისი ატანა, იგი ბატონობისათვის იყო დაბადებული და მისი ხელმძღვანელი შეუთვისებელი სიამაყე იყო. ალკიბიადეს კარგად ესმოდა პირმოთენთა გადაჭარბებულ ქება-დიდების ფასი, ეცინებოდა კიდევ, მაგრამ თან იმდენად ზვაფი და ფუჟ პატივის მოყვარე იყო, რომ უმისობა არ შეეძლო; იგი მეტად მოწადინებული იყო ხალხისთვის თავი მოეწონებინა, მისთვის თავი შეეყვარებინა, მაგრამ აქაც უფრო თვითონ კი არ ემორჩილებოდა სხვის ნებას, სხვებს უმორჩილებდა თავის ნებას. ალკიბიადე მეტად მხიარული, მოსიყვარულე და მიმზიდველი იყო, მაგრამ ამასთან ჟინიანი, ახირებული თვითება და ფიცხი. უფრო დამნაშავე აქ შეიძლება ათინელი ხალხი იყო, ხალხი არტისტების კრებული, რომელიც ბედნიერი იყო, როცა ლამაზ თავს დაინახავდა ან ლამაზ გამოთქმას ტაშს უკრავდა; უსაქმურთა კრებულიც; რომელიც ყოველთვის სიცილით ეგებებოდა თავის საყვარელ პირის ყოველ სიგიჟეს, და დაბალ წრის პირების კრებულიც, რომელსაც ხიბლავდა ქცევა და ზვაობა მისგან ასე განვხვავებულ არისტოკრატისა. ათინელებ შორის, რომელნიც ერთ დიდ ოჯახის წევრებს მიემზგავსებოდნენ, ალკიბიადეს განებივრებულ ბავშვის ხასიათი ჰქონდა, მაგრამ უფრო ბავშვი კიდევ ათინელი ხალხი იყო. ერთ დღეს ალკიბიადე მიდიოდა მოედანზე, სადაც ხალხს ფულს ურიგებდნენ; იგი ვერ იტანდა, როცა სხვა ზინმე რასმე აკეთებდა და თვითონ კი მონაწილეობას არ იღებდა, იმდენად ფუჟ-სახელის და არა ნამდვილ დიდების მოყვარე იყო; ამიტომ თვითონაც ამოიღო ქისიდან ფული და ხალხს გადაუყარა; ხალხმაც მოწონების ტაში დაუკრა და სიცილი მორთო; ხმაურობამ დააფთხო მწყერი, რომელიც ალკიბიადესს მოსახურავ ქვეშ ჰყავდა, და ჩიტი გაფრინდა; ხალხი სიცილითა და სიხარულით ჩიტს უკან გამოუდგა; ბოლოს ერთ მეზღვეურს ხვდა წილად ბედნიერება დაეჭირა გაფრენილი ჩიტი და მოე-

ყვანა ალკიბიადესთვის, რომელიც მეტად მადლობელი დარჩა მას ამ სამსახურისათვის.

3. ალკიბიადეს პოლიტიკა. ასეთი იყო ის პირი, რომელსაც ათინაში პირველი პოლიტიკური როლი უნდა შეესრულებინა, თუმცა საკითხი კი იყო, რამდენად მომზადებული იყო იგი ამ როლისათვის. ალკიბიადეს გადაწყვეტილი ჰქონდა გამხდარიყო პირველი პირი ათინაში, მაგრამ საეჭვოა, რომ მას სცოდნოდეს, თუ რა საშუალებით უნდა გამხდარიყო ამ პირველ პირად, საეჭვოა, რომ მას გადაწყვეტილი შეხედულება ჰქონებოდა მთავალ თავის ქცევაზე და მიმართულებაზე. პირველად იგი სპარტას მომხრეების წრეს ეკუთვნოდა, მაგრამ ერთბაშად მოწინააღმდეგეთა ბანაკში გადავიდა ნიკიასის შურიძე. გარემოებამაც ხელი შეუწყო მას და ნიკიასის სხტად დარჩა, როცა დაინახა, რომ ზავი, რომლის მამა იგი იყო, ასე უნაყოფო შეიქმნა. ალკიბიადეს მოხერხებით პელოპონეზში შესდგა სპარტასაგან დამოუკიდებელი ლიგა, რომლის მეთაური ათინა იყო. მაგრამ ამ ახალ მოკავშირეებს კარგი სურვილების მეტი ძალა და მნიშვნელობა არ ჰქონდათ: 418-ში მანტინეასთან არგოსელები ბრძოლის დაწყებამდე გაიქცნენ ომის ველიდან. ზღვაზე მაინც ათინელები დარჩნენ გამარჯვებული: ლაკედემონის ძველი ახალშენი კუნძული მელოსი აიღეს, ყველა ასაკში მოსული მამაკაცები დახოცეს და ქალები და ბავშვები მონებად დაჰყიდეს. ასეთი საშინელი სისხლის ღვრა მშვიდობიანობას ვერ დაამყარებდა საბერძნეთში. ყოველის მხრიდან საომრად ემზადებოდნენ. სწორედ ეს წამი აირჩია ალკიბიადემ ათინის ჩასათრევად სიცილიის საბედისწერო გალაშქრებაში. ეს მძიმე საქმეც ჩვეულებრივის თავ მომწონე უზრუნველობითა და უნიადაგო ოცნებით დაიწყო ასეთ დროს ალკიბიადემ.

4. საცაღას. სარაკუზას ძღვერება გელანისა და ქაე-რანის დრას. სიცილია, ისე როგორც დიდი საბერძნეთი (სამხრეთი იტალია) სრულებით დამოუკიდებელი იყო მეტროპოლიიდან. მისი ნაპირები დასახლებული იყო ბერძენთა ახალშენებით: აქ იყვნენ იონიელებიცა და დორიელებიც. ვაქრო-

ბის მიზეზით ყველა გამდიდრებული და ფუფუნებაში და ბიწიერ ცხოვრებაში ჩაფლული იყვნენ. კუნძულის შუაგული ნაწილი, რომელიც მთაგორიანი და მიუვალი იყო, მკვიდრის ხელში იყო. სიცილიის ახალშენების ისტორია ჩვენ ვიცით მხოლოდ 500 წლიდან. საბერძნეთის შვილები არ იქნებოდნენ ისინი, რომ უკიდურესობამდე გამწვავებული პარტიული ბრძოლა არ ჰქონოდათ და ამასთანავე ერთმანერთს შეუბრალებლად არ ჟღეცდნენ. ბოლოს თითქმის ყველა ახალშენში ტირანი იყო გაბატონებული. ტირანები, რასაკვირველია, მოწადინებული იყვნენ გაემტკიცებიათ და გაემართლებინათ თავისი ბატონობა ახალშენის ტერიტორიის გერცელებით. ქ. გელამ, სადაც მართველი იყო ტირანი ჰიპოკრატე, წაართვა სირაკუზს კამარინას ტერიტორია; ლეონციუმში, ნაქსოსი, ზანკლეც გელას ტირანის ხელში გადავიდა. ჰიპოკრატეს ასეთი გამარჯვება ნიჭიერ სარდლის გელონის საქმე იყო. ტირანის სიკვდილის შემდეგ გელონმა ჩაიღინა ის, რაც გელონამდე და მის შემდეგ ამდენ სარდლებს ჩაუღინა — ხელში იგდო ბატონობა და განიზრახა ვრცელ სამეფოს დაარსება სიცილიაში. მიაღწია კიდევ მიზანს. თავის სატახტო ქალაქად გელონმა სირაკუზი აირჩია. მას მონაწილეობა არ მიუღია ბერძენ-სპარსელების ომიანობაში ან იმიტომ რომ იგი შეურაცხყოფილად გრძნობდა თავს, რადგან მას არ მისცეს ყველა ბერძენთა ჯარების მთავარ-სარდლობა, ან და იმის მიზეზით, რომ მოცალეობა არ ჰქონდა, რადგან ამ დროს სიცილიაში კართაგინელები შემოვიდნენ. გელონმა საშინლად დაამარცხა ახალ მოსულები მდ. ჰიმერასთან. (480). ამ გამარჯვებას იგონებს პინდაროსი ერთ თავის ოდაში: „სალამინმა შეიძინა დიდება, რომელიც ათინელებს ეკუთვნის; სპარტას ვუქებ კითერონის მთის ძირში მომხდარ ბრძოლას, სადაც სპარსელების მეშვილდისრენი დაილუპნენ; მაგრამ წყაროებით მდიდარ ჰიმერას ნაპირებზე გამარჯვების გვირგვინი ეკუთვნის დინომენოსის (გელონის მამის სახლია) შვილს, რომელმაც სძლია მტრის მეომრები“.

5. სიცილიელ ბერძნების ქალაქები დასახმარებლად იწვევენ სპარტასა და ათინას. გელონი მოკვდა 476 წელს. მისი ძმა და მემკვიდრე ჰერონიც მასავით ძლიერი იყო. მაგრამ სირაკუზმა მალე დაიბრუნა დამოუკიდებლობა; განთავისუფლდნენ სხვა ქალაქებიც და ისევ დაიწყო შინაური განხეთქილება პარტიებისა და ქალაქების ბრძოლა. დორიელი ქალაქები სპარტასაკენ მიიქცნენ, იონიელი ათინისაკენ იცქირებოდნენ. 427-ში რიტორი გორგიასი ათინაში გაგზავნეს ლეონციელებმა. ხერხიანმა და შემპარავმა ენამ, სასიამოვნო და ყვავილებით მოქარგულმა სიტყვამ, სიტყვაწყობილების უნაკლო ხელოვნებამ გორგიასი მოდის კაცად გახადეს. ამიტომაც მიზანს მიაღწია—427 წლის ზაფხულის ბოლოს ათინის ფლოტი სიცილიის წყლებში იყო: ჯერ თითო მოჰყვა ბორბალ ქვეშ, შემდეგ ხელი და ბოლოს მთელი ტანიც უნდა მოჰყოლოდა. პირველში ცოტა ყოყმანი იყო; მაგრამ 416-ში ათინაში მოვიდა ეგესტოსის დეპუტაცია, რომელმაც დახმარება ითხოვა სელინონტისა და სირაკუზის წინააღმდეგ. ხალხმა თავი ველარ შეიმაგრა—დიდი ხანია მას რალაც ზღაპრული წარმოდგენა შეუდგინეს სიცილიაზე და მის სიმდიდრეზე. სიცილიის ომის ბრალი ედება ათინის ხალხს და არა ალკიბიადეს.

6. ალკიბიადეს გავლენა ათინაში; მისი ქეგობრები და მტრები. ათინაშიაც იყვნენ მიხვედრილი პირები, რომელნიც ექვის თვალით უყურებდნენ განზრახულ საქმეს და „მხედრები“ს ხოროსთან ერთად ამბობდნენ: „ხალხო, შენი ძლიერება დიდია; ყველას ეშინია შენი, როგორც ბატონისა, მაგრამ შენი მოტყვილება ადვილია; გიყვარს, როცა პირში გაქებენ და გატყვილებენ: ვინც გელაპარაკება, გატყვილებს და გონიერი მოსაზრება გშორდება“. მაგრამ ამათ ლაპარაკისათვის ყურიც არავის უთხოვებია. სიცილიასაც მელოსსავით ადვილად ავიღებთო, ჰფიქრობდნენ ათინელები; სიცილიის ფლოტი სასაცილოდაც არ ჰყოფნიდათ და როცა სიცილიის წარმოდგენილი საუნჯეები მოაგონდებოდათ, სიხარბისაგან წინდაწინვე თვალებს აქყეტდნენ. ტყვილა კი არ ილაპარაკა ალკი-

ბიადემ და არ შეჰპირდა ხალხს უცხო საუნჯეთა მთელი გორები: ეს მიმზიდველი მატყუარა, თავისავე მჭერმეტყველებით მთვრალი, რაღაც დაუჯერებელ ამბებს უთხრობდა ხალხს და ეს არც მას თითონ და არც მსმენელებს არ უკვირდათ. მისი მეგობრები, გაკოტრებული ხარისხოვანი ახალგაზდობა, რომელნიც მის ხარჯზე სცხოვრებდნენ, ტაშის კვრით ხელებს იმტვრევდნენ და სიცილიაში ჰფიქრობდნენ წასვლას დაკარგულ ქონების შესაძენად. ყველაფერი უღიმოდა ალკიბიადეს: იგი ყოველის მხრივ ბედნიერი იყო. მისი საჯინიბო სადოლო ცხენებით იყო სავსე და შვიდი ეტლი ჰყავდა გაგზავნილი ოლიმპიაში სადოლოდ. ყველა მას ეფერებოდა და ელაქუცებოდა; იგი აღარ ჰგავდა თავისუფალ ათინის მოქალაქეს—იგი უფრო აღმოსავლეთელი მთავარი იყო, რომელიც ქვეშევრდომების ერთგულებას სიამაყით იღებს. მთელ ათინაში მოკავშირეებისა და უცხოელებისათვის მარტო ერთი კაცი იყო-ალკიბიადე.

მაგრამ ალკიბიადეს მტრებიც ჰყავდა: პირველად ქურუმები, რომელნიც ხედავდნენ, რომ მათი გავლენა თანდათან უფრო მცირდებოდა, რადგან ალკიბიადე უპატივცემულოდ ეპყრობოდა მათ სარწმუნოებას: ერთ დღეს მან წამოიღო აკროპოლისიდან ოქროს ვაზები, რომლებსაც ღვთის მსახურების დროს ხმარობდნენ, და თვითონ იხმარა; შემდეგ დემაგოგი ორატორები, რომელთა ადგილი მან დაიკავა; ძველი დროის ხალხი, რომელიც მწარედ ოხრავდა, როცა ხელონისა და არისტიდეს დრო მოაგონდებოდა; ზნეობის მიმდევარნი, პირმოთნეები და წარჩინებულებიც, რომელთა თვალში ალკიბიადე მოღალატე იყო და რომელნიც კავშირებს და ამხანაგობებს არდგენდნენ ერთმანერთის დასაცველად. ასე რომ, მიუხედავად გარეგან გამარჯვებისა, მდგომარეობა უშიშარი არ იყო და ალკიბიადეს საფრთხე მოელოდა.

7. საცილიაზე გადაშქრება გადაწყვეტილია. მოვიდნენ ეგესტოსის დესპანებიც. ათინელებმა მოისმინეს ამათი სიტყვა და თავისი კაცები გაგზავნეს სიცილიაში ქვეყნის საშუალებისა

და სიმდიდრის გასაცნობად. აქ მათ თვალწინ გადმოშალეს, თუ რამ ებადათ დახმარების მოხოვნელებს; უჩვენეს ძეგლები, დაარონიეს ტაძრებში და ხშირად ნადიმებს უმართავდნენ; ნადიმებზე ხმარობდნენ სულ ვერცხლის ჭურჭლეულობას, რომელიც ნათხოვარი ჰქონდათ მეზობელ ქალაქებიდან. ალტაცებული დაბრუნდნენ სიცილიიდან გაგზავნილი კაცები; ეს ალტაცება ათინელ ხალხსაც გადაედო და სიცილიაში გალაშქრებაც გადაწყდა. გასაგზავნ ჯარის სარდლებად დანიშნეს ალკიბიადე, ლამახოსი და ნიკიასი. ესენი უნდა დახმარებოდნენ ეგისტოსელებს და სამსახური გაეწიათ ათინის ინტერესებისათვის.

ყველაფერი უცნაური იყო ამ გალაშქრებაში, ყველაფერი — სარდლების არჩევით გათავებული. ნურას ვიტყვით ლამახოსზე, რომელსაც მეორე ადგილი ეკავა ჯარში. ალკიბიადე დაუდგარი თვითნება ვინმე იყო, ასე რომ მისი იმედი არავის უნდა ჰქონებოდა; რაც შეეხება მის ამხანაგს, ნიკიასს, — მას ერთი ნაკლი ჰქონდა, მაგრამ ეს ნაკლი დიდი იყო: მას იმედი არ ჰქონდა იმ საქმის გამარჯვებისა, რომელსაც სათავეში უდგა, და იმდენად, რომ იგი სცდილობდა შეეგონებინა ხალხისათვის მიღებულ გადაწყვეტილების შეცვლა. რასაც ნიკიასი ამბობდა, გონივრულად ნათქვამი იყო, მაგრამ ნიკიასი იმ პირთაგანი იყო, რომლის სიტყვა ვერ აჯერებს და ვერ არწმუნებს კაცს და სწორედ მიზნის წინააღმდეგ შედეგს აღწევს. ხალხმა წინადადება მისცა ნიკიასს თვითვე მას გადაეწყვიტა, თუ რამდენი გემი და ჯარი იყო საჭირო ამ საქმისათვის. მან მოითხოვა ასი ტრირემა და ხუთი ათასი ჰოპლიტი. ხალხმა მისცა, რასაც სარდალი თხოულობდა. ნიკიასი იძულებული შეიქნა გაჩუმებულიყო და საქმეთა მიმდინარეობას აპყლოდა. ხალხი უკიდურესობამდე იყო ალტაცებული: ყველას ერთბაშად უნდოდა მიმავალ გემებზე ასვლა; ყველა მიისწრაფოდა იმ ელდორადოსაკენ *)

*) ზღაპრული, საოცნობო ქვეყანა, სადაც ყველა ბედნიერი და მდიდარია.

საიდანაც საუკუნოდ გამდიდრებული უნდა დაბრუნებული-
ყვნენ. ეს იყო ბედის ძიება და გამდიდრების ციებ-ცხელება,
რომელიც ესპანიელებს მოედო ახალი ქვეყანა (ამერიკა) რომ
კოლუმბმა აღმოაჩინა.

8. **კალაშქრების მომზადება. ჰერმესის ძეგლის შეუქცე-
ვაფა.** მომზადებას ენერგიულად შეუდნენ. მთელი ათინა და
პირეოსი ვრცელ სახელოსნოს დაემზგავსა, სადაც ყველა მუშა-
ობდა. ექვს კვირაზე ყველაფერი მზად იყო და ნანესადგურიდან
გასვლის ბრძანებაც უნდა გამოსულიყო, რომ მოხდა ერთი
ამბავი, რომელიც იმ დროში არ გაგონილა და რომელმაც
ხალხს დაავიწყა თავის გატაცება. ერთ მშვენიერ დილას გაო-
ცებულმა ათინელმა დაინახა, რომ ჰერმესის ძეგლები, რომე-
ლიც მოედანზე, ტაძრებთან და კერძო სახლებთან იდგა ათი-
ნაში, მეტ წილად დამსხვრეული იყო და ქუჩები სავსე ნამ-
სხვრევებით. ეს სიწმინდის შეურაცხყოფა კი არა, შებილწვა
და გმობა იყო: ჰერმესი ათინის მფარველად ითვლებოდა;
ძეგლების ძველი ფორმა კიდევ მეტ პატივისცემას იწვევდა
მორწმუნე ხალხში. წარმოდგინეთ, რომ საშუალო საუკუ-
ნოებში ვინმემ ხელი შეახო წმინდანებისა და ღვთისმშობლის
ხატებს, ქუჩის მოსახვევებში რომ იდგა, და გაიგებთ, როგორი
გულისწყრომა და აღშფოთება ასტყდა ათინაში. ვინ იყო მკრე-
ხელობის ჩამდენი? ნამდვილად ეს ვერასოდეს ვერ გაიგეს;
ერთი კი უეჭველია: ალკიბიადეს მტრები იქნებოდნენ—არის-
ტოკრატები ან დემოგოგები, შეიძლება ორივენი ერთად. ყო-
ველ შემთხვევაში ის გარემოება, რომ ეს ამბავი მოხდა სწო-
რედ იმ დროს, როცა ფლოტი სიცილიისაკენ წასვლას ემზა-
დებოდა, იმის მაჩვენებელია, რომ ამ ორ ფაქტ შორის კავშირი
იყო. იმედი ჰქონდათ, რომ ხალხი ალკიბიადეზე მიიტანდა
ექვს: იგი ცნობილი იყო თავის ურწმუნოებით, რომელსაც
სრულებით არ ჰფარავდა; აგდებით და თამამად ეპყრობოდა
ყველაფერს, რაც კი კულტს ეკუთვნოდა და თავიც მოჰქონდა
ასეთის ქცევით. ცოტა მიკიბ-მოკიბვის შემდეგ ალკიბიადეს
ბრალი დაადეს, რომ მან დაჰგმო წმინდა საიდუმლოება და

რომ იგი მოთავეა საიდუმლო საზოგადოებისა, რომელსაც მიზნად აქვს დაარღვიოს არსებული სახელმწიფო წესწყობილება. ალკიბიადე არ შეუშინდა თავის მტრებს, იგი მზად იყო ბრძოლისათვის; ამიტომ ბრალმდებლებმა სხვა გზა არჩიეს: შემოიტანეს წინადადება, რომ საქმის განხილვა გადადებულიყო იმ დროისათვის, როცა სარდალი სიცილიიდან დაბრუნდებოდა. ალკიბიადე კარგად ხედავდა დაგებულ მახეს და სცდილობდა საქმე სიცილიაში წასვლამდე გათავებულიყო, მაგრამ არა გაუვიდა რა; იძულებული შეიქნა თავის გაუმართლებლად წასულიყო ათინიდან და ბრძოლის ველი მტრებისათვის დაეტოვებია. ამ გვარად სიცილიის უბედურ ექსპედიციას ორი ისეთი სარდალი ჰყავდა, რომელთაგან ერთი წინდაწინვე დარწმუნებული იყო საქმის ცუდად დაბოლოებაში და მეორეს მძიმე ბრალი ედებოდა.

9. ათინის ფლოტისა და ჯარის წასვლა სიცილიასაკენ; შანკელი დამარცხება; ალკიბიადეს დაბრუნება ათინაში. ფლოტი და ჯარი 415 წლის ივლისის პირველში დაიძრა ნავსადგურიდან. წასვლა დიდის ამბით მოხდა: მთელი ქალაქი გათენებინას პირეაში იყო სხვა და სხვა გრძნობით შეპყრობილი; ბევრი აღტაცებაში იყო, მაგრამ არა ერთს ეწურებოდა გული, როცა წარმოიდგენდა გასაუღელ გზასა და მოსალოდნელ ხიფათებს. „როცა მთელი ჯარი ავიდა გემზე და საჭირო სურსათიც აიტანეს, დაჰკრეს ბუკი და სიჩუმეც დადგა. წასვლის წინ მიღებული ლოცვები ერთად სთქვეს ყველა გემებზე; ჩაახეს წყალნარევი ღვინო ფიალებში და ჯარის კაცებმა ოქროსა და ვერცხლის სასასმოებით ღმერთი ახსენეს. ნაპირიდან ხმას აძლევდნენ ათინელები და უცხოელები. შემდეგ სთქვეს პეანი (საგალობელი); გათავდა ღვთის ხსენება და ლოცვა; ნავებმა ამართეს აფრები და ეგინისაკენ წავიდნენ; ყველა სცდილობდა პირველი მასულიყო კუნძულზე. შემდეგ ფლოტი გაემართა კორცირასაკენ, სადაც მოკავშირეებს უნდა მოეყარათ თავი.“ კორცირასთან შეკრებილ ჯარსა და ფლოტში იყო: 134 ტრირემა და ორი როდოსელი პენტეკონტორასი (ორმოცდა ათ ნიჩბიანი ძველი

გემი), 30 ტრანსპორტი (სურსათისა და სამხედრო მასალის გემი) და დიდძალი სავაჭრო გემები, რომელიც თავის ნებით მიჰყვებოდა სამხედრო ფლოტს. მეზღვეურების რიცხვი თითქმის 25,000 იყო; ჯარში 5000 ჰოპლიტი (მძიმედ შეიარაღებული) იყო, დანარჩენები იყვნენ კრეტელი მეშვილდისრენი, როდოსელი მეშურდულენი და სხვა სუბუქად შეიარაღებული ჯარის კაცები, სულ—36,000 მეომარი. გალაშქრების დაწყებისათანავე ათინელების საქმე ცუდად წავიდა: იტალიის ბერძნულ ქალაქებმა არ მიიღეს მათი ფლოტი, ეგესტაში გაგზავნილმა კაცებმა მოიტანეს ამბავი, რომ ქალაქს ფული არ მოეძვეა. რაღა უნდა ექნათ? ნიკიასის წინადადება იყო სახლში დაბრუნება; ლამახოსის აზრი იყო დაუყოვნებლივ იერიშის მიტანა სირაკუზზე: მას უნდოდა ესარგებლნა იმ არეულობით, რომელიც ათინელების მოახლოვებამ გამოიწვია ქალაქში; მიიღეს ალკიბადესის წინადადება—ჯერ მოკავშირე ქალაქები უნდა ჩამოეშორებინათ სირაკუზისათვის და მერე დასხმოდნენ თავს თვით ამ ქალაქს. ქ. კატანა მოულოდნელად აიღეს; კამარინამ კი ათინელები არ შეუშვა ამ დროს ათინიდან მოვიდა სახელმწიფო გალერა (გემი) და მოუტანა ბრძანება ალკიბადეს დაუყოვნებლივ დაბრუნებულიყო ათინაში და თავი გაემართლებინა ბრალდებისაგან, რომელიც მას ედებოდა. ალკიბიადე ვითომ დამორჩილდა ბრძანებას და წამოვიდა ათინისაკენ, მაგრამ გზაზე გაეპარა დარაჯებს და სპარტაში მივიდა. აქ იგი სცდილობდა რაც შეეძლო მეტი ვნება მიეტანა ათინისათვის. ალკიბიადეს ქონება სახელმწიფოდ ჩარიცხეს და თვითონ მას სიკვდილით დასჯა გადაუწყვიტეს; ქურუმებმა იგი დასწყევლეს ძველ წესის მიხედვით; არ მოინდომა წყევლაში მონაწილეობის მიღება მხოლოდ თვანომ; ქურუმმა ქალმა: ქურუმი დაწყევლისათვის კი არ არის, არამედ დალოცვისათვისო.

10. სირაკუზელებს მზადება წინააღმდეგობისათვის.
 ალკიბიადეს წასვლა დიდი დასაკლისი იყო ათინელების ჯარისათვის: დაჰკარგეს იმედი მესინის აღებისა, სიდაც ალკიბიადემ.

მომხრეები გაიჩინა; ჯარი უკმაყოფილო იყო; ალკიბიადე, მართალია, თავხედი იყო, მაგრამ მასთან გაბედული და ენერგიულიც; ნიკიასს კი მძიმედ მიჰყავდა საქმე, მას არ ჰქონდა გამარჯვების იმედი და მის მეთაურობას ენერგია და გაბედულება აკლდა. ამასობაში ზამთარიც დადგა: საქმე არა გაკეთებულა-რა. სირაკუზი, რომელსაც უფრო ემუქრებოდა ათინელების ჯარი, გამხნევდა; ქალაქს ხელმძღვანელობდა ჰერმოკრატესი, კაცი მეტად გონიერი და საქმიანი. მის რჩევით სირაკუზელებმა სარდლების რიცხვი სამამდე ჩამოიყვანეს. ერთ სარდლად თვითონ ჰერმოკრატესი აირჩიეს. ზამთრის განმავლობაში იგი სწრთენიდა ჯარს და ამაგრებდა ქალაქს. სირაკუზი სამის ნაწილისაგან შესდგებოდა—კუნძული ორტიგია, ახრადინა და ტიხეს მალლობები. ჰერმოკრატესმა ახალის კედლით შემოუერთა ქალაქს მისი განაპირა ნაწილი ტემენიტი და გაამაგრა მალლობი.

11 ათინელების ჯარი სირაკუზის წინ. მაგრამ მთელი ეს მომზადება საკმარისი არ შეიქმნა. ზაფხულის დაწყებისათანავე ნიკიასმა და ლამახოსმა გადასწყვიტეს სირაკუზის კედლებთან ჯარის გადაყვანა და შეასრულეს კიდევ: მიადგნენ ქალაქს ჩრდილოეთის მხრიდან ლეონის უბით, საიდანაც მათ არ მოელოდნენ სირაკუზელები, აიღეს იერიშით ეპიპოლის მალლობები და, მიუხედავად წინააღმდეგობისა, გააშენეს კედელი, რომლითაც ქალაქი სრულებით მოსჭრეს კონტინენტს; ზღვა ხომ ისედაც ათინელების ხელში იყო. ლამახოსი მოჰკლეს, მაგრამ ათინელები მაინც კარგ პირობებში იყვნენ—სირაკუზი ზღვიდან და ხმელეთიდან ალყა შემორტყმული იყო.

12. ალკიბიადეს ინტრიგები სპარტაში; გილიპოსის გაგზავნა სიცილიაში. სირაკუზი დაღუპული იყო, მაგრამ ალკიბიადემ იხსნა იგი. ალკიბიადე კარგად მიიღეს სპარტაში და მალე დიდი გავლენაც შეიძინა; სასტიკი სპარტიატებიც დაიმორჩილა მისმა მომხიბლველ პიროვნებამ. ალკიბიადემ ურჩია მათ დაუყოვნებლივ დახმარებოდნენ სირაკუზს და რჩევაც მიიღეს: სპარტის უნიტიერესი მხედროთ-მთავარი, გილიპოსი, გაგ-

ლებისათვის; დასტოვეს მხოლოდ ჯარის კაცის ჯამაგირი ომიანობის დროს; დააწესეს „ოთხასის რჩევა“, რომელსაც უნდა განეგო სახელმწიფო საქმეები თავის სურვილისამებრ; სახალხო კრებას, რომელიც 5000 მოქალაქისაგან უნდა შემდგარიყო, რჩევა მოიწვევდა რამდენჯერაც და როდესაც უნდოდა. ძველი სენატი (Bule) გაჰქრა ისე, რომ წინააღმდეგობაც კი არ გაუწევია.

17 „ოთხასის“ მართველობა. ათინელ ჯარისა და ფლოცის წინააღმდეგობა. ხუთი ათასი. ახალმა რჩევამ რევოლიუციონური მართველობა დაამყარა ათინაში; მკვლევლობასა და გაძევებას საზღვარი არ ჰქონდა. მაგრამ ჯარმა და ფლოტმა, რომელიც სამოსზე იმყოფებოდა, არ იცნეს კანონიერად ახალი მართველობა და ფიცი დასდეს, რომ „ოთხასს“, როგორც სამშობლოს მტერს, ისე მრეპყრობიან. ამ გვარად ორი ათინა გაჩნდა — ერთი სამოსზე, მეორე თვით ქალაქში; არეულობა უკიდურესობამდე მივიდა და ასეთ პირობებში ათინის დაღუპვა აუცილებელი იყო. ალკიბიადემ სწორედ ეს მომენტი აირჩია სცენაზე გამოსასვლელად. იგი გაჩნდა სამოსზე და მისებურ ურცხვის კვებნით ჯარის კაცების ყურადღება დაიმსახურა. მე ისეთი გავლენა მაქვს ტისაფერნეზეო, ეუბნებოდა იგი ათინელ ჯარის კაცებს, რომ სატრაპი ათინელების დიდი მეგობარი შეიქნა და ისეთი, რომ თუ ფული არ ეყო მათ დასახმარებლად, იგი მზად არის გაჰყიდოს საკუთარი ლოგინიო. ჯარის კაცებსაც სჯეროდათ ეს სიტყვები — ალკიბიადე მეტად სასიამოვნო მატყუარა იყო! იგი სტრატეგად აირჩიეს, მაგრამ მოქმედებას არ შესდგომია, სანამ „ოთხასი“ ათინაში არ დამარცხდა, რაც მალე მოხდა. უკიდურესმა კონსერვატორებმა, რომელთაც მეთაურობდა ანტიფონი, სახელი გაიტეხეს ხალხის თვალში სპარტანელების მომხრეობით; გაიმარჯვეს უფრო ზომიერმა კონსერვატორებმა და ანტიფონი იძულებული შეიქნა საწამლავი დაეღო. დაარსდა ახალი მართველობა; ყოველ ათინელს, რომელსაც კი თავის ხარჯით შეიარაღება შეეძლო, უნდა

ჰქონებოდა ხმისა და მართველობაში მონაწილეობის უფლება (411).

18 ალკიბიადეს მოწვევა. ალკიბიადეს მოწვევაც მაშინ გადაწყდა, მაგრამ იგი მაშინვე როდი წამოსულა; ალკიბიადე მანამ არ დაბრუნდა ათინაში, სანამ გამარჯვების დიდი სახელი არ მოიხვეჭა ბოსფორზე და თავისი თავი სანატრელი არ გახადა ათინელებისათვის. მისი ათინაში მოსვლა ისეთის ამბით მოხდა, როგორც ეს მის მედიდურ ხასიათს შეეფერებოდა: ყველა მისი გემები მორთული იყო დიდძალ ნადავლითა და ფარებით; გემები მოათრევდნენ მტრის გალერებსა და მოჰქონდათ დიდძალი ღრძობები ზღვაში დაღუპულ გემებისა. იმასაც კი ამბობენ, ვითომც ოლიმპიის ღმერთებზე გამარჯვებულ ქრიზოგენსები ფლეიტას უკრავდა და მეზღვეურები ფლეიტის ხმას აყოლებდნენ ნიჰბის მოსმას, ვითომც ტრალიკოსი მსახიობი კალიპიდესი, ბრწყინვალე სათეატრო ტანისამოსში გამოწყობილი, გემის მოწეს-რიგეს თანამდებობას ასრულებდა და თვით გემი ვარდისფერ აფრებით შევიდა ნავსადგურში. ნაპირზე აღტაცებული ხალხი სიხარულით გაჰკიოდა და ტაშს უკრავდა. ალკიბიადე მიდიოდა ქალაქისაკენ აუარებელ ხალხით გარშემორტყმული. პნიქსზე (გორაკი სახალხო კრების ადგილი) მან მიჰმართა ხალხს თავდაბალ და გონივრულ სიტყვით. ალკიბიადეს დაუბრუნეს წართმეული ჰქონება და წყევლა უკანვე წაიღეს. მხოლოდ ჰიეროფანტესმა (ერთი უმთავრესი ქურუმთაგანი) თეოდორესმა არ ინდომა წყევლის უკან წაღება: „მე იგი არ დამიწყევლია, თუ მას ათინისათვის ცუდი არაფერი უქნიაო,“ უთქვამს ქურუმს (408).

19. ალკიბიადე ისევ უკმაყოფილებას იწვევს. ათინას ისევ ჰყავდა თავისი ნებიერი შვილი, მაგრამ ძველებურად აღარ სწამდა მისი ბრწყინვალე მქერმეტყველება ღ გაბედული ხასიათი. გარდა ამისა ათინელ დას-დასობას იარაღი არ დაუყრია და ალკიბიადეს მტრები, რომელნიც ცოტა ხანი მიჰმდნენ, ეხლა ისევ აბეზდებდნენ მას ხალხთან. ალკიბიადე გაგზავნეს, ცოტა მის სურვილის წინააღმდეგ, იონიის ხელ-ახალ დასაპყრობად.

მის სახელით, ისე კი, რომ მან არა იცოდა რა, შეჰპირდნენ ხალხს ბრწყინვალე გამარჯვებას, ხალხის ფანტაზია ამუშავებს და ხერხმა მიზანს მიაღწია: როცა ათინელებმა შეიტყეს, რომ ალკიბიადე სამოსთან იდგა თავის ფლოტით და რომ ერთი მისი თანაშემწეთაგანი ლაკედემონელებმა ეფესის უბეში დაამარცხეს, წინანდელ ენტუსიასმმა და გატაკებამ ადგილი აღმოატყობასა და სიბრაზეს დაუთმეს. ხალხმა ეხლა ყური ათხოვა თრაზიბულოსს, რომელიც ბრალს დებდა ალკიბიადეს, რომ იგი ქეიფსა და განცხრომაში ჰკარგავდა დროს, და ხალხმა მეორედ ჩამოაგდო იგი იმ პიედესტალიდან, რომელზედაც თვითონ აიყვანა: ალკიბიადეს წაართვეს ფლოტის უფროსობა და იგი ხერსონესში გაიქცა (407).

20. ლიზანდროსი. ამაზე უარესის მოფიქრება ძნელი იყო: სპარტას სწორედ ამ დროს ორი უპირატესობა ჰქონდა ათინასთან შედარებით—ფარნაბაზის მაგიერ დაინიშნა მცირეაზიაში კიროსი, სპარსეთის მეფის დარიოსის შვილი, რომელიც სპარტას თანამგრძობელი იყო, სხვათა შორის იმიტომაც, რომ იმედი ჰქონდა, მის დახმარებით სპარსეთის ტახტს ჩაიგდებდა ხელში მამის სიკვდილის შემდეგ; გარდა ამისა პელოპონეზის ფლოტის უფროსად დაინიშნა ლიზანდროსი, კაცი შესანიშნავ ნიჭის პატრონი. ლიზანდროსი არ იყო ძველ სპარტიატის ტიპის კაცი; მამით იგი ჰერაკლიდესი იყო, მაგრამ მისი დედა ჰილოტი იყო; იმიტომაც მისი მდგომარეობა სპარტიატების საზოგადოებაში გაურკვეველი და საეჭვო იყო, რამაც თავისი დადი დასვა მის ხასიათს. მისი პატიოსნება ძველ დორიელის პატიოსნება არ იყო, მას არ უყვარდა სწორე და პირდაპირი გზა; იგი მოქნილი, ხერხიანი და ადამიანის ხასიათის კარგი მცოდნე იყო; ალკიბიადესავით მოსიყვარულე კაცი არ იყო, მაგრამ საშუალებას არც ეს არჩევდა.

პელოპონეზის ფლოტი, რომლის უფროსად ლიზანდროსი დაინიშნა, მისი შექმნილი იყო; იონიაში სპარტას პოლიტიკა წინეთ რყევაში იყო, ლიზანდროსის დროს კი აქ სპარტა ყო-

ველ ქალაქში ოლიგარხიულ პარტიის მოკავშირე შეიქნა. კიროსი ლიზანდროსის აღტაცებული თაყვანისმცემელი იყო და მის თხოვნით მეზღვეურებს ჯამაგირი მოუმატა. ათინის ფლოტის ერთი ნაწილი შეისყიდეს და ალკიბიადეს თანაშემწის დამარცხებაც ლიზანდროსის საქმე იყო.

21 ანგინუსზოს ბრძოლა. სპარტას საუბედუროთ, ლიზანდროსის მაგიერ პელოპონეზის ფლოტის უფროსად დანიშნეს კალიკრატიდასი, კაცი უფრო პატიოსანი და პირდაპირი, მაგრამ ნაკლებ ნიჭიერი და მოხერხებული. კალიკრატიდასს ფული შემოაკლდა და იძულებული შეიქნა კიროსისათვის ეთხოვნა: ასეთი დამცირება მას გულში მოხვდა და დაიფიცა თანამხლებლების წინაშე, რომ სპარტაში დაბრუნების შემდეგ პირველი მისი საქმე იქნება ყველაფერი შესძრას ბერძენთა შორის თანხმობის ჩამოსაგდებლად, რათა საბერძენთი საშიშარი გახდეს ბარბაროსებისათვის და იძულებული არ იქნეს დახმარება იმათხოვროს მათგან თავისავე დასალუბავად

პირველ ხანებში კალიკრატიდასის საქმე კარგად მიდიოდა; მან დაამწყვდია ალკიბიადეს მაგიერ დანიშნული კონონი მიტილენეს ნავსადგურში; მაგრამ ათინამ უკანასკნელი ღონის ძიება იხმარა, დააცალიერა ხაზინა, გამარჯვების ქალ-ღმერთის ოქროს ძეგლები ფულად აქცია, თავი მოუყარა ყველა გემებს, რომელიც კი მოეპოვებოდა, მხედრებიც კი დასთანხმდნენ ტრიერმაზე სამსახურს (სათაკილოდ ითვლებოდა); არა-ათინელელებიც მიიღეს გემებზე; მეტეიქებს ათინელის უფლების მიცემას დაპირდნენ, მონებს თავისუფლებას, და 155 გემი მიტილენესაკენ წავიდა. კალიკრატიდასი, იმის მაგიერ, რომ მოეცაღნა მტრის ფლოტისათვის, თვითონ წავიდა მის შესახვედრად არგინუზოს კუნძულებთან და პირდაპირ იერიში მიიტანა; პირველ შეტაკებისათანავე კალიკრატიდასი გადავარდა თავის გემიდან და ზღვაში დაიხრჩო; პელოპონეზის 120 გემიდან მხოლოდ 43 გადაარჩა. იმ დროს, როცა გამარჯვებული ათინელი ფლოტი სკდილობდა დახოცილების თავის მოყრას, ეგეის ზღვაზე სა-

შინელი ქარიშხალი ამოვარდა და ცოცხლებს მარტო თავის გადარჩენაზე შეეძლოთ ეზრუნათ.

22 ათინის გამარჯვებულ სარდლებს სიკვდილი გადაუწყვატეს. სპარტამ ზავი მოითხოვა. ათინელებმა დემაგოგ კლეოფონის სიტყვის გავლენის ქვეშ უარი უთხრეს. უარესიც მოხდა: როცა ათინაში მოვიდა ასეთ სახელოვან და მოულოდნელ გამარჯვების ამბავი, სიხარულის ყიყინის მაგიერ ხალხში კბილთა ღრჭენა და გაბრაზება იყო გამეფებული. დემაგოგებმა ისევ მოიპოვეს ხალხზე უსაზღვრო გავლენა და მათის მიზეზით გამარჯვებული სარდლები გადააყენეს თანამდებობიდან, რადგან მათ ვერ აღმოუჩინეს არგინუზოს ბრძოლაში დახოცულებს შესაფერი და სავალდებულო პატივისცემა. გარდა კონონისა, რომელსაც ბრძოლაში მონაწილეობა არ მიუღია. ექვსი სარდალი, მათ შორის პერიკლესის შვილიც, პასუხის გებაში მისცეს და ყველას სიკვდილით დასჯა გადაუწყვიტეს, წინააღმდეგ ყოველ კანონისა და სიმართლისა. სიკვდილის წინ ერთი გამარჯვებული სარდალთაგანი, დიომედონი, ხალხს ღირსებითა და დამშვიდებით ელაპარაკა. ჩემი ნატურა არისო, სთქვა მან, რომ ასეთმა გადაწყვეტილებამ ბედნიერება მოუტანოს ქალაქს; თან წინადადება მისცა მოქალაქეთ შეეწირათ მხსნელ ღმერთებისათვის სამადლობელი მსხვერპლი, რომელიც ალუთქვეს მათ სარდლებმა გამარჯვების შემდეგ.

23. ეგას-ზოტაქსისის ბრძოლა. ამდენი უსამართლობა და ცრუ მორწმუნეობა მალე სასტიკად დაისაჯა. ქიოსის და ეფესის დეპუტატები და თვით კიროსი სთხოვედნენ სპარტას ლიზანდროსის დაბრუნებას. მართალია, კანონით არ შეიძლებოდა ერთი და იმავე პირის ორჯელ ფლოტის უფროსად დანიშვნა, მაგრამ კანონის შემოვლაც შესაძლებელია: დანიშნეს ფლოტის უფროსი, რომელიც სპარტაში დარჩა, და მის თანაშემწედ დანიშნული ლიზანდროსი კი იონიაში წავიდა. მის მოსვლისათანავე საჭმის მიმდინარეობა ერთბაშად შეიცვალა. ლიზანდროსმა მშვენიერად იცოდა მოწინააღმდეგეს მდგომარეობა და ამიტომ დიდის ენერგიითა და სიჩქარით შეუდგა სამხედრო

მოქმედებას. იგი ხან ეგინაში იყო, ხან სალამინში, ხან თვით ატიკაში და ბოლოს ჰელესპონტშიაც. აქ მან იერიში მიიტანა ქ. ლამფსაკოსზე და აიღო იგი; ამ გამარჯვებამ სპარტას ფლოტი მთელ სრუტეზე გააბატონა. ათინის ფლოტი სიჩქარით მოვიდა ჰელესპონტში და ლამფსაკოსის პირდაპირ ეგოსპოტამოსის უბეში გაჩერდა. მას უფროსობდა ექვსი სარდალი, რომელთა შორის უნიჭიერესი კონონი იყო; დანარჩენები ან სრულიად უნიჭო ან და მოყიდული იყვნენ; თვით მეზღვეურები, ვინ იცის, როგორ იყვნენ თავმოყრილი: აქ იყო ყოველი ჯურის ხალხი, დისციპლინასა და პატრიოტიზმს მოკლებული. ამასთან, გასაჩერებლად არჩეული ადგილი მოკლებული იყო ყოველგვარ საშუალებას. ალკიბიადე, რომელსაც ახლო მამული ჰქონდა, მოვიდა ათინელების ბანაკში და უჩვენა თანამემამულეებს მათი საშიში მდგომარეობა, მაგრამ არ დაუჯერეს; არც მისი სამსახური მიიღეს.

ლიზანდროსი ადგილიდან არ იძვროდა. ოთხჯერ გამოიწვიეს იგი ათინელებმა საბრძოლველად, მაგრამ ის მაინც გაჩერებული იყო. მეხუთე დღეს გულდაჯერებული ათინელები ნაპირზე გადავიდნენ სურსათის საშოვნელად თუ დასასვენებლად. ლიზანდროსმა რამდენიმე დამზვერავე გემი გაგზავნა ათინელების თვალ-ყურის საგდებლად. დაინახეს თუ არა მზვერავებმა; რომ ათინელები ნაპირზე გადავიდნენ, მაშინვე გამოსწიეს ლიზანდროსისაკენ და, როგორც მოლაპარაკებული ჰქონდათ, შორიდან ანიშნეს ათინელების ნაპირზე გადასვლა. სანამ ეს მოხდებოდა, ლიზანდროსი მიდი-მოდიოდა თავის გალერით, ამხნეებდა მეომრებს, სთხოვდა მათ ყოველ წუთისათვის მზად ყოფნას და ნიშნის მიღებისათნავე მტერზე იერიშის მიტანას. მზვერავების გამოჩენისათნავე სარდლის გემიდან ბუკი დაჰკრეს და მთელი ფლოტი მწყობრად დაიძრა ადგილიდან; ხმელეთის ჯარიც სიჩქარით წავიდა იმ ცხვირისაკენ (ზღვაში შესული მალლობი), რომელიც მთელ ნაპირებს ზემოდან დაჰყურებდა, რომ თავის თვლით ენახა ბრძოლა. ამ ადგილას ზღვის სრუტეს სიგანე სულ ორ ვერსტ ნახევარია და მარჯვე და ღონი-

ერ მეზღვეურებმა იგი მალე გაიარეს. ათინელ სარდლებში პირველად კონონმა დაინახა ნაპირიდან მტრის ფლოტი და გემებზე ასვლა უბრძანა მეზღვეურებს. კონონი გულის ტკივილით ხედავდა უბედურებას, რომელიც ათინის ფლოტს მოელოდა, და სცდილობდა მუქართა თუ ხვეწნით ჯარის გემებზე აყვანას; მაგრამ არა გაუვიდა რა; ჯარის კაცები გაბნეული იყვნენ ნაპირზე, რადგან არას მოელოდნენ; ზოგი სეირნობდა, ზოგი სავაჭროდ იყო წასული და ზოგსაც კარავში ეძინა: სარდლების გამოუცდელიობით არავინ არ იყო მომზადებული ასეთ შემთხვევისათვის. გულ მოცემული მტერი გაბედულის ყიჟინით სულ ახლო მოვიდა; კონონი რვა გემით გაიქცა კუნძულ კიპროსისაკენ, სადაც იგი მეფე ევაგოროსმა შეიფარა. პელოპონეზლები თავს დაესხნენ ნახევრად ავსილ თუ ჯერ კიდევ ცალიერ გემებს და ხელში იგდეს კიდევ ყველაფერი. ათინელი ჯარის კაცები, რომელნიც სიჩქარით მობოდნენ ნაპირისაკენ, გაიჟლიტნენ; ვინც გადარჩა, ტყვედ წაიყვანეს; დატყვევებულებ შორის სარდლებიც იყვნენ. ათინელების ბნაკის აკლების შემდეგ ლიზანდროსი ლამფსაკოსში დაბრუნდა და უკან ათინელების გემებს მიითრევდა; საკრავებზე გამარჯვების ხმებს უკრავდა.

24. ათინის ძლიერების დაცემა. დამარცხების ამბავმა თავზარი დასცა ათინელებს. ამავე დროს ათინაში მოვიდნენ ლიზანდროსის მიერ აღებულ ქალაქების—ბიზანტიონის, სესტოსის, ხალკედონის—გარნიზონები, რომელნიც განზრახ, ათინელების მხნეობის გასატეხად, გამოეშვა პელოპონეზლების სარდალს. ყველგან ბოლო ეღებოდა ათინელების ბატონობას; ეგინა და მელოსი ისევ წაერთვათ, ძველი უსამართლობა დაისაჯა. მეფე პავზანიასი მოადგა ათინას ჩრდილოეთით და აღმოსავლეთით; ლიზანდროსი ორას სამხედრო გემით პირეოსის ნავსადგურში იღვა.

25. ალყა და აღება ათინისა. ქ. ათინა კიდევ შესძლებდა წინააღმდეგობა გაეწია მტრისათვის, რომ ათინელებს შორის ერთობა ყოფილიყო. ბევრი მათგანი მზად იყო თავი გაეწირა

საშობლოსათვის, მაგრამ ოლიგარხები აფერხებდნენ ყოველ ზომას, ქალაქის დაცვისათვის მიღებულს, და მხოლოდ თავის დასის გამარჯვებაზე ჰფიქრობდნენ. ამათ დააწესეს ხუთ წევრიან კომიტეტი, რომელიც თვითნებობით მართავდა ქალაქს. ალყა შემორტყმული ქალაქი მალე არ დანებებია მტერს: ალყა დაიწყო შემოდგომის გასულს და გაგრძელდა მთელი ზამთარი; მტერი არ ჩქარობდა ძალ-ღონის დახარჯვას, რადგან იცოდა, რომ ქალაქში მომხრეები ჰყავდა. ათინელების მდგომარეობა თან და თან უარესდებოდა და თან უთანხმოებაც ძლიერდებოდა მათ შორის. ოლიგარხები დარწმუნებული იყვნენ თავიანთ გამარჯვებაში და ამიტომ მოწინააღმდეგეთ აღარ ზოგავდნენ; სიკვდილით დასაჯეს დემაგოგი კლეოფონი და თერამენოსის საშუალებით მოლაპარაკება გამართეს სპარტასთან. ეფორებმა მოითხოვეს: ა) ათინის და პირეოსის კედლები დაენგრიათ, ბ) ატიკის საზღვრებს არ გაშორებოდა ათინის ბატონობა, გ) გაძევებულნი (არისტოკრატები) დაებრუნებინათ, დ) ათინა პელოპონეზის ლიგაში შესულიყო და ე) მთელი სამხედრო ფლოტი მოესპოთ.

როცა თერამენოსმა თითქმის სიამოვნების ღიმილით შეატყობინა ხალხს ზავის პირობები, ხალხმა მოლაღატე უწოდა მას, მაგრამ გვიანლა იყო—პირობები უთუოდ უნდა მიეღოთ (404, აპრილი). უარესიც შესაძლებელი იყო. ამბობენ, ვითომც პელოპონეზლებს გადაწყვეტილი ჰქონდათ ათინელების მონებად გადაქცევა, ქალაქის მიწასთან გასწორება და ქალაქის ადგილის საქონლის საძოვრად მოხმარება. მაგრამ ამ გადაწყვეტილების შემდეგ გამართულ ნადიმზე გამარჯვებულთა გული მოლბა: ერთმა ფოკეელმა დამკვრელმა განზრახ თუ შემთხვევით ევრიპიდეს დრამის „ჰელექტრას“ ლექსები სთქვა, სადაც მეფის ქალი ჰელექტრა თავის უბედურებას ჩივის და რომელშიაც თავის წარსულ დიდებაზე მოტირალ ათინას დაწახვა შეეძლოთ მონადიმეთ. გრძნობით წაკითხულ ლექსის გავლენის ქვეშ ყველამ ერთხმად წამოიძახა თურმე, რომ საშინელება იქნებოდა დანგრევა ასეთ სახელოვან ქალაქისა, რომელმაც

ხაენეს იტალიაში. არჩევანი კარგი მოუვიდა სპარტას: გილიპოსი ჩუმად მივიდა სიცილიაში, გადმოხტა ქ. ჰიმერასთან და ხმელეთით გასწია სირაკუზისაკენ. ათინელებმა მოინდომეს მისი შეჩერება, მაგრამ გილიპოსმა მაინც მოახერხა ქალაქში შესვლა. მზის ერთი სხივი და იმედის პატარა ნაპერწკალია საკმარისი, რომ მხურვალე და დაუდევარი სამხრეთელი სულიერად გამხნევდეს. გილიპოსის სირაკუზში მოსვლამ გამარჯვების სრული იმედი გაუღვიძა სირაკუზელებს. დამშვიდებითა და ალუშფოთებლად შეუდგა სპარტანელი სარდალი სამხედრო მოქმედებას. ჯერ ლაბდალონის სიმაგრე წაართვა: იერიშით ათინელებს და ააშენა კედელი ათინელების სიმაგრეების პირდაპირ. შემდეგ მოიარა თითქმის მთელი სიცილია და ააჯანყა იგი ათინელების წინააღმდეგ, ამათი მდგომარეობა საშიში ხდებოდა. დაავადმყოფებული და დაქანცული ნიკიასი ხედავდა, რომ საქმე ცუდად მიდიოდა. ჯერ კიდევ ზამთარში მისწერა ათინაში და გააცნო ხალხს მდგომარეობა. არავის არ მოსვლია აზრად, დაწყებულ საბედისწერო საქმისათვის თავი დაენებებინათ; გადასწყვიტეს დამხმარე ჯარის გაგზავნა, თუმცა ამ დროს თვით საბერძნეთში იწყებოდა ომიანობა და საეჭვო იყო, რომ ეს დამხმარე ჯარი მოასწრობდა დროზედ მისვლას სიცილიაში. ამასობაში ათინელებმა ხმელეთზე დაჰკარგეს მეორე სიმაგრეც—პლემირიონი; ერთხელ ზღვაზედაც დამარცხდნენ და ამ გვარად ღია ზღვა მათ ხელში აღარ იყო.

13. ახალ ჯარების გაგზავნა ათინიდან; ათინელების სრული დამარცხება. მოვიდა დამხმარე ფლოტიც, რომელიც 73 გემისაგან შესდგებოდა. უფროსი იყო პილოსის გმირი დემოსთენე, რომელსაც თან ჰყავდა 5000 ჰოპლიტი, მოკავშირეები, ბარბაროსები (არა ბერძნები) და ბერძნები, მეშურდულენი, მეშვილდისრენი და სხვ. დემოსთენეს საქმის გაჭიანურება და ნახევარი ზომები არ უყვარდა. მივიდა თუ არა, მაშინვე იერიშით მიიყვანა ჯარი ეპიპოლზე. იბრძოდნენ მთვარის მკრთალ სინათლეზე დიდ არეულობაში. ათინელები დამარცხდნენ. დაეპარცხნით და წავიდეთ აქედანა, გაიფიქრა და სთქვა კი-

დეც დემოსთენემ. მაგრამ ნიკიასი, რომელიც ამავე აზრის იყო რამდენისამე ჯვირის წინეთ, ეხლა წინააღმდეგი გაუხდა დემოსთენეს: მას გათვალისწინებული ჰქონდა, თუ რა მოელოდა ათინაში, როცა სასამართლოში წაათრევდნენ და სიცილიის ლაშქრობის პასუხის გებასა და ანგარიშს მოსთხოვდნენ. ამ გვარად შეტად ფრთხილი და გაუბედავი სარდალი იძლეოდა მეტად მოუფიქრებელსა და გაბედულ წინადადებას. დარჩნენ და დაიღუპნენ კიდევ. აგვისტოს დამლევს ნიკიასი მზად იყო აზრი შეეცვალა, მაგრამ მთვარის დაბნელება მოხდა და მისნებმა გამოაცხადეს, რომ წასვლა მხოლოდ მთვარის გამოცვლის შემდეგ შეიძლებაო. სანამ ეს მოხდებოდა სირაკუზელებმა დაჰკეტეს ნავსადგური ჯაჭვით გადაბმულ ლუზიან გემებით. საშინელი ბრძოლა მოხდა ნავსადგურში და ისევ ათინელები დამარცხდნენ. დადგა საშინელი წამი: როგორ უნდა წასულიყვნენ სიცილიიდან ან როგორ დარჩენილიყვნენ? სარდლებმა გადასწყვიტეს ერთხელ კიდევ ეცადნათ ბედი ზღვაზე, მაგრამ მეზღვეურები უარზე დადგნენ და ჯარმა ხმელეთით წასვლა მოითხოვა. საით? კატანასაკენ. მაგრამ როგორ უნდა მიეღწიათ ამ ქალაქამდე? საშინელი და გულის შემზარავი იყო ჯარის ეს უკან დახევა. სარდლები დაღვრემილი იყვნენ, მაგრამ თან თავ-გამოდებულიც. სამაგიეროდ შესაბრალისად დატყეპულ ჯარის კაცებს არ შესწევდათ ძალა წინააღმდეგობისათვის და არც გაბედულობა ბრძოლისათვის: ნების ძალას ისინი მხოლოდ უფროსების არ მორჩილებაში იჩენდნენ. ათინელებს სირაკუზელები კვალ-და-კვალ მოსდევდნენ, ხოცდნენ ჩამორჩენილებსა და მარტოდ დარჩენილებს, იტაცებდნენ სურსათსა და ტყვეებს. ათინელი ჯარი იძულებული შეიქნა მიეტოვებინა კატანას გზა და სამხრეთისაკენ ქ. ჰელოროსისაკენ წასულიყო. დემოსთენე, რომელიც ჯარის არიერგარდს (უკანა ნაწილს) უფროსობდა, ვერ მიდიოდა ისე ჩქარა, როგორც ნიკიასი და ამიტომ იძულებული შეიქნა 6000 ჯარის კაცით გილიპოსს დანებებულიყო. რაც შეეხება ნიკიასს, მან მიიყვანა თავისი ჯარი მდ. ახინარორამდე, მაგრამ ეს ჯარი აუწერელ მდგომარეობაში

იყო: ჯარის კაცებს სულის თქმა უჭირდათ საშინელ სიცხისაგან, წყურვილი ახრჩობდა მათ და დაინახეს თუ არა მდინარის მღვრიე წყალი, თავდაუჭერელად მისცვივდნენ დასალევად. მაგრამ მათზე აღრე აქ სიცილიელები მისულიყვნენ და გალმიდან ისრები დაუშინეს. ცხენოსანი ჯარი კი ხმლით დაერია ათინელებს, რომელნიც თავზარ-დაცემულნი გარბოდნენ. ხოცვა-ჟლეტა საშინელი იყო. ნიკასი და ვინც მასთან გადაარჩა, დანებდნენ სირაკუზელებს და ამათაც ესენი დიდის ამბით სირაკუზში მიიყვანეს. შებრალება მოსალოდნელი არ იყო გამარჯვებულისაგან. ტყვეები დაამწყვდიეს ქვის სატებ ადგილებში, სადაც დღისით აუტანელი სიცხეები იყო და ღამით საშინელი სიცივეები. ვინც ამ წამებას გადურჩა, მონებად დაჰყიდეს და როგორც ამბობენ, არა ერთმა და ორმა მათგანმა იშოვა ისევ თავისუფლება ევრიპიდეს დრამების დეკლამაციით. ნიკასი და დემისტენე სიკვდილით დასაჯეს (4.13).

14. ათინის მძიმე მდგომარეობა. სპარსეთის მეფის ჩარევა საბერძნეთის შინაურ ომებში. სიცილიის ლაშქრობის დაღუპვით დაიწყო ათინის აგონია (სულთა-ბრძოლა). მაგრამ ცხრა წლის ომიანობა შეიქნა კიდევ საჭირო საბერძნეთის პირველ ქალაქის დაღუპვისათვის; საჭირო შეიქნა სპარსეთის ჩარევაც ათინისა და სპარტას ბრძოლაში. მომთმენი და ჯიუტი სპარსეთი უარს არ ამბობდა იონიაზე; იგი დიდძალ ფულს ხარჯავდა და ყოველ მნიშვნელოვან ქალაქში მოძხრეები ჰყავდა. ბერძნების შეცდომებმა შემთხვევა მისცეს მას ისევ გამოსულიყო ასპარეზზე. დარიოს მეორის წარმომადგენლები იყვნენ მცირე აზიაში ტისაფერნე, ზღვის პირულ პროვინციების სატრაპი, და ფარნაბაზი, ჰელესპონტის მხრის, ფრიგიის, ბითინიის და კაპადოკიის სატრაპი. ორივეს დამოკიდებულება ჰქონდა სპარტასთან და ორივე ფულითა და ჯარით ეხმარებოდა ათინის მეტოქეს.

15. დეკელეას დაპყრობა სპარსელებისაგან; ალკიბიადეს ხსალი ინტრაგება. თვითონ საბერძნეთში ათინის მდგომარეობა ნაკლებად საშიში არ იყო. სპარტასთან ომი დაიწყო

414 წელს და ალკიბიადეს რჩევით მეფე აგისმა დაიპყრო დეკელეა, პარნესის მთის წინა ნაწილი (ათინიდან 20 ვერსის მანძილზე), რომელიც ზედ დაჰყურებდა ევბეაში მიმავალ ორ გზას. დეკელეამ სრულებით გააღატაკა ატიკა, რადგან იგი ხელს უშლიდა მიწის მუშაობას და საიმედო თავშესაფარს აძლევდა გაქცეულ მონებს. ამავდროს ალკიბიადემ გააბედვინა იონიის ზღვისპირულ ქალაქებს ათინელების უღლის თავიდან მოშორება. ათინელების საბედნიეროდ მოლაღატეს ექვის თვალთ დაუწყეს ცქერა ახალმა მეგობრებმაც. იგი იძულებული შეიქნა მიეტოვებინა სპარტა და წასულიყო მაგნეზიაში ტირაფერნთან. აქ ალკიბიადე სცხოვრობდა სიმდიდრესა და განცხრომაში, როგორც რომელიმე დიდებული სპარსელი, მაგრამ ნამდვილად კი იგი მოიქანცა ამდენის ხნის განდევნით და სწყუროდა სამშობლოში დაბრუნება.

16. ოლიგარქიულ პარტიის რევოლუციის ათინაში (411).

მაგრამ ეს ადვილი არ იყო და ალკიბიადე დაბრუნდა ათინაში მხოლოდ იმ გარემოების წყალობით, რომ ოლიგარქიულმა პარტიამ (არისტოკრატებმა) რევოლუცია მოახდინა. ათინელი არისტოკრატები ყოველთვის ცუდი პატრიოტები ყოფილან: მათი ყოფაქცევა სპარსელებთან ბრძოლის დროს საექვოზე მეტი იყო. სიცილიის ლაშქრობის შემდეგაც არ უღალატნიათ თავიანთ წარსულისათვის. ამათ მეთაურებმა (ანტიფონი, თერამენი, ფრინიხოსი) ისარგებლეს იმითი, რომ ათინელები მოიქანცნენ ომიანობათ და მშვიდობიანობას მოწყურებული იყვნენ—ჩვეულებრივი შედეგი დიდ და ხანგრძლივ ომიანობისა, რაც უნდა ომის მოყვარული იყოს ხალხი. არისტოკრატებმა ტერორით დაიწყეს მოქმედება—მოაკვლევინეს გავლენიანი ორატორები და ის მოქალაქენი, რომელნიც, შეიძლება, საშიში ყოფილიყვნენ. იმ არეულობის წყალობით, რომელიც ასეთ უკიდურეს საშუალებების მოხმარებას მოჰყვა, არისტოკრატებმა ერთბაშად შესცვალა არსებული წესი და ეს ცვლილება მიანდებინა სახალხო კრებასაც: მოსპეს ჯამაგირები, რომელსაც სახელმწიფო აძლევდა მოქალაქეთ რაიმე მოვალეობის ასრუ-

ამდენი დიდებული კაცები შექმნა. ათინა გადარჩა დანგრევას, მაგრამ როგორის ფასით! ლიზანდროსმა ვერ მოიხმარა სულგრძელებითა და ღირსებით თავისი გამარჯვება. იმ დღეს, როცა შეუდგნენ ათინის კედლების დანგრევას, მან მიიწვია დიდძალი დამკვრელები და საკრავების ხმაზე, ყვავილის გვირგვინებით მორთულ მოკაფშირეების თანადასწრებით, წერაქვი შეატანინა ათინის კედელზე; ამ დროს პირეოსის მხრიდან ცეცხლის ალი და კვამლი ამოვარდა და ამცნო ათინელ მამულის-შვილთ, რომ მათი სიამაყე და იმედი ფლოტის აღარ არსებობდა. კედლების დანგრევისა და ფლოტის მოსპობასთან ერთად გაჰქრა ათინის პოლიტიკური სიდიადეც; მაგრამ იგი მაინც დარჩა კაცობრიობის ცივილიზაციის ლამპრად ანტიურ ხანის ბოლომდე და ათინის სკოლები მხოლოდ მეექვსე საუკუნეში დაიკეტა, მაშინ, როდესაც სხვაგან ქრისტეს სარწმუნოებას დიდი ხანია გაემარჯვნა ჰელოენისმზე.

თ ა შ ი შე-XIX-ე

საბერძნეთის ხელოვნება დასაწყისიდან მეხუთე საუკუნის ბოლომდე *)

საჩვენებელი. 1. საიდან წარმოსდგა საბერძნეთის ხელოვნება?—2. აღმოსავლეთის გავლენა.—3. ბერძენთა ხელოვნების საბოლოო განთავისუფლება.—4. ბერძნულ არხიტექტურის (ხუროთ-მოდგერების) სათავე.—5. ბერძნულ ტაძრის საბოლოო ფორმა. სამი სტილი.—6. დორიული სტილი.—7. იონიური სტილი.—8. კორინთული სტილი.—9. ბერძნული ტაძარი; შინაგანი და გარეგანი წყობილება.—10. პართენონი და სხვა ტაძრები.—11. ტაძრის გალავანი და სხვა ნაწილები; პროპილე.—12. ბერძნულ სკულპტურის (ქანდაკების) სათავე.—13. სკულპტურის განვითარება მცირე აზიასა და ჰელადაში.—14. ძველ ბერძნულ ხელოვნების საუკეთესო ნიმუშები; პიომბინოს აპოლონი და ეგინას მარმარილოები.—15. ბერძნულ სკულპტურის ოქროს ხანა.—16. ფიდიასი.—17. პართენონის მარმარილოები.—18. ფიდიასის უმთავრესი ღირსებანი.—19. ფიდიასის მეტოქენი: ალკამენსი და პოლიკლეტესი.

1. საიდან წარმოსდგა საბერძნეთის ხელოვნება? ბერძენები პირველად ყოველისა ხელოვნებები იყვნენ. მათი ხელოვნების საუკეთესო ნიმუშები, რომელნიც ეხლა ასე იშვიათი და თან ასე შელახული არიან, ჯერ კიდევ მთელ მსოფლიოს აღტაცებას იწვევენ. ორი ათას წლის შემდეგაც ბერძენები ამ მხრივ ჩვენი მასწავლებლები არიან. ბერძენი დიდად დაჯილ-

*) ბიბლიოგრაფია: ძველი ავტორები—პავზანიასის აღწერა საბერძნეთისა; ეხლანდელი ავტორები: დარენბერგი—სიძველეთა ლექსიკონი, პერო—ძველ ხელოვნების ისტორია (ტ. VI და VII), კოლინიონი—ბერძნული არხეოლოგია, მისივე—ფიდიასი, ბოლე—ხელოვნება პერიკლესამდე და სხვა.

დოვებული იყო ბუნებისაგან, ბერძენთა ტომი წმინდა (fine), ფაქიზი და გონება მახვილი იყო, მას თან დაყოლილი ჰქონდა ნიჭი მშვენიერების შეგნებისა და მის მრავალგვარად გამოხატვისა. მაგრამ ხელოვნების პირველი ელემენტები ბერძნის გამონახული და გამოგონილი არ არის: მან მიიღო ეს პირველი ელემენტები წინამორბედთაგან; ამ გარემოების დავიწყება და არ დაფასება უსამართლობა იქნება; თვით ბერძნები კი სიამოვნებით ჩადიოდნენ ასეთ უსამართლობას.

ღამის კარი (უძველესი ნაშთი ბერძნულ ხელოვნებისა).

2. აღმოსავლეთის გავლენა. პირვანდელი ბერძნული ხელოვნება აღმოსავლეთისა იყო. ამ ისტორიის პირველ თავებიდან ვიცით, რომ ბერძნებს იმ თავითვე დამოკიდებულება ჰქონდათ მცირე აზიასთან, ფინიკიასთან და ეგვიპტესთან; ამ

ქვეყნებთან ვაჭრობით გაეცნო ბერძენი აღმოსავლეთის ხელოვნებას და მალე მახადვასაც შეუღდა. ბერძენი ხან ფინიკიის გავლენის ქვეშ იყო, ხან ეგვიპტის, ხან ლიდიისა და ხან ფრიგიის. საბერძნეთში პირველად ფინიკიელებმა მოიტანეს ოქრო-ვერცხლის, მინისა და სპილოს ძვლის ნივთები, ნახატებიანი ვაზები, ბრინჯაოს და თიხის პატარა ანდრიანტები, რომელთაც ბერძენი ჯერ უხერხულად ბაძავდა და შემდეგ კი მეტი ხელოვნებით. ფინიკიელებმავე მოიტანეს ეგვიპტელ და ასირიულ ხელოვნების ნაწარმოებნიც: კუნძულ კვიპროსზე ნაპოვნი ანდრიანტები, ფეხზე მდგომი და ხელებ დაკიდებული ფიგურები, რომელთაც თმა ეგვიპტურ გემოვნებაზე აქვთ გაკეთებული და წინ-საფარიც ეგვიპტური აქვთ ჩამოთარებული. ხელოვნების სხვა ნაწარმოებს, მაგალითად, ფიალებს, ნინევიის სასახლის დეკორაციის მოტივი აქვს ნასესხი. გარდა ამისა, თვით ბერძნების შეხედულებით, ღმერთების უძველეს ძეგლებს ეგვიპტის ტრადიციასთან ჰქონდა კავშირი. დედალოსი პირველი იყო, რომელმაც წმინდა ბერძნულ ხელოვნების შექმნასცადა. რაც შეეხება ასირიას, ასირიულ ნაშთების უძველეს ბერძნულ ნაწარმოებთან შედარება გვიმტკიცებს, რომ იონიელები ასირიულ ხელოვნებას ბაძავდნენ. პირვანდელ ხანის ბერძნულ ვაზებზე ჩვენ ვპოულობთ ლოტოსის ყვავილს, სფინქსს (ლომის ტანი, თავი და მკერდი ქალის ან კაცის), ცხოველებს ადამიანის თავით, რაც ასე ხშირია ნინევიის ფიალებზე და ბარელიეფებზე (ამოქრილი სურათი). ლიდიისა და ფრიგიის გავლენაც ეტყობა ბერძნების პირვანდელ ხელოვნებას; ამ ქვეყნების საშუალებით იყო, რომ საბერძნეთი ასირიას გაეცნო.

3. ბერძენთა ხელოვნებას საბოლოო განთავისუფლება.
ძნელია დანამდვილებით იმის თქმა, თუ როდის განთავისუფლდა ბერძნული ხელოვნება აღმოსავლეთის გავლენისაგან და როდის გახდა იგი თავისებური, ორიგინალური. შესაძლებელია მივიღოთ, რომ ეს მეშვიდე საუკუნის (ქრისტეს დაბადებამდე) დასასრულს მოხდა. ამ დროს ბერძნულ ხელოვნების სხვა-და-სხვა სკოლა

მ ლ ა მ ბ ე

წელიწადი მეცხრე

გამოდის ყოველ თვე

ფასი ჟურნალ „მოამბისა“ გაგზავნით:

რუსეთის და კავკასიის ქალაქებში:

საზღვარ-გარედ:

ერთის წლით	10 მან.
ექვსი თვით	6 მან.
სამი თვით	4 მან.

ერთის წლით	13 მან.
ექვსის თვიო	7 მან.
სამი თვით	5 მან.

ვინც „მოამბის“ მთელის წლით გამოიწერს, „ცნობის ფურცელი“ ზ სუკათეზიანი დამატება უფასოდ დაეთმობა ფასის განაწილება შეიძლება ასე: პირველად 5 მან. 1-ლ აპრილამდე—3 მან, და 1-ლ ოქტომბრამდე—2 მან.

ხელის-მომწერა მიიღება ტფილისში, ჟურნალი „მოამბის“ რედაქციაში, რომელიც იმყოფება ვანქის დიდ ქუჩაზე, № 7.

ქალაქს გარეშე ხელის-მომწერმა ადრესის გამოცვლისათვის **ქართი** მანეთი უნდა წარმოადგინოს.

ქალაქს გარეშე მცხოვრებთათვის ადრესი: **Тифлисъ, Редакция „Моамбе“**

ჟურნალში დასაბეჭდად მიღებულ წერელებს, თუ საჭიროება მოითხოვს, რედაქცია შეასწორებს და შეამოკლებს. ხელნაწერები, რომლებიც არ დაიბეჭდება, პატრონებმა რედაქციაში უნდა მოიკითხონ ერთის თვის განმავლობაში, — მერმე ველარ მოსთხოვენ რედაქციას; არავითარ მიწერ-მომწერას დაუბეჭდავ ხელნაწერების შესახებ რედაქცია არა კისრულობს.

დასაბეჭდად წარმოგზავნილ თარგმანზე აღნიშნული უნდა იყოს უეჭველად ყველა ის წყაროები, საიდანაც არის თარგმნილი ხელ-ნაწერი.

რომელ ავტორსაც ან გამომცემელს ჰსურს, რომ ახალი წიგნის შესახებ, ჟურნალმა თავისი აზრი წარმოსთქვას, ორ-ორი ეგზემპლიარი უნდა გამოუგზავნოს რედაქციას.

პირისპირ მოლაპარაკება რედაქციასთან შეიძლება ყოველ დღე, კვირა-უქმეებს გარდა, შუადღიდან ნაშუადღევს ორ საათამდინ.

რედაქცია უმორჩილესადა სთხოვს ყველა ხელის-მომწერთ, რომელთაც კი ჟურნალის ნომერი არ მიუვართ, განცხადებასთან ერთად რედაქციას წარმოუგზავნონ აგრედვე მოწმობა იმ ფოსტის კანტორისა, რომლიდანაც იღებენ ნომრებს, რომ ამ კანტორას ესა და ეს ნომერი არ მიუღია. წინააღმდეგ შემთხვევაში ხელ-მეორედ ნომერი არავის გაეგზავნება.

რედაქტ არი
აღ. ჭყონია.

გამომცემელი
აღ. კანბადაძე.